

63 | 1998 | 5 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Mlacek, Jazykové aktualizovanie v službách poetiky (Nad zbierkou Jána Ondruša *Ovca vo vlčej koži*) v J. Kesselová, Substantíva v komunikácii (na materiáli spontánneho dialógu detí) v J. Horecký, Spoluhláskové skupiny s fonémou š- v cudzích slovách

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Wachtarczyková, Spoločenské pozadie fungovania termínov *klikať, klikanie* v L. Dvonč, Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine

SPRÁVY A RECENZIE

O jazyku rozprávok. M. Sedláková v Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz. O. Orgoňová v Lexika pivnického nárečia. M. Dudok v Malý slovník trnavaško-slovenský. Ľ. Dvornická-Trnavská

KRONIKA

Zabudnutý Dr. Jozef Koreň (1887 – 1969). S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

**SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.,
Bratislava**

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazy-
ka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadé-
mie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dol-
ník, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján
Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Rudolf
Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Maj-
tán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič,
Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruš-
čák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Mlacek, Jazykové aktualizovanie v službách
poetiky (Nad zbierkou Jána Ondruša *Ovca vo
vičej* *koži*)
.....
257
- J. Kesselová, Substantíva v komunikácii (na
materiáli spontánneho dialógu detí)
.....
272
- J. Horecký, Spoluhláskové skupiny s fonémou š-
v cudzích slovách
.....
280

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Wachtarczyková, Spoločenské pozadie
fungovania termínov *klikať*, *klikanie*
.....
284
- L. Dvonč, Rytmické krátenie v spisovnej sloven-
čine
.....

.....	<i>Linz – linzský a Linec – linecký.</i> L. Dvonč
291
SPRÁVY A
RECENZIE	318
O jazyku roz- právok. M. Sedláková
.....	300
Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz. O. Orgoňová
.....	301
Lexika pivnické- ho nárečia. M. Dudok
.....	307
Malý slovár tr- nafsko- slovenský. L. Dvornic- ká-Trnav- ská
.....	309
KRONIKA	
Zabudnutý Dr. Jo- zef Koreň (1887 – 1969). S. On- drejovič
.....	314
ROZLIČNOSTI	

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 63 – 1998
ČÍSLO 5

Jozef Mlacek

JAZYKOVÉ AKTUALIZOVANIE V SLUŽBÁCH POETIKY (Nad zbierkou Jána Ondruša *Ovca vo vlčej koži*)

MLACEK, J.: Language Foregrounding in Charge of Poetics. *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 5, pp. 257 – 272. (Bratislava)

The new collection of poems by Ján Ondruš has caused completely controversial responses among the literary critics. Discrepancies are due to the different evaluation of a strong occurrence of poet's foregrounding of common language means.

The writer therefore has been examining the typology of these foregrounding interventions into the language and their functioning as well. He has come to the conclusion that the majority of foregrounding cases can be found in the field of phraseology and word formation. As far as foregrounding phrasemes are concerned the writer distinguishes cases of simple changes and cases of complex foregrounding interventions. He pays special attention to the so called phraseologic chain, that means, to complex foregrounding by which he joins into one figure either more foregrounding forms of one phraseme or foregrounding of several phrasemes.

Within the sphere of word formation foregrounding the writer concentrates mainly on occasionalisms.

The writer regards the analysis of foregrounding changes in the language within the observed collection of poems as a contribution for the deeper understanding of the poet's way of expression.

Už sám názov najnovšej básnickej zbierky Jána Ondruša dáva každému aspoň trochu na jazyk a jeho kvality citlivému čitateľovi hneď niekoľko signálov o jazykových vlastnostiach Ondrušovho vyjadrovania, vzbudzuje mnoho očakávaní a podnecuje v ňom aj rad otázok. V prvom rade sa ním naznačuje – keďže ide o parafrázovanie známej frazémy so širokými a veľmi zreteľnými morálnymi, etickými konotáciami –, že sa na mnohých miestach zbierky bude

hovorí o bytostných veciach človeka, a to predovšetkým za pomoci frazeologických obrazov či cez frazeologické obrazy. Názov ďalej signalizuje, že sa frazeologické výrazivo – ale uvidíme, že nielen ono, ale aj iné jazykové prostriedky – bude v texte uplatňovať nie bežným, ustáleným spôsobom či ustálenými spôsobmi, ale ináč, netradične, často až obrátením celej obraznosti a celého obrazu, teda aj spôsobom, ktorý môže znamenať až totálny rozklad, zánik bežne známej frazémy, resp. inej jazykovej jednotky frazémy v niečom podobnej. Toto všetko signalizuje pre poetologickú charakteristiku tejto zbierky titulná zámena vlka v ovčom rúchu za ovcu vo vlčej koži. No nielen táto celková zmena priťahuje záujem čitateľa: pre Ondrušovskú poetiku – pripomeňme si, že dielo J. Ondruša sa zvyčajne spája s poetikou tzv. konkretistov (porov. napr. Marčok, 1991, s. 82) – je príznačná aj povaha lexikálnej zámeny komponentov uvedeného spojenia – ustálená zložka *rúcho*, ktorá aj vo východiskovej podobe jednotky z titulu zbierky má zreteľné knižné konotácie, sa tu nahrádza konkrétnejšou a „živšou“ *kožou*.

Ak sa týmito „pútačmi“ prilákaní začítame do textu celej zbierky, zistujeme, že paleta spôsobov uplatnenia frazém je v zbierke naozaj nezvyčajne pestrá, ale zistíme aj to, že frazémy a im podobné spojenia nie sú v zbierke vonkoncom jediným prostriedkom, ktorého sa básnikova tendencia aktualizovať jazyk dotýka, že sa ona rovnako dotýka aj sémantických, slovotvorných, zvukových a ďalších zložiek textu. Pri výraznom kvantitatívnom zastúpení uvedených prostriedkov a postupov sa ukazuje, že pohľad na túto stránku jazyka sledovanej Ondrušovej zbierky môže veľa napovedať o celej poetologickej charakteristike týchto textov a na druhej strane dáva možnosť či aspoň predpoklad na lingvistické dopracúvanie takých jazykových otázok, ako sú aktualizovanie frazém, okazionálna slovotvorba, hranice spájateľnosti slov a pod.

Skôr ako začneme vlastný rozbor naznačených oblastí jazyka Ondrušovej zbierky, treba zaznamenať, že básnikov sklon aktualizovať všetky sféry jazyka, narúšať v ňom všetko skonvencionalizované – aby sme parafrázovali J. Zambora – osobitne pripomenuli všetci recenzenti tejto zbierky, ako aj všetky práce dotýkajúce sa Ondrušovej poézie všeobecne. Spomeňme tu aspoň niektoré spomedzi myšlienok z týchto odborných reflexií o básnikovom

diele, najmä tie, ktoré priamo alebo aspoň nepriamo upozorňujú na Ondrušove aktualizačné zásahy do jazyka v jeho diele.

V. Marčok (1991) už o Ondrušovom jazyku v predchádzajúcich zbierkach píše: „Pre jeho štýl je charakteristický dôsledne analyzujúci spôsob uvažovania (doslova protokolárne vedecký) a neobyčajne vecný spôsob pomenúvania“ (tamže, s. 82). V naznačenom analytizme však zachádza J. Ondruš práve v sledovanej zbierke oveľa ďalej ako v predchádzajúcom diele. Je preto celkom zákonité, že na túto stránku básnikovho jazyka miera všetky doterajšie recenzie a iné ohlasy dotýkajúce sa zbierky *Ovca vo vlčej koži*. J. Zambor (1997)* jednak zaznamenáva rozmanitosť básnikových zásahov do tradičného, „skonvencionalizovaného“ jazyka, jednak konštatuje, že tu možno hovoriť až o dajakom „posune k lingválnej poézii“ (tamže, s. 50), ktorého vyhodnotenie sa „nezaobíde bez pomoci lingvistiky, najmä lexikológie a frazeológie“ (tamže, s. 50). Uvedomujúc si úskalia takéhoto uplatňovania jazyka v poézii, J. Zambor v súvislosti práve s touto stránkou Ondrušovho aktualizovania jazyka osobitne vyzdvihuje: „Ondruš sa suverénne vyrovnal s hroboňovsko-chlebnikovovskou tradíciou a podobnými formálnymi tendenciami slovenskej poézie posledného obdobia, ktoré, žiaľ, neraz vyústili do významovej prázdnoty, do mlátenia prázdnej slamy“ (tamže). S odkazom na tú istú vec básnik a editor Ondrušovej zbierky D. Hevier (1997) píše: „Nie sú to však samoučelné jazykové hry, aké boli v slovenskej poézii v móde pred pár rokmi. Je to mučivé dobýjanie sa do myslenia človeka prostredníctvom jazyka.“

Silno exponované Ondrušovo experimentovanie s jazykom si nemohol nevšimnúť v malej recenznej poznámke V. Mikula. V podstate súhlasne s J. Zamborom, ktorý hovorí o posune k tzv. lin-

* Zamborova analýza vyšla ako jeden z výstupov na seminári o J. Ondrušovi (4. 6. 1997). Okrem nej v časopise *Rak* vyšli tieto ďalšie príspevky: D. Hevier, *Ján Ondruš a jeho nová kniha Ovca vo vlčej koži* (*Rak*, 2, 1997, č. 3 – 4, s. 38); D. Podracká: *Ondrušovská koža jazyka* (tamže, s. 38 – 39); Z. Rédey: *Ondruš vo vlastnej šťave* (tamže, s. 40 – 48); A. Bokníková: *Ondrušov svet v jazyku* (tamže, s. 52 – 56). Záznam diskusie z uvedeného seminára je v knihe *Kríž je človek ľahký* (zborník statí k 65. narodeninám básnika Jána Ondruša) (Bratislava, Studňa 1997, s. 82 – 88). V našom príspevku budeme v záujme zachytenia celého rozpätia názorov literárnej kritiky na poéziu J. Ondruša a najmä na jeho prácu s jazykom v najnovšej zbierke nadväzovať predovšetkým na príspevky J. Zambora a D. Heviera s ich afirmatívnym postojom a na druhej strane na ostro polemický príspevok V. Mikulu, ktorý vyšiel v ďalšom čísle časopisu *Rak*.

gválnej poézii, V. Mikula charakterizuje veľkú časť Ondrušových textov ako „permutačné básne“ (1997, s. 24). Tu sa však súlad obidvoch recenzentov končí. V. Mikula predovšetkým konštatuje: „Akoby tu bol spustený dokonale fungujúci golem jazyka...“ No nielen to: „Ondrušove texty sú interpretačne takmer nesledovateľné... medzi sebou komunikujú iba texty, verše, slová...“ (tamže, s. 24).

V takejto situácii, keď sa u recenzentov prejavil až takýto veľký interpretačný rozptyl, pričom on v mnohom súvisí práve s jazykovými charakteristikami sledovanej zbierky, chceme tu (vypĺňajúc spomenuté Zamborovo odporúčanie) podrobnejšie skúmať niektoré znaky Ondrušovho jazyka, a to tak, ako sa javia zo špecifického lingvistického hľadiska. Uvedomujeme si pritom chýlostivosť tejto situácie: literárni vedci a kritici často vyčítajú lingvistom, že vo svojich analýzách jazyka umeleckých diel postupujú rovnako ako pri rozboroch jazyka z hociktorej inej oblasti, že trochu zabúdajú na to, že slovo v umeleckom texte je nielen znakom veci, ale je aj znakom samého seba, že je teda aj metaznakom. V nasledujúcom rozbere jazyka sledovanej zbierky chceme na tento podnet aspoň čiastočne reagovať: ak má v takomto texte metaznakovú úlohu slovo alebo iná jednotka, malo by ju mať aj celé autorovo aktualizovanie jazyka, malo by byť obrazom, zobrazením aktualizovania v samom jazyku a to nás už aspoň čiastočne oprávňuje sledovať tento rozmer básnikovho jazyka.

Už sa povedalo, že Ondrušovo aktualizovanie zasahuje najmä frazeológiu a slovotvorbu, ale dotýka sa aj ďalších zložiek jazyka. Vo vlastnom výklade budeme sledovať najmä tieto dve oblasti, okrajovo alebo v súvislosti s nimi pripomenieme aj niektoré pozoruhodnejšie miesta z iných oblastí. Pri takto vymedzenom celi vlastného rozboru si vonkoncom nenárokujeme na pozíciu toho, kto spomenutý interpretačný rozptyl zásadne rozrieši, naším cieľom však je, aby sme precíznejším lingvistickým pohľadom na uvedené zložky týchto umeleckých textov ponúkli pre ďalšie interpretácie čo najpresvedčivejší rozbor najzávažnejších stránok Ondrušovho aktualizovania jazykových jednotiek. Domnievame sa totiž, že špecifický lingvistický pohľad na tieto autorove zásahy do bežného jazyka odkrývaním niektorých takmer technologických momentov Ondrušovej práce so slovom a s jazykom môže dať isté podnety aj na komplexné chápanie básnikovho jazyka, môže v is-

tých bodoch dotvárať celú poetologickú charakteristiku Jána Ondruša.

Vlastnú analýzu aktualizačných posunov a zmien v jazyku sledovanej zbierky začneme pohľadom na frazeológiu v nej, pričom práve takýto začiatok nie je nijako náhodný. Odôvodňuje ho spomínané špecifické uplatnenie frazémy v samom názve zbierky, ale ešte viacej ten fakt, že samo uplatňovanie frazém svojou veľkou frekvenciou a predovšetkým rozmanitosťou spôsobov, akými sa tu frazeológia využíva, nepochybne patrí k najzákladnejším prvkom básnikovho výraziva. Bez jeho úplnej alebo aspoň náznakovej charakteristiky nemôže byť akýkoľvek pohľad na Ondrušov jazyk aj na celú jeho poetiku kompletný, a teda ani celkom priliehavý.

Dominantné postavenie frazeológie medzi básnikovými výrazovými prostriedkami je takmer zákonité, súvisí totiž s podstatnými znakmi celej frazeológie. Frazémy totiž svojou až skonvencionalizovanou obraznosťou a ešte viacej svojou mnohodimenzionálnou ustálenosťou aj bežného používateľa jazyka priam vyzývajú na rozmanité aktualizovanie, inováciu, obmieňanie, perifrázu alebo až celkové rozkladanie ustáleného výrazu. So zásahmi do frazeológie sa veľmi často stretáme už v hovorovej oblasti (spomeňme si, ako často sa rozličné vtipy a anekdoty zakladajú práve na hre s celkovým významom frazémy a s významami jednotlivých slov spojenia), bežné sú v istých publicistických žánroch a celkom zákonite sa objavujú aj v jazyku mnohých spisovateľov a básnikov, najmä takých, ktorí okrem frazeológie bežnejšie využívajú aj iné expresívnejšie prostriedky jazyka. Ak sa o sledovanej zbierke konštatovalo, že básnik v nej analyticky rozkrýva situáciu jednotlivca, že v nej „skúma, preveruje a spochybňuje humánnu platnosť jazyka“ (Zambor, 1997, s. 49 – 50), potom sa celá Ondrušova aktualizácia frazeológie javí aj na pozadí predchádzajúcich všeobecnejších téz o frazeológii ako postup, ktorý tu naozaj má priam domovské právo, ktorý najzreteľnejšie korešponduje so životnými aj poetickými postojmi autora.

Citovaný J. Zambor vo svojej recenzii konštatuje, že J. Ondruš uplatnil vo svojej zbierke azda celú známu škálu frazeologických aktualizácií, všetky frazeologickou teóriou bežne vyčleňované typy, ba že tu existujú aj také druhy, ktoré sa v teórii doteraz nevydelili. Toto recenzentovo základné konštatovanie je skutočne

celkom adekvátne zistenému stavu, ale pri svojej zovšeobecňujúcej formulácii si žiada niekoľko doplnení v záujme vystihnúť konkrétnej variety celého Ondrušovho uplatňovania a aktualizovania rozličných druhov frazeologických jednotiek.

Popri už spomínanej veľkej frekvencii frazeológie v zbierke treba pri charakteristike takýchto veľmi špecifických jazykových prostriedkov už pred vlastným rozborom Ondrušovho aktualizovania frazém aspoň zaznamenať niekoľko takých skutočností, ktoré tiež ovplyvňujú celkový obraz fungovania frazeológie v zbierke. Pristavíme sa tu aspoň pri niektorých spomedzi nich.

1. Z rámcovej formulácie o frekventovanosti frazeológie v sledovaných veršoch takmer automaticky vyplýva dojem, že frazémy a ich rozličné aktualizácie tu nachádzame na každom kroku, teda azda v každej básni. Skutočnosť je však celkom iná. Sú tu básne (napr. *Zlomky I*, *Zlomky III*, *Moja, moja* a ďalšie), v ktorých je nielen veľa frazém, ale v ktorých práve frazeológia a jej obmieňanie tvoria základ celej motivickej aj jazykovej výstavby danej básne, pričom sa tu využíva naozaj celá škála spôsobov, akými sa v nich frazeológia realizuje, ale na druhej strane zbierka obsahuje aj početné básne, v ktorých frazeológie vôbec niet alebo v ktorých sa vyskytuje iba nejaká osihotená frazéma, a to takým spôsobom, aký je pri nej bežný aj pri jej uplatňovaní v iných sférach jazykovej komunikácie, teda bez akéhokoľvek aktualizovania či iného inovovania. Iná vec je, že viaceré z takýchto básní bez frazeológie sa zasa vyznačujú výraznými aktualizáčnymi zásahmi do slova, napríklad do jeho slovotvornej štruktúry alebo do jeho zvukovej stavby. Konštatujeme tu teda, že frazeologické výrazivo aj pri svojej celkovej veľmi veľkej frekvencii v zbierke nie je v nej nejako pravidelne rozložené vo všetkých častiach textu, ale že sú tu jednak básne, v ktorých frazeológia a jej obmeny patria medzi základné básnikove prostriedky, a jednak zasa básne celkom bez frazeológie.

2. Z poznámok recenzentov môže tiež takmer samozrejme vyplývať dojem, akoby J. Ondruš frazeológiu uplatňoval vo svojich veršoch vždy iba v aktualizovanej podobe, teda vo forme rozličných vlastných inovácií ustálenej podoby alebo ustáleného významu príslušnej jednotky. Skutočnosť je aj tu zložitejšia. J. Ondruš využíva naozaj celú škálu možných aktualizáčnych zásahov do frazeológie, ale v zbierke možno nájsť aj viaceré také miesta, kde

sa frazémy uplatňujú so všetkými svojimi ustálenými formálnymi, významovými, ba aj pragmatickými náležitosťami, teda bez znakov individuálneho autorského zásahu. Aj tieto prípady využitia frazeológie sú však v skúmanej zbierke značne diferencované. Nachádzame tu totiž jednak frazémy v ich najbežnejšom, základnom tvare, ale aj frazémy so širokou variantnou premenlivosťou, pričom prípady prvého aj druhého typu sa vyskytujú aj celkom samostatne (napr. aj ako osobitný verš), ale aj v zapojení do širších frazeologických reťazcov či motívov, teda v spojení s inými frazémami alebo s inými (napr. aj aktualizovanými) podobami tej istej jednotky.

3. Konštatovania o veľkej frekvencii frazém v zbierke môžu napokon aspoň nepriamo navodzovať predstavu, že tu máme do činenia s veľmi pestrým repertoárom takýchto jednotiek. Aj takúto domnienku či predpoklad musíme uviesť na pravú mieru. V zbierke je síce niekoľko básní, v ktorých sú doslova zhluky frazém istého typu (napr. frazémy s približne rovnakým významom v básni *Cibuľa tu smrdí*, resp. frazémy s rovnakým komponentom v básni *Zlomky I*), ale celkovo je register frazém v zbierke veľmi úzky, je to vlastne iba pár desiatok osobitných jednotiek tohto druhu. Toto zistenie však umožňuje konštatovať, že príznakovosť frazeológie v zbierke nie je výsledkom bohatstva či pestrosti týchto jednotiek, ale evidentne vyplýva z rozmanitosti spôsobov, akými sa tu frazeológia realizuje.

Po uvedených poznámkach, v ktorých sa naznačili isté všeobecnejšie znaky a súvislosti využívania frazeológie v sledovanej zbierke, možno prejsť k analýze niektorých básnikových najtypickejších aktualizácií frazeológie.

Hneď na začiatku tejto časti nášho výkladu treba zaznamenať, že v oblasti básnikovho aktualizovania frazém sa vyskytujú dva zreteľne rozdielne spôsoby ich uplatňovania, ktoré možno označiť na jednej strane ako jednoduché, elementárne aktualizácie a na druhej strane zasa aktualizácie spojené do väčších reťazcov.

Pokiaľ ide o jednoduchšie, relatívne samostatné zmeny, aktualizácie, nájdeme v zbierke viacej ich typov, teda napr. lexikálnu aktualizáciu (v *zdravej fľaši zdravý duch*), ďalej sémantickú aktualizáciu (napr. *zbrane po srsti, čo nerobia fóry*), ale aj typy trochu zložitejšie, v ktorých sa už aj pri jedinom zásahu prejavujú isté komplexnejšie posuny, takže ich asociačné rozpätie je oveľa šir-

šie, ale aj neurčitejšie alebo voľnejšie než v predchádzajúcich základných typoch. Napr. v básni *Kvintesencia* (básnik ponúka hneď aj „kalk“ jej názvu – *skrutkošťa*) nachádzame až dva prípady takejto aktualizácie: *Starého zlodēja netreba učiť, ako sa vyšplhať po hromozvode* (tu sa voľnejšie ozýva sémanticky príbuzná ustálená parémia *Vlkovi cestu do hory neukazuj*). – *Namaľujte mäkké v hlavách na stenu* (aj tu sa objavuje alúzia, a to na známe príslovie *Nemaľuj čerta na stenu*).

Toto všetko spolu s tým, čo sme uviedli v poznámkach predtým, je iste zaujímavé a pozoruhodné, ale ani zďaleka to nevystihuje podstatu toho, čo sa má na mysli, keď sa povie frazeologická aktualizácia v Ondrušovej zbierke *Ovca vo vlčej koži*. To podstatné a najšpecifickejšie, to je tých päť alebo šesť básní, v ktorých sa frazeológia aktualizuje tým druhým naznačeným spôsobom, a to tak, že sa aktualizácie spájajú v básni do väčších celkov, prípadne až do celého textu básne. Keďže tieto aktualizáčnne postupy sú v jednotlivých spomenutých básňach aj napriek svojej paralelnej aktualizáčnej intencii zreteľne odlišné, a to nielen na povrchovej rovine, ale aj hĺbkovo, treba sa každému z týchto prípadov venovať celkom samostatne.

Prvou z básní tohto druhu je hneď vstupná báseň celej zbierky, báseň *Zlomky I*. Celý jej text je utvorený iba z frazém, iba pri niektorých z nich je aj nejaké slovo „navyš“, avšak vždy iba také, ktoré sa môže prijímať ako slovo z tzv. zvyčajného okolia (viacmenej ustáleného alebo zvyčajného kontextu) príslušnej frazémy. Celý text básne je rozložený do štyroch častí, ktoré navonok pripomínajú skôr odseky prozaického textu, ale istou rytmizáciou sa blížia aj k strofickej platnosti. Rytmickej impulz sa v nich prejavuje práve cez uplatnené frazémy: prvé dve časti básne majú po tri úvodné frazémy a po nich refrénovo opakovanú varírovanú formu tej istej frazémy. Ďalšie dve časti majú po štyri rozličné frazémy a po nich sa refrénovo opakuje tiež tá istá frazéma. Pokiaľ ide o realizáciu týchto frazém, môžeme konštatovať, že autor zachováva ich lexikálne zloženie, aktualizácia sa však dotýka ich celkového stvárnenia: v celej básni sú iba frazémy s komponentom *hlava*, básnik však práve tento komponent vyberá a osobitne vyčleňuje zo zloženia všetkých uplatnených frazém. Vytrhnutím, osobitným vydelením tohto komponentu z uvedených jednotiek, ale zároveň aj jeho zachovaním dostáva básnik naozaj akési „zlomky“, ktorých

interpretácia je viacsmerne otvorená: je tu možnosť interpretácie všetkých takýchto „zlomkov“ bez vydeleného komponentu *hlava*, ďalej možnosť ich interpretácie aj s ním, pravda, takto vypojeným z bežnej platnosti, a je tu napokon aj možnosť interpretácie týchto zlomkov či úlomkov v ich kontaminačnom prepojení na inovovaný refrén „ktorou múr neprebiješ“, teda na podobu, v ktorej sa ako v jedinej komponent *hlava* vynechal a kontextovo sa nahradil vzťažným výrazom, ktorý naň poukazuje.

V súvislosti s uvedenou interpretačnou otvorenosťou pripomeňme, že v iných typoch textov (napr. v žurnalistike) o účelnosti či funkčnosti aktualizovania frazém veľa napovedá fakt, či aktualizovaná podoba prináša nejaké nové sémantické hodnoty, ktoré by mali vznikať práve z napätia medzi významom ustálenej verzie a významom aktualizovanej, individuálne obmieňanej verzie. Ak si z takéhoto hľadiska povšimneme zmeny frazeológie v básni *Zlomky I*, zisťujeme tu veľmi rozdielne prípady. Rozdielnosť je tu predovšetkým výsledkom toho faktu, že viac--menej jednotný princíp aktualizovania (vydeľovanie práve spoločného komponentu všetkých použitých jednotiek – predchádzajúcim „viac-menej“ sme chceli upozorniť na fakt, že kým v istých prípadoch je takto vyčlenené slovo *hlava* ako slovný tvar, teda napr. aj s predložkou, v iných prípadoch sa príslušná predložka ponecháva akoby za hranicou takéhoto „zlomku“ a tento rozdiel podľa nás zasa aj sám otvára ďalšie interpretačné možnosti), že teda tento jednotný princíp sa uplatnil pri frazémach s veľmi rozdielnou mierou sémantického spätia komponentov, pri jednotkách, v ktorých má vydeľované slovo zreteľne rozdielne funkcie v celkovej významovej platnosti jednotlivých frazém, keď niekedy je tzv. kľúčovým slovom celej frazémy, kým inokedy nie je.

Pravdaže, z takýchto „zlomkov“ sa pri ich otvorenosti na viacej strán pomerne ťažko vyvodzuje celkový zmysel, ba aj osobitné estetické hodnoty básne, ale aj napriek tomu možno pokladať *Zlomky I* za špecifický frazeologický obraz (o tomto termíne a pojme budeme viacej hovoriť v ďalších častiach nášho výkladu), ktorý veľa vypovedá o básnikovom lyrickom hrdinovi, ale aj o samom jazyku.

Ešte ďalej zachádza Ján Ondruš pri aplikácii uvedeného segmentačného aktualizáčného princípu v ďalšej „zlomkovej“ básni *Zlomky III*. Aj tento text tvoria takmer výlučne zvyšky frazém.

Okrem dvoch osobitných jednotiek (*bludný kruh* a *pomaly ďalej zájdeš*) aj tu ide o jednotky s rovnakou zložkou, teraz so slovom *cesta*. Na rozdiel od predchádzajúcej básne tu básnik tento komponent zakaždým neopakuje, ale ho uvádza až v záverečnom refréne každej zo štyroch častí básne, takže tu jednotlivé „zlomky“ z rozličných jednotiek postavené vedľa seba bez tohto „spoločného menovateľa“ veľmi strácajú na konzistentnosti výrazu. Ak k tomu pridáme zistenie, že v spomenutom refréne všetkých častí nezaznieva iba to inde vypúšťané slovo *cesta*, ale že sa tu pridáva vlastne celá ďalšia frazéma, a to spojenie *cesta-necesta* (navyše v mnohých a pre toto viac-menej zmeravené spojenie aj netypických, ba niekedy až trochu násilných paradigmatických podobách), je to teda už nielen otázka vyčleňovania spoločnej zložky, ale zároveň aj jej kontaminačné prepojenie na inú rovinu. Pri viacvrstvovosti týchto aktualizáčnych zásahov tu naozaj vznikli pasáže textu, ktoré sú – povedané s V. Mikulom – „interpretačne takmer nesledovateľné“.

Jednoduchší a účinnejší aktualizáčny princíp sa uplatnil v ďalšej z týchto „frazeologických“ básní, ba vlastne iba v záverečnej (ale najrozsiahlejšej) časti už spomenutej básne *Moja, moja*. Takmer celý tento text je osnovaný na frazémach so zložkami *hlava* a *srdce* (iba v jednom verši nie je frazéma, ale frazeológii blízke ustálené spojenie *Žije a bude žiť v našich srdciach* – tu vlastne *hlavách*). Ide o kontaminované uplatnenie práve týchto slov v príslušných frazémach: v tých jednotkách, kde je ustálený komponent *hlava*, sa uplatnilo slovo *srdce* a naopak. Keďže tu ide o zásahy do lexikálneho zloženia použitých frazém, aktualizované formy sú komunikačne oveľa zreteľnejšie ako predchádzajúce prípady. Pritom tento experiment ponúka viaceré pozoruhodné novotvary: *Neviem, kde by som srdce zložil. – Čo v hlave, to na jazyku. – Verme takým, čo prevyšujú iných o srdce!* A hoci nám básnik sám vydelením každej jednej takejto kontaminácie v osobitnom verši a navyše aj v úvodzovkách ponúka možnosť prijímať a interpretovať každý prípad osobitne, povaha kontaminovaných zložiek – slová *hlava* aj *srdce* majú nielen vo frazeológii, ale aj v celej našej kultúre veľmi zreteľné symbolické hodnoty – spája celú túto časť aj do väčšieho celkového obrazu, v ktorom sa tiež evidentne prejavujú hlbšie autorove zámery. Sotva je tu náhodný fakt, že prevahu tu majú také prípady, v ktorých básnik nahrádza

hlavu, intelekt srdcom, citom, že ďalej na kľúčových miestach tejto časti, ale aj celej tejto básne sú aktualizované frazeologické novotvary s komponentom *srdce*. Domnievame sa, že práve o týchto veršoch aj o aktualizáciách frazém v nich platí viacej ako o mnohých iných spomínané Hevierovo aj Zamborovo konštatovanie, že básnikove zmeny, posuny aj experimenty nemajú povahu nejakej povrchnej hry so slovami.

Ešte sa osobitne pristavíme pri ďalšom odlišnom druhu básnikovho aktualizovania frazeológie, ktoré sa takisto uplatnilo nie v celej básni, ale iba v časti básne *Licitovaný mariáš*. Na rozdiel od všetkých doteraz spomínaných typov aktualizovania tu ide o obmieňanie jedinej frazémy. Vlastným východiskom zmien je frazéma *niečo si s niekým začínať*, ktorá sa tu uvádza vo variantnej podobe *Nech si so mnou nezačína!* Aktualizácie vychádzajú zo zamieňania kľúčového slova *začínať* a spočívajú práve v jeho nahradení inými fázovými alebo im blízkymi slovesami. A tak tu nachádzame podoby: *Nech so mnou nepokračuje* (to je ďalej kontextovo aj významovo obmenené na *nepokročí* a to zasa ešte ďalej idiomatickým opakovaním násobené na *nepokročí a nepokročí*) a *Nech si so mnou nekončí!* Ak si uvedomíme, že sama východisková jednotka môže byť viacvýznamová, potom je logické, že aj následné aktualizčné deriváty nie sú len fázovým posunom jej významu a celej jej obraznosti, ale sú to spojenia či výroky, ktoré práve na jej pozadí prinášajú aj celkom osobitné sémantické hodnoty.

V zbierke je aj viacej takých miest, kde je predovšetkým aktualizovanie frazeológie, resp. spojenie frazeológiei nejako blízkych základným prostriedkom básnikovej poetiky i celej jeho výpovede. Bolo by tu možné spomenúť napríklad záverečnú časť básne *Cibuľa tu smrdí*, kde sa tiež uplatnilo – najmä ak prijmeme to chápanie frazeológie (Miko a kol., 1989), podľa ktorého sa aj isté jednoslovné obrazné zvraty s celkom pevne určenými, ale lexikálne premenlivými alternantmi prijímajú ako špecifický druh tzv. minimálnych frazém – viacej frazém, takže tu tiež možno hovoriť o spomínanom frazeologickom obraze, bolo by možné uviesť aj viaceré menšie plochy textu, ktoré stoja kdesi medzi obyčajnou aktualizáciou a spomínaným frazeologickým obrazom. Namiesto ich vypočítavania sa trochu pristavíme pri otázke, čo všetky uvedené, ale aj mnohé tu neuvádzané, ale v zbierke prítomné autor-

ské posuny hovoria o samej frazeológii, čo ponúkajú pre vlastnú frazeologickú teóriu.

Už viackrát citovaný aj ináč spomínaný J. Zambor vo svojej analýze zaregistroval, že J. Ondruš uplatnil v zbierke *Ovca vo vlčej koži* celú škálu obmien, teda aktualizácií aj variantov frazém, ba že sú tu aj také typy aktualizácií, aké ešte frazeologická teória ani nezaznamenala. Je evidentné, že recenzent má na mysli najmä také obmeny a posuny, ktoré sa rozvíjajú na väčšej textovej ploche, teda práve tie prípady, ktoré sme tu sledovali v predchádzajúcej časti nášho výkladu. Mohli by sme síce odkázať na to, že všetky takéto uplatnenia sa dajú zahrnúť pod spomínaný a vo frazeologickej teórii už dávnejšie vyčlenený pojem aj termín frazeologický obraz, ale na druhej strane toto rámcové zaradenie len málo vypovedá o celej tej rozmanitosti, aká sa napríklad v sledovanej zbierke uplatnila a aká je vôbec možná. Preto sa v nasledujúcej časti výkladu aspoň malou poznámkou pristavíme pri tomto probléme.

Na označenie sledovaných zložitejších typov uplatnenia frazeológie (najmä v umeleckom, ale neskôr aj v inom, napr. v publicistickom texte) frazeologická teória už pomerne dávno zaviedla spomínaný termín frazeologický obraz. Ten sa už u autora tohto názvu, poľského literárneho vedca a básnika H. Pustkowského (1973) a neskôr aj takmer všeobecne chápe ako textová figúra, ktorá vzniká prepojením dvoch a viacerých rozličných frazém, resp. viacerých (variantných alebo aj aktualizovaných) podôb tej istej frazémy na ploche nejakého mikrotextu, ako figúra, ktorá je prostriedkom na vyjadrenie nejakého motívu, ktorá sa prípadne v texte nejako tematizuje. Názov svojou motiváciou napovedá, že ide o nejaký obraz realizovaný viacerými frazémami alebo viacerými obmieňanými realizáciami tej istej frazémy. Ako vidieť, ide o názov, ktorý je celkom namieste, pokiaľ hovoríme o uplatňovaní tejto figúry najmä v umeleckom, teda často obraznom texte. S istými rozpakmi ho budeme používať na označenie tejto figúry v publicistike alebo v nejakej inej štýlovej oblasti. Príčinou takýchto pochybností je fakt, že ide o názov skôr zo sféry pôsobenia či účinku daných jazykových prostriedkov, nie zo strany samej podstaty a vnútorných vlastností tohto fenoménu. Ak obrátime pozornosť na túto stránku sledovaného javu, ak budeme skúmať jeho podstatu, musíme vyzdvihnúť predovšetkým tú skutočnosť, že ide o spojenie, zre-

ŕazenie viacerých frazém alebo viacerých podôb tej istej frazémy. Keďže tu naozaj ide skôr o nejaké poprepájanie, zreťazenie, nie iba prosté spojenie viacerých frazém alebo viacerých podôb tej istej frazémy, primeraný sa tu javí názov reťazec, a keďže máme do činenia s reťazcom frazém, navrhujeme tu názov frazeologický reťazec. Čiastočne tu prekáža obraznosť kľúčového slova v navrhovanom názve, ale na druhej strane je tu predpoklad, že pri svojej motivačnej zreteľnosti a potrebnosti sa toto označenie môže rovnako dobre a produktívne uchytiť vo frazeologickom názvosloví, ako sa kľúčové slovo z tohto názvu využilo v platnosti termínu alebo aspoň nejakého polotermínu v iných disciplínach. Domnievame sa pritom, že predkladaným návrhom neutvárame nijakú duplicitu, že každý z dvojice názvov frazeologický obraz a frazeologický reťazec sleduje iný aspekt opísanej skutočnosti a že teda každý z nich zodpovedá inému pojmu presne v tom zmysle, ako v inej oblasti napríklad slovo *stôl* určíme raz ako substantívum a druhý raz zasa napr. ako objekt alebo subjekt vety.

Kombinácií zreťazenia rozličných realizácií frazém je viacej typov; ako najbežnejšie či najreálnejšie sa ukazujú tieto typy (ktoré na konkrétnom materiáli potvrdila aj naša predchádzajúca analýza):

1. Zreťazenia rozmanitých realizácií tej istej frazémy dovoľujú vydeľovať takéto druhy:

1.1. variantný frazeologický reťazec: ide o takú figúru, v ktorej sa spájajú rozličné varianty tej istej frazémy. Pri pomerne širokej škále variantnosti frazém môže mať tento druh reťazca veľmi rozdielne konkrétne podoby.

1.2. aktualizálny frazeologický reťazec: škála základných typov aktualizácií je oveľa širšia ako škála variantov, a tak aj podôb tohto reťazca, v ktorom sa prepájajú viaceré druhy aktualizácie tej istej frazémy, môže byť tiež oveľa viacej ako pri predchádzajúcom type.

1.3. zmiešaný frazeologický reťazec: je to taká podoba reťazca, ktorá vzniká prepojením aktualizálnych a variantných podôb tej istej frazémy. Už z náznakovej charakteristiky predchádzajúcich dvoch druhov vyplýva, že možností takéhoto tretieho typu kombinovania je najviac.

2. Zreťazenia dvoch a viacerých frazém, prípadne frazémy a iného druhu ustáleného spojenia umožňujú vydeľovať takéto ďalšie druhy frazeologického reťazca:

2.1. kontaminačný frazeologický reťazec: je to taká podoba prepojenia dvoch alebo viacerých frazém, pri ktorej sa pod vplyvom zloženia jednej z frazém nejako zasahuje do ustálenej podoby druhej (ďalšej) frazémy. Podtypy tohto reťazca možno ďalej rozlišovať predovšetkým podľa toho, či ide o frazémy, ktoré majú, alebo nemajú nejaký rovnaký komponent, ako aj podľa sémantických a konštrukčných vlastností daných frazém.

2.2. adlačný frazeologický reťazec: je to typ, ktorý môže vzniknúť voľným radením, adláciou viacerých frazém tesne pri sebe, takže utvárajú na mikrotextovej ploche celkom zreteľný frazeologický obraz.

2.3. medziúrovňový frazeologický reťazec: typ reťazca, ktorý vzniká prepájaním (voľným či tesnejším, kontaminačným či adlačným) nejakej frazémy s inými druhmi ustálených slovných spojení.

Celý tento problém si bude vyžadovať podrobnejší rozbor; na tomto mieste azda aj takýto tézovitý náčrt riešenia tejto parciálnej otázky dáva možnosť lepšie pochopiť, interpretovať celú rozmanitosť zložitejších uplatnení frazeológie v básnickej zbierke Jána Ondruša.

Keď sa po tomto zovšeobecňujúcom odbočení vrátíme znova k celej palete prejavov aktualizačnej tendencie v jazyku sledovanej zbierky, môžeme po predchádzajúcom výklade a na jeho základe konštatovať, že frazeológia je v zbierke naozaj tým jazykovým prostriedkom, na ktorom sa táto tendencia prejavuje nielen príznakovo často, ale aj zreteľne príznakovými spôsobmi, aj takými, ktoré rozvíjajú a obohacujú doteraz bežnú či vôbec známu typológiu týchto zásahov. Väčšina týchto aktualizujúcich posunov v zložení, význame aj vyznení frazémy sa ukázala ako pozoruhodné rozvitie bežného vyjadrovania, pretože odkryla mnohé potenciálne, ale doteraz nerealizované či neuvedomované možnosti uplatňovania frazém. Viaceré z aktualizačných posunov sa však ukázali ako menej nosné, pretože dôsledné, akoby bezvýnimočné uplatňovanie zvolených aktualizačných princípov pri jednotkách, ktoré sú v mnohých smeroch nesystémové, „neprincipiálne“, ba

idú až proti tým princípom, ktoré platia v iných vrstvách jazykových prvkov, môže viesť aj do slepej uličky.

Už v úvodnom prehľade postojov recenzentov zbierky sme znamenali, že tendencie k rozličným autorským posunom v jazyku sa netýkajú iba frazeológie, ale výrazne zasahujú aj ďalšie oblasti, pričom popredné miesto v tomto smere popri frazeológii patrí najmä slovotvorbe. Preto sa v ďalšej časti nášho rozboru chceme stručnejšie venovať tejto problematike, pričom sa tu viacej sústredíme iba na Ondrušovu okazionálnu slovotvorbu.

Skôr ako budeme sledovať niektoré výraznejšie derivačné a iné so slovom späté autorove aktualizčné postupy, musíme si po predchádzajúcej časti tohto výkladu uvedomiť najmä to, že aktualizovanie na úrovni slova má isté špecifiká oproti aktualizácii frazém. Sú tu totiž viaceré také danosti, ktoré naznačujú, že zásahy, posuny na úrovni slova sú vo všeobecnosti nápadnejšie, výraznejšie ako aktualizácie frazém. Z celého radu naznačených okolností spomenieme aspoň tie najpodstatnejšie:

a) Ak necháme bokom rozličné paradigmatické formy (tie má – hoci nie také rozvité – aj väčšina frazém), slovo sa vyskytuje zvyčajne iba v jednej podobe, tvarová variantnosť je tu dosť zriedkavá (pripomeňme aspoň niečo z tejto oblasti: *zas* – *zasa* – *zase*, *kašľať* – *kašľať*, *kanister* – *kanistra* a pod.), kým v oblasti frazeológie je práve naopak variantnosť (teda ustálená, akoby kodifikovaná tvarová premenlivosť) veľmi bežná, prejavuje sa pri väčšine frazém a máva dokonca viacej druhov. Už tento fakt spôsobuje, že kým premenlivosť, zmenu vo frazeológii posudzujeme najskôr z toho hľadiska, či ide iba o variant, alebo či máme do činenia so skutočnou aktualizáciou, premenlivosť základnej podoby slova býva zvyčajne iba záležitosťou aktualizovania, individuálneho obmieňania.

b) Kým vo frazeológii nesystémové syntagmatické alebo aj paradigmatické prvky (a to na všetkých rovinách výstavby jej jednotiek) môžu byť a bývajú jej stabilnými, ustálenými znakmi (porov. Čermákov termín anomálnosť frazém), na úrovni stavby slova a najmä v oblasti slovotvorby bývajú takéto prvky a postupy skôr znakom aktualizčného zásahu (hoci aj tu sú známe opačné prípady, napr. slovotvorné postupy, pri ktorých sa aj na úrovni bežnej, neaktualizovanej podoby slova narúša napríklad slovotvorná paradigma).

Po týchto limitujúcich poznámkach uvedieme niektoré najbežnejšie Ondrušove aktualizácie na úrovni slova a až potom sa prístavíme pri ich celkovej charakteristike. Mnohé konkrétne autorove postupy z tejto oblasti majú totiž viaceré vlastnosti aj výsledky analogické alebo až rovnaké, a tak možno ich celkovú charakteristiku uviesť aj spoločne.

1. Najjednoduchším typom slovotvornej aktualizácie sú v zbierke autorove novotvary utvorené na pozadí existujúcich slovotvorných typov, avšak za pomoci odlišných formantov, ale zasa nie ľubovoľných, ale takých, ktoré existujú pri iných slovách v rámci danej slovotvornej kategórie. Jednoduchou náhradou bežného formantu *-ec* formantom *-tel'*, ktorý je však v príslušných slovách netypický, utvoril slová typu *namysliteľ'* (od *namyslenec*), *nafúkateľ'* (*nafúkanec*), *naduteľ'* (*nadutec*). Takúto priamu oporu už nemajú, a preto tým nápadnejšie sú ďalšie jeho novotvary tohto typu, ako *vymysliteľ'* alebo *vyduteľ'*. Silno príznaková je aj opačná zámena formantov (*-ec* za *-tel'*): *myslenec* (všetko z básne *Pýtanka*).

Ešte ďalej zachádza v tejto línii autor v básni *Zlomky IV*, kde sa vyskytujú novotvary typu *natrestanec*, *utrestanec*, *vytrestanec*, ako aj slová *uväzeň*, *zväzeň*, *podväzeň*, *obväzeň*, *poväzeň*, *naväzeň*, *preväzeň*. Ak pri predchádzajúcich slovách bola v pozadí ich utvárania opozícia príbuzných slovotvorných typov, pri týchto posledných už takejto opory niet, navyše sa tu aspoň náznakovo ozýva tendencia, ktorej sa dotkneme ďalej podrobnejšie, a to autorov sklon ku kontaminovaným slovám okazionálnej povahy (v rámci poslednej uvedenej skupiny tu nejde len o predponové deriváty od slova *väzeň*, ale aj o odvodeniny od predponových derivátov od *väzniť* – napr. *uväzniť* – *uväzeň* – a ešte vo väčšej miere o skríženie s odvodzovaním od základového slovesa *viazať*: napr. v slove *obväzeň* sa ozýva nielen *väzeň*, ale aj *obväz*, v slove *preväzeň* analogicky zasa aj *preväz*, v slove *podväzeň* aj *podväzok*, *podväzky* atď.).

2. K najfrekventovanejšiemu typom Ondrušových lexikálnych okazionalizmov patria v zbierke také slová, pri ktorých si autor zvolil istý slovotvorný postup a ten aplikuje vo veľmi rozdielnych súvislostiach. Najlepšou ilustráciou takýchto neologizmov sú slová so zloženým odvodzovacím základom, ktoré ako najjednoduchší prípad predstavuje slovo *tichošliapok*. Keďže takýchto autorských

novotvarov je v jedinej básni (*Dup*) až vyše desať, treba si ich osobitne povšimnúť. Slová takéhoto typu nie sú v našom jazyku naozaj bežné. Jedinú ich oporu vidíme v dosť osihotenom domácom slove *darmošlap*, prípadne v príbuzných českých slovách. Ak sme povedali, že práve slovo *tichošliapok* je k tejto opore najbližšie (má rovnaký hodnotiaci prvý komponent, kým od druhej zložky základu sa tu odvodzuje zdrobnenina typickou príponou *-ok*), ďalšie slovo v tomto rade, *krikošliapok*, je už o poznanie ďalej a ešte ďalej stoja prípady, v ktorých je prvým komponentom predložkovo-menný výraz (*naotlakošliapok*, *napätyvýšliapok*, *nakrkošliapok*, *nabruchošliapok*), a najďalej sú tie prípady, v ktorých sa predponovo obmieňa druhá časť zloženého základu (*krikozašliapok*, *natichovýšliapok*, *ústaprišliapok*, *tváropošliapok*).

Ako vidieť už z prostého radenia týchto prípadov, ide tu o veľmi rozdielne významové vzťahy medzi zložkami, pričom sa tieto vzťahy realizujú aj nenáležitými slovotvornými postupmi (celkom rovnako sa tu odvodzuje napr. od dokonavých, ale aj od nedokonavých slovesných základov), a tak ani motivačná zreteľnosť zložiek takýchto slov, ale ani bezhraničné spoliehanie sa na silu analógie v slovotvorných procesoch nezaistia, aby sa všetky tieto slová adekvátne prijímali a čitateľmi akceptovali. V mnohých prípadoch ide o priveľké a pritom funkčne nie celkom odôvodnené vybočenie zo systému, a tak nám už sám tento rad až priveľmi pripomenie recenzentom uvádzané hroboňovské filiácie (hoci recenzent sám vidí za týmto radom celkom zaujímavé interpretačné súvislosti).

Podobných typov je v zbierke viacej. V básni *Na ružiach ustlané* nachádzame slová *pustotrníe* aj *vlkotrníe*, *pätotrníe* aj *beztárníe*, *roztrníe* aj *ceztárníe*, v básni *Znositelia* (!) zas slová *maloduša* aj *nadutoduša*, *rozpínavoduchí*, ba aj *velkohuboduchí*, *poto-roboto-lepoduchí*, *pýcho-defektoduchí* atď.

3. Dosť výrazne sú v zbierke využité také neologizmy, ktoré sú zreteľným výsledkom kontaminácie dvoch pomenovaní: *lži*, *lživot*, *pstrach*, *obscéna*, *objavisko*, *lkajúcnik* a pod. Skríženie pritom autor realizuje na rozličných rovinách, napr. už na rovine hláskovej (*svätobôl' pre svetokrádež*), na základe paronymie a javov jej blízkych (napr. kontaminácie založené na zamieňaní slov *troska* a *troška* s presahom až do frazeológie: *ísť so svojou troskou do mlyna* – *Čo ducha tu leží v troškách!* a pod.). Aj tieto skríženia sú

niekedy až príliš chcené, ba až násilné (*netopiere* – *netoperie*, ale aj *netopero*, *netoperenci*, *netoperodrak*, *netoperverzita*).

4. Na viacerých prípadoch možno v zbierke dokumentovať aj aktualizovanie za pomoci záporovej zložky *ne-* na začiatkoch slova. Ak v prvej svojej zbierke utváral básnik neologizmy pridaním „morfémy“ *ne-* (napr. *nepes*, *neústa*, *nebozk*), v tejto zbierke uplatnil opačný posun, a tak tu čítame celé verše: *Zbednica a ohrabaná, vrlá. – Restná, duživá a douk*. Takýto typ aktualizovania nie je v našej poézii celkom nový, kedysi dávnejšie ho v príležitostnej básni na pomerne veľkej ploche využil napríklad V. Mihálik.

5. Osobitnú poznámku si zasluhuje básnikova sémantická aktualizácia slova. Niekde sú to len malé posuny, odtienky, inde sa však ukazujú celkom nové významy. Napríklad slovo *sed* má v básni *Dymová clona, v ktorej mizneme* až tri rozdielne významy: 1. *Fajčiari sú sedi* (= ľudia, ktorí radi sedia). 2. *Vychádzku za mestom alebo v lese prerušujú sedmi* (= sedením, ide teda o názov deja). 3. *Naraz som o sadnutie menší, zrazený do sedu* (= do polohy sediaceho človeka).

6. Básnik mnohé svoje obrazy zakladá na využívaní vyššie spomínanej paronymie, a tak v zbierke nachádzame aj celý rad ďalších aktualizáčnych zásahov, ktoré sa rozličným spôsobom premietajú do slovotvorných, lexikálnych, sémantických alebo iných obmien, preto celú túto škálu posunov ťažko možno vôbec aspoň enumeratívne určiť.

Z predchádzajúcich poznámok evidentne vyplýva poznanie, že všetkých autorových aktualizáčnych zmien na úrovni slova je v zbierke veľmi veľa, a to rovnako so zreteľom na ich počet, ako aj so zreteľom na pestrosť ich typov. Je logické, že aj hodnota týchto zmien je rozmanitá. V zbierke je veľa takých neologizmov, ktoré prinášajú do jazyka celkom osobitné hodnoty (*Ktorí sa ozvali / mukli – Čo ducha tu leží v troškách*), je tu však viacej aj takých okazionalizmov, ktoré nie sú ničím iným než iba obyčajnou slovnou hrou (*Triumf! – Štyriumf! – Päťumf! – Pirohovô víťazstvo? – Je Žižkov Ježiškov? – Cliví pijú clivovicu – Súčasník a súčasníčka – Tvrdo na nich: bedagogika*), ktorá miestami pripomína drobné pokusy o aforizmy v príslušných zábavných rubrikách novín (*Ó garancie arogancie! – Zbohom bud' – alebo! – Táral som dve na tri, spolu osem*). Toto rozpätie Ondrušovho aktualizovania rámcovo naznačovali už spomínané recenzie zbierky. Náš rozbor umož-

nil tieto konštatovania usúvzťažniť s istými konkrétnymi jazykovými postupmi a prostriedkami, s ich adekvátnou aj produktívnou alebo naopak, nevýraznou či zastretou textovou realizáciou. Nazdávame sa, že v uvedenom smere poskytol náš pohľad aspoň na niektorých miestach ďalšie podnety na hlbšie interpretačné zvládnutie tohto pozoruhodného, ale náročného básnického textu.

Rožbor aktualizovania najmä frazém a slovotvorby zo sledovanej zbierky potvrdil recenzentmi zdôraznenú Ondrušovu zameranosť na odkrývanie možností samého jazyka (zopakujme tu niečo zo zistení recenzentov: „autor skúma najmä jazyk“ – D. Hevier, básnik „skúma, preveruje a spochybňuje humánnu platnosť jazyka“ – J. Zambor), ďalej potvrdil aj to, že vo väčšine prípadov nejde pri autorových zásahoch o slovné hry, ale o tiež už spomínané autorovo „mučivé dobýjanie sa do myslenia človeka prostredníctvom jazyka“ (D. Hevier), na druhej strane však potvrdil – a to aj v oblasti aktualizácií frazém a ešte viacej v oblasti okazionálnej slovotvorby aj ďalších zásahov do slova –, že v zbierke sú aj „lacnejšie“, plytšie posuny, ktoré sú najmä výsledkom príliš mechanického aplikovania istého – aj pozoruhodného – princípu v značne rozdielnych podmienkach. Ak sa naozaj spustí istý mechanizmus (V. Mikula tu hovorí až o golemovi jazyka), ten môže skutočne v niektorých prípadoch priniesť (a v zbierke naozaj prináša) mnohé pozoruhodné výrazy, ktoré nesú so sebou aj nové obrazy, ba stávajú sa podnetmi na produktívne oživenie jazyka aj vo sfére bežnej komunikácie, môže však priniesť (a v zbierke naozaj prináša) aj prázdnejšie miesta alebo aj nepodarky. Nielen pre lingvistu alebo literáta, ale aj pre každého vnímavého čitateľa sú však prípady jedného aj druhého typu pozoruhodnými etudami, ktoré veľa vypovedajú o slove aj o jazyku, o jeho možnostiach, ale zreteľne aj o jeho limitoch či ohraničeniach. Ak napokon všetky tieto parciálne zistenia vidíme na pozadí mikovského usúvzťažnenia estetickej funkcie umeleckého diela najmä s mierou a kontrastnosťou výrazu (Miko, 1970), sú ony výpoveďou aj o básnikovej poetike, aj o hodnotách sledovanej zbierky a veršov z nej.

Literatúra

HEVIER, D.: Nájdený atlas Jána Ondruša. In: Ján Ondruš, *Ovca vo vlčej koži*. Bratislava, HEVI 1997 (nečísl. 2 strany na konci zbierky).

MARČOK, V.: Skreslenia a pravda v doterajších pohľadoch na vývin slovenskej literatúry po roku 1945. In: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava, SPN 1991, s. 61 – 122.

MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970. 189 s.

MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava, SPN 1989. 232 s.

MIKULA, V.: Klepetom sem – klepetom tam. Rak, 2, 1997, č. 5, s. 23 – 25.

PUSTKOWSKI, H.: Obraz frazeologiczny we współczesnej poezji polskiej. In: Poetyka i stylistyka słowiańska. Wrocław 1973, s. 82 – 87.

ZAMBOR, J.: Poézia úškl'abkov, najmä bolestných. Rak, 2, 1997, č. 3 – 4, s. 48 – 51.

Jana Kesselová

SUBSTANTÍVA V KOMUNIKÁCI (na materiáli spontánneho dialógu detí)

KESSELOVÁ, J.: Substantives in Communication (Dialogue of Children). Slovenská reč, 63, 1998, No. 5, pp. 272 – 279. (Bratislava)

This paper gives a psycholinguistic and sociolinguistic analysis of the working of the substantives in a spontaneous children's communication (children aged between 6 – 10). The world of the elementary school pupils is, first of all, a concrete world of things and beings which they are encircled by. In children's communication, approximately each tenth word is a concrete countable substantive. The concrete words are basic thematic words which refer to the thematic and content structure of the text. The substantives form the syntactic and semantic relations with the limited and frequently repeated inventory of the predicates or other parts of the sentence.

Podstatné mená ako významovo pomerne jednoznačné pomenovania samostatne jestvujúcich javov skutočnosti patria v komunikácii k dominantným prostriedkom. Problematika substantív je dôkladne spracovaná z hľadiska ich miesta v jazykovom systéme, gramatických kategórií, klasifikácie a deklinácie. Sociolingvistický a psycholingvistický výskum substantív v bežnej hovorenej komunikácii je zriedkavejší (Buzássyová, 1991, Bosák, 1992, Slančová, 1995, Liptáková, 1997).

V našom príspevku vychádzame z materiálového korpusu, ktorý predstavujú záznamy spontánnej komunikácie 6 – 10-ročných detí s rozsahom 60 tisíc slov. Skrytým mikrofónom sme zare-

gistrovali dialogické komunikáty rozličného typu – dialóg ako súčasť spoločnej hry alebo rozličných aktivít, dialóg v podobe reprodukcie rozprávkových textov alebo tvorivej dramatisácie, dialógy, ktorými deti napodobňujú scenáre celých komunikačných situácií dospelých, jazykové hry, dialógy o zážitkoch. Spoločnou vlastnosťou skúmaných dialógov je spontánnosť, nepripravenosť, bezprostrednosť, neoficiálnosť a komunikácia v mikrosituáciách. Rozdielny je vzťah témy dialógu k aktuálnej komunikačnej situácii (konsituačný a kosituačný dialóg) a podiel partnerov v komunikácii (symetrický a asymetrický dialóg).

Na rovine kvalitatívnych pomenovaní pozorujeme výrazný rozdiel v komunikačnom vyťažení na jednej strane sloviess (20 %) a substantív (15 %) a na druhej strane adjektív (3 %) a adverbíí (3 %). Z porovnávania frekvenčných slovníkov plnovýznamových slovných druhov vychodí, že pomenovania samostatne jestvujúcich javov sú v dialógu detí rozložené oveľa symetrickejšie než pomenovania príznakov. Máme na mysli fakt, že prvých päť najfrekventovanejších adjektív (*velký, celý, pekný, dobrý, malý*) tvorí jednu štvrtinu použitých adjektív, prvých päť najfrekventovanejších sloviess (*byť, mať, ísť, hovoriť, dať*) celú tretinu inventára sloviess a prvých päť najfrekventovanejších adverbíí (*potom, už, teraz, veľmi, dobre*) až polovicu všetkých adverbíí v detských prejavoch. Pomenovania príznakov na prvých miestach frekvenčného slovníka majú vysoký index opakovania, frekvencia ďalších slov prudko klesá. (Uvedené často sa opakujúce slová sú vhodným výrazivom do synonymických cvičení.) Na rozdiel od pomenovaní príznakov sa substantíva vyznačujú pestrým inventárom a ich frekvencia klesá pozvoľna (päť najfrekventovanejších substantív tvorí len 5 % všetkých použitých substantív). Rozdielne komunikačné uplatnenie plnovýznamových slov je podľa nášho názoru prejavom ich rozličných systémových vlastností. Najfrekventovanejšie prídavné mená, slovesá a príslovky detského slovníka sú rozsahom široké a významovo všeobecné slová. Významová vágnosť umožňuje, že malý inventár slov stačí na vyjadrenie rozmanitých významov. Tie sa špecifikujú, konkretizujú zapojením do jazykového, situačného i skúsenostného kontextu. Komunikačné uplatnenie málo variabilného repertoáru výrazov so širokou extenziou vyžaduje menšie formulačné úsilie hovoriaceho. V pomenovaní príznakov v detskej komunikácii vidíme jeden z prejavov

tendencie po najmenej námahe expedienta. Substantíva pomenúvajú samostatné veci a javy, v porovnaní s pomenovaniami príznamov sú významovo jednoznačnejšie, vyhranenejšie, v komunikácii nevyhnutne rôznorodejšie.

Svet dieťaťa mladšieho školského veku je predovšetkým konkrétnym svetom vecí a bytostí, ktoré ho obklopujú. Približne každé desiate slovo v spontánnej detskej komunikácii je konkrétne počítateľné apelatívum. Takmer polovicu z nich predstavujú názvy vecí, menej sú zastúpené názvy osôb, najmenej pomenovania zvierat. Konkrétna sú základné tematické slová, na ne sa viaže tematicko-obsahová štruktúra textu. Vplyv tematiky je badateľný už v prvých dvanástich najfrekventovanejších substantívach (*mama, voda, deň, babka, škola, kráľ, auto, rozprávka, chlapec, deti, les, ocko*).

Základnú vrstvu konkrét v detských prejavoch tvoria pomenovania osôb, zvierat a vecí z vysoko prediktabilných tematických okruhov (vlastné zážitky zo školského a rodinného prostredia, témy inšpirované televíznymi programami a rozprávkami, zberateľskými vášňami, záujmami a hrami detí, priateľskými a rodinnými vzťahmi detí). Prediktabilita tém detského dialógu (a tým aj substantív ako tematických slov) je umocnená vysoko prediktabilným textovým okolím substantív. Substantíva vstupujú do syntakticko-sémantických vzťahov s obmedzeným, často sa opakujúcim a očakávaným inventárom predikátov alebo participantov.¹ Stupeň „blízkosti“ slov je rozličný; najvyšší je v prípade, ak je sémantická súvislosť podporená slovotvornou motiváciou (*Lišiačik vymyslel k o r č u l e. A tak sa všetci išli k o r č u l o v a ť*), nižší v prípade významovej asociácie (napr. najfrekventovanejšie substantívum *mama* pozorujeme v textovom okolí predikátov *ísť, robiť, variť, chystať, baliť, piecť, kúpiť, upratať, čítať, sedieť, spať*, substantívum *voda* pozorujeme v propozičných štruktúrach *byť vo vode, ísť do vody, mať vodu, doniesť vodu, obliať vodou, umyť sa vodou, napiť sa vody, zletieť do vody, žiť vo vode, skákať do vody*). Vzťahy významových asociácií medzi substantívami vytvárajú scenáre celých situácií (*prázdniny – výlet – hrad – zmrzlina – kolo-toče, narodeniny – hostina – darček – torta – sviečka – mamka –*

¹ Vzťahy sémantickej blízkosti definuje F. Daneš (1987, s. 704) ako vzťahy vyplývajúce zo „vzájomného očakávania medzi slovami“, t. j. z toho, že sa jedno z nich často objavuje v okolí druhého alebo že sa obe objavujú v zhodných okoliach.

ocko, škola – lavica – žiak – taška – vyučovanie – učiteľka – vysvedčenie – jednotky, súťaž – miss – koruna – pódium – program – cena, ohrada – pes – hrobka – kostolík – bicykel – zlomenina). Vzťahy sémantickej blízkosti na jednej strane prispievajú k textovej koherencii, na druhej strane sémanticky blízke výrazy (vyvoditeľné z predchádzajúceho kontextu) v pozícii jadra výpovede výrazne brzdia výpovednú dynamiku dialogického textu.

– Červená čiapočka mala narodeniny. A vtedy prišli jej gratulovať. Prišiel ujo Smrek a doniesol Červenej čiapočke darček. A Červená čiapočka sa zaradovala – ale ešte aj mamička jej dala darček. Červená čiapočka ho rozbalila a tam bola veľká torta. A ponúkli aj uja Smreka...

– V tichom lese žili päť zvieratká. Bola zima a tote, čo ostali zvieratká sa išli korčuľovať. Lišiačik vymyslel korčule. Korčuľovali sa a korčuľovali. A zrazu vlčík spadol, zajačika zachytil, ten tiež spadol, aj Lieskohryzka a tá si zlomila nohu. A išli do nemocnice.

Na druhej strane sa už v období mladšieho školského veku prejavujú rozdielne individuálne záujmy a s nimi sa aktívna lexika dieťaťa obohacuje o pomenovania s úzkym rozsahom a bohatým obsahom (napr. v spontánnom prejave 7-ročného chlapca sme pozorovali dve desiatky dvojslovných terminologických názvov vtákov, v prejave dievčat názvy tanečných a baletných figúr, v prejave chlapcov názvy plavidiel, lietadiel, pod vplyvom filmov sa v detských prejavoch objavili presné pomenovania pravekých obrov). Napodobňovaním reklamy a komunikácie dospelých sa do detských prejavov dostávajú nové pomenovania (*vizír, ariel, lanza, persil, čibo, kolakao, depilátor, WS-naparovačka, mobil, bankomat, cédečko, céderomka, internet, tamagoči*).

Substantíva spontánnych prejavov detí mladšieho školského veku sú predovšetkým citovo neutrálne slová s výraznou pomenovacou funkciou. Čistú pomenovaciu funkciu substantív v dialogickej komunikácii zvyrazňuje i komunikačné využitie pádov. Približne každé druhé substantívum spontánného dialógu detí je v nominatíve. Vysoká frekvencia deminutív sprevádzajúca predškolský vek výrazne ustúpila, slangové slová a s nimi spojené úsilie vyjadriť príslušnosť k skupine so spoločnými záujmami sa prejavujú zatiaľ len výnimočne (*učka, vchoška, slovina, matika, teliga* = telesná výchova). Jediným miestom zvýšenej koncentrácie deminu-

tív s expresívnou funkciou je dialogická komunikácia napodobňujúca vzor:

a) reč dospelých zameranú na dieťa (Slančová, 1995):

- ja koláčik upečiem, aj tortičku a placky – placky nakoniec – a potom ti dám polievočku a mäsko a pôjdeš do postielky do postieľočky tvojej – dám ti vankúšik aj perinku do kočiarika – dudlík kde je tvoj dudlík
- a ja čo mám robiť
- ty budeš moja sestra a ty oco – musíte všetko umyť pozrite koľko riadu a prídu hostia – ty nemôžeš robiť len šašky, teraz prídu hostia, máme robotu – nestúpaj na tortu lebo to je torta

b) rozprávkovú predlohu v podobe reprodukcie textov, ale aj vo vlastných tvorivých pokusoch:

- Ufúľané prasiatko Ňufko Ťapka

Na kraji lesa stála malá chalúpka. V nej žila svinka Pinka, mala synčeka Ňufka a ten mal bračeka Fifčeka. Fifček bol starší, ale mal horší rozumček. Akú hlúposť povedal Ňufko, Fifček mu uveril a povedal: Ved' viem, že si múdry chlapček. Mamička, keď prišla a zbadala, akého má špinavého synčeka, zvolala: Ty svinka!...

- Jeden nový žiačik dostal novú taštičku. Takú krásnu, že sa mu veľmi zapáčila. Ďakujem, mamička, ďakujem za tú peknú taštičku. A dal jej veľký božtek. To je naozaj veľmi pekný darček. Pozrite, akú mám peknú taštičku, včera mi ju mamka kúpila...

Na názornosť a konkrétnosť detskej lexiky ukazuje aj komunikačná realizácia protikladu konkrétna – abstraktá.² Abstraktá pred-

² V empirickej práci s materiálom sa opierame o chápanie konkrétnej a abstraktnej lexiky v Morfológii slovenského jazyka (1966) a v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989). Vymedzenie abstrákt ako substantív označujúcich javy skutočnosti, ktoré jestvujú len ako nesamostatné stránky vecí (Morfológia slovenského jazyka, s. 62), pokladáme za užšie, lebo zahŕňa iba pomenovania spredmetnených statických a dynamických príznakov. Sémantická špecifikácia abstrákt je bohatšia, a preto ich chápeme v zhode s Dynamikou slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (s. 98) širšie. Slová abstraktnej lexiky nemajú denotát, ktorý by jestvoval ako jednotlivý predmet objektívnej a bezprostredne pozorovateľnej skutočnosti. Za abstraktá však nepovažujeme pomenovania nereálnych bytostí, ktoré sú výsledkom detskej predstavivosti (*škriatok, víla, ježibaba, vodník, čert, duch, mátoha, strašidlo, obluda, mora, trpaslík, čarodejník, černokňažník*). Hodnotíme ich ako pseudokonkrétna (Dokulil, 1980).

Zaradenie substantív do triedy abstrákt a konkrét závisí od súhry jazykového, situačného a skúsenostného kontextu: porov. *ideme na návštevu* (dej) – *my budeme rodina a ty budeš návšteva* (osoba), *vybrať sa na cestu* (dej) – *prejsť cez cestu* (miesto), *transformer na diaľkové ovládanie* (prostriedok) – *čítal som o ovládaní Indiánov* (činnosť), *mama má v sobotu službu* (činnosť) – *kto bude služba* (osoba), *program súťaže* (dej) – *kúpiť si program* (vec).

stavujú necelú desatinu substantív detských prejavov. Ich spoločnou vlastnosťou je nízka frekvencia a sémantická diferencovanosť.

Pomenovania spredmetnených dejov tvoria v podsystéme pravých abstrákt bohatší register než názvy spredmetnených vlastností. Analogická situácia je v zastúpení dynamických a statických príznakov. Dominantnými typmi dejových substantív sú slovesné podstatné mená (*čítanie, kreslenie, písanie, strihanie, maľovanie, cvičenie, učenie, vyučovanie, nahrávanie, štrikovanie, tancovanie, porušovanie, bozkávanie, randenie, spievanie, zasadanie, rokovanie, pristátie*), hovorové, príp. okazionálne názvy dejov na *-čka* (*sánkovačka, lyžovačka, korčuľovačka, búračka, chytačka, polievačka, skrývačka*) a pomenovania deja, príp. výsledku deja na *-ka* (*vývrтка – pohyb lietadla, prehliadka, spomienka, nadávka, prechádzka, prebívanka*). Názvy deja utvorené paradigmou sú sústredené v tematicky vyhranených dialógoch napodobňujúcich komunikáciu dospelých (dorozumievanie veliteľov a vojakov – *výstrel, let, prechod, zákaz, prenos, porada, odpoveď, vjazd, rozkaz, výhľad*, repliky učiteľa na hodine telesnej výchovy – *beh, výskok, predklon, hra, skok*).

Názvy spredmetnených vlastností sú v komunikátoch detí takmer prázdnu množinou. Pomenúvanie vlastností jestvujúcich vedľa seba v tom istom čase je náročnou myšlienkovou činnosťou (adjektíva tvoria 3,1 % celkového počtu slov). Spredmetnené vlastnosti navyše vyžadujú abstrakciu od nositeľa vlastnosti. Okrem deadjektív *veľkosť* a *rýchlosť* (adjektívum *veľký* je v detských prejavoch najfrekventovanejšie) sme v spontánných prejavoch zachytili iba substantívum *sviežosť* (*sviežosť citróna, kivi, rozkvitnutej lúky*), ktoré je dokladom silného vplyvu reklamných textov na detskú reč. Substantíva *sladkosť* (pozorovali sme len v pluráli) a *dobrota*, ktoré učebnice uvádzajú vo východiskovom texte na poznávanie spredmetnených vlastností, sú v spontánnom jazykovom vedomí detí fixované výlučne ako konkréta (cukríky, zákusky). Kvantitatívna obmedzenosť abstrákt v detských prejavoch sa kompenzuje bohatosťou sémantických špecifikácií a konkretizácií:

- substantíva s kvalitatívno-hodnotiacim významom, medzi ktorými prevláda negatívne a ironické hodnotenie (*blbosť, hlúposť, chyba, chybička, čudo, neporiadok, komédia, smola, novinka, šašovina, debilina, mínuska, horor, trest*),

- substantíva s kvantitatívnym významom (*kus, kúsok, časť, diel*),
- substantíva, ktoré pomenúvajú rozličné stránky živých bytostí (*sila, rozum, reč, nálada, túžba, záľuba, koníček, imidž, tréma, choroba, alergia, stres, zdravie, láska, erotika*),
- pomenovania časových javov (*týždeň, hodina, rok, mesiac, moment, polnoc, večer, vek, deň, leto, zima, ráno, noc, chvíľa, minúta, dátum, chvíľka, rôčik, sekunda*),
- pomenovania priestorových javov (*výška, šírka, dĺžka*),
- pomenovania ako výsledky myšlienkového aktivity a poznávacieho procesu detí (*polomer, kruh, bod, kružnica, štvoruholník, trojuholník, [podstatné, prídavné] meno, veta, slovo, báseň, rým, pieseň, povesť*),
- pomenovania rozličných spoločenských javov (*disciplína, bankrot, armáda, polícia, slávnosť, svadba, hostina, súťaž, večierok, kompromis*),
- názvy všeobecných kategórií (*pravda, zákon, teória, pravidlo, vesmír, svet, čas, život, smrť*).

Podľa M. Těšitelovej (1991) je pre dialogický text charakteristické využitie proprií. V štúdiách o frekvencii slov v prirodzenom (Slančová, 1995) i v dramatickom dialógu (Mistrík, 1971) sa vlastné mená osôb objavujú v prvej desiatke najfrekventovanejších slov. Podľa J. Mistríka (1971, s. 7) je každé tridsiate slovo v dialógu rodné meno. V materiáli spontánnej detskej komunikácie sa vlastné meno prvýkrát objavuje až na 19. mieste (*Červená čiapočka* vo funkcii podmetu alebo predmetu – súvisí s tematikou), rodné meno vo funkcii oslovenia na 24. mieste frekvenčného slovníka substantív. Kvantitatívne zastúpenie proprií v komunikátoch detí (10,1 %) je len nepatrne vyššie než zastúpenie abstrákt. Pritom rodné mená a priezviská predstavujú necelé jedno percento všetkých slov dialógu. Ukazuje sa, že meno ako kontaktný prostriedok deti veľmi často využívajú až potom, keď sa mimojazykové prostriedky, osobné zámená a vôľové citoslovčia (*počuj, pozri, hej, aha*) ukážu ako komunikačne neúspešné. Zvýšená frekvencia rodného mena vždy odráža dominantné postavenie jeho nositeľa v skupine. V oslovení s *i*-ovým zakončením vidíme nielen výraznú komunikačnú potrebu odlíšiť nominatív pri pomenovaní osôb od oslovenia pomocou rozdielnych prostriedkov

(Slančová – Sokolová, 1995), ale aj prejav zvýšeného úsilia dieťaťa získať pozornosť adresáta. Súhru *i*-ového zakončenia oslovenia s expresívnym využitím kvantity pozorujeme vtedy, ak predchádzajúce oslovenie v nominatíve neprinieslo uspokojenie komunikačnej potreby:

- Gabika, nakreslíš mi?
- Bez odpovede.
- Gabika, dobre som začala či zle?
- Dobre, dobre.
- Gabika, nakresli mi, bo ja neviem. Dobre mám?
- Hej, hej.
- Tak, Gabi, Gabčí, a teraz?
- Bez odpovede.
- Gabí, dobre?
- Hej, som ti vravela.
- Gabi, ty jaké dávaš, hnedé? Ja dám asi tiež také ako ty.
- Čo ty rozhoduješ ako ja? Hocijaké si zober.

Na pozadí detskej komunikácie realizovanej v štandardnej variante je nápadný vokatív chlapčenských mien s *u*-ovým zakončením. Podľa našich pozorovaní je prostriedkom zosilňujúcim komunikačnú funkciu príkazu alebo zákazu:

- No, Mišo, tu nechod!
- Tu sa nesmie, Mišo!
- Tu je zákaz, sa tu nesmie, Mišo!
- Mišu, nechod' tadi, toto už daj het!

Nemožno si nevšimnúť, že vo funkcii oslovenia sa okrem rodových mien vyskytujú priezviská. Slúžia nielen na odlíšenie nositeľov rovnakého rodného mena, ale sú signálom nesúhlasného až odmietavého postoja k oslovenému adresátovi:

- Ale figu, Jedinák, ja neverím, že tvoja mama príde žalovať.
- Semanka, neskočíš, ty nevieš.
- Duraník, ty si to pokazil.
- Kučera, s nami nehráš.

Zemepisné názvy považujeme za súčasť tematickej lexiky (na prvých piatich miestach frekvenčného slovníka sme zachytili vlastné mená *Prešov, Amerika, Viedeň, Tatry, Bratislava, Lysá, Šírava*). V komunikácii detí predstavujú okrajovú skupinu vlastných mien. Z celkového počtu zaznamenaných slov tvoria iba 0,3 %. Absenciu jedinečných pomenovaní miesta percipient pociťuje v kosituačných dialógoch s tematikou vlastných zážitkov. Zážitok

zrejme jestvuje v mysli hovoriaceho dieťaťa ako celostný obraz (simultánne) a pri sukcesívnom odvíjaní v reči sa dieťa sústreďí na chronologicko-príčinný sled udalostí, pričom presnejšia miestna (niekedy aj časová) lokalizovanosť príbehu chýba.

– Bol som raz som išiel s autobusom a sme prišli k jednému mestečku a za tým mestom bol jeden dom a za tým domom bol jeden chlapec s ruským samopalom a strážil stĺp jeden veľký. Ocko môj oco sa ho opýtal či môže si požičať aby som sa sфотографoval. Sфотографovali sme sa a potom nám všetko ten chlapec – ako ich zobrali ako sa – ako rozmýšľali nad nimi lebo boli celkom mokří vytiahli ich z piesku no a boli celí no jak z bahna. Potom už nevedel hovoriť anglicky tak nám to – sme sa rozlúčili a vrátili sme sa nazad do hlavného mesta.

Deti obvykle príbeh situujú všeobecne a prevažne slovotvorne nemotivovanými apelatívami pomenúvajú miesto v prírode (*les, hora, kopec, čistinka, sad, pláž, more, ostrov, jazero, potok, rieka, vodopád, záhrada, lúka, pozemok, chata, hrad*), v meste alebo na dedine (*hotel, krčma, reštaurácia, divadlo, kino, nemocnica, kúpalisko, múzeum, cintorín, obchod, kostol, cukráreň, opravovňa, križovatka, cesta, parkovisko*) alebo v budove (*kuchyňa, obývačka, kúpeľňa, záchod, izba, pivnica, pôjd, riaditeľňa, trieda, šatňa, telocvičňa*, v dialógoch s rozprávkovým námetom *palác, komnata, veža*).

Záver. – Výskum detskej reči môže byť východiskom komunikačno-poznávacej metódy vyučovania, ale i príspevkom ku koncepcii univerzálnej gramatiky, ktorá je zameraná na vysvetlenie gramatík jednotlivých jazykov s prihliadaním na ich osvojovanie dieťaťom (Dolník, 1998). Ak sledujeme pomenovania samostatne jestvujúcich javov skutočnosti v spätosti s pomenovaniami príznamov, ukazuje sa, že v osvojovaní si materinského jazyka je zreteľná tendencia preferovať pri výstavbe komunikátu niektoré sémanticko-morfologické typy pomenovaní – konkrétne počítateľné apelatíva, čisto akostné kvalitatívno-hodnotiace adjektíva, slovesá pohybu a vlastné kauzatívna a synchronne nemotivované okolnostné adverbiá. Ide o sémanticko-morfologické štruktúry, ktoré sú z genetického hľadiska najstaršie a zároveň sú najvýraznejšími nositeľmi vlastností slovného druhu. Osvojovanie si jazyka dieťaťom je síce individuálny proces, ale prejavujú sa v ňom zákonitosti historického vývinu jazyka a preferencia tých sémantických skupín, ktoré sú dominantnými reprezentantmi slovného druhu.

Literatúra

BOSÁK, J.: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 336 – 346.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Dynamické tendencie v abstraktnej lexike. In: HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava, Veda 1989, s. 98 – 135.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania. *Slovenská reč*, 56, 1991, s. 262 – 276.

DANEŠ, F.: Lexikální prostředky koherence textu. In: *Mluvnice češtiny*. 3. Praha, Academia 1987, s. 694 – 705.

DOKULIL, M.: Významné sovětské dílo o pojmenování. *Slovo a slovesnost*, 41, 1980, s. 314 – 320.

DOLNÍK, J.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. *Slovenská reč*, 63, 1998, č. 1, s. 3 – 13.

LIPTÁKOVÁ, Ľ.: Detská okazionálna slovtvorba. Slovo o slove. 3. Spravodajca katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove. Prešov 1997, s. 31 – 36.

MISTRÍK, J.: Kvantitatívna analýza lexiky dialógu. *Jazykovedné štúdie*. 11. Bratislava, Veda 1971, s. 5 – 19.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 61 – 116.

SLANČOVÁ, D.: Charakteristika lexiky v reči učiteliek materskej školy. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 101 – 115.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 132 – 144.

TĚŠITELOVÁ, M.: O frekvenci slov v dialogu a monologu. *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, s. 109 – 122.

Ján Horecký

SPOLUHLÁSKOVÉ SKUPINY S FONÉMOU Š- V CUDZÍCH SLOVÁCH

HORECKÝ, J.: The Distribution of the Initial s-/š- in Contemporary Slovak. *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 5, pp. 280 – 283. (Bratislava)

The present day distribution of the initial consonant s- versus š- is influenced by several factors. First of all it is the loss of language consciousness about an original structure. The more a speaker realizes an original form, the more he preserves it (usually with s-). The loss of this language consciousness with simultaneous transition into the common language causes a more frequent use of š-: *aspekt* against *dešpekt*, *diskreditovať* against *diškrécia*, *diskurz* against *diškurz*. The time of transition is also important. In older words the initial š- prevails, in newer words it is s-: *inštančia* – *instantná káva*, *šprint* – *strečing*. Sometimes also the geographical criterium is important. While the initial š- occurs in languages

situated in the basin of Danube, the initial s- is present in other languages: *štruktúra*, Hung. *struktúra* [*štruktúra*], Czech *struktura*, Germ. *Struktur*.

Problematike kolísania vo fonematickej štruktúre prevzatých slov, najmä v skupinách *sk*, *sp*, *st* / *šk*, *šp*, *št*, venoval podrobnejšiu úvahu už pred štvrtstoročím Š. Peciar (1972). Svoje úvahy založil na konfrontácii slovenčiny a češtiny (a to oprávnene, lebo v týchto dvoch blízkyh jazykoch je dosť odlišný stav) a podložil faktami z vývinu kodifikácie za posledných štyridsať rokov. Konštatoval, že rozdiel medzi slovenskou skupinou *šk* a českou skupinou *sk* je čoraz markantnejší a dôslednejší. Zároveň zistil, že výskyt skupiny *šk* v slovenčine sa postupne rozširuje. Toto zistenie však nemožno pokladať za kompletne, lebo je založené iba na analýze stavu v kodifikačných príručkách, kde sa nezachytáva rýchle narastanie nových odborných termínov, v ktorých sa často zachováva pôvodná skupina *sk*; nie je teda založené na hodnotení skutočného používania slov s týmito skupinami v textoch.

Sondážnou analýzou dvoch slovenských textov z časopisu Bratislava 1933 sa napr. zistilo, že v polemickom príspevku V. Vážneho o zameraní prvých čísiel Slovenskej reči sa sústavne vyskytuje podoba *respektovať*, *nerespektovanie*, *konstatovanie*, v príspevku D. Rapanta (v polemike s V. Chaloupeckým) zase napr. podoby *instruktívny*, *konstantný*, *restringuje*, ale *reštitúcia*, *inštitúcia*, *fiškálny*. V Machtovej gramatike (1938) sa napr. veľmi vážne odôvodňuje podoba *instrumentál* v protiklade so slovom *inštrument* tým, že ide o odborný termín, kde sa má vraj uplatňovať pôvodná podoba so skupinou *str*, nie *štr*, ďalej napr. podoby *inspirácia*, *konstitúcia*, *instinkt*. Pritom už v Camblovej Rukováti (3. vyd. 1919) sa uvádzajú len podoby *škandál*, *škála*, *škrupulózný*, *štatistika*, *štát*, *štóla*, *študovať*, *štúdium*, *inšpektor*, *inštalácia*, *inštancia*, *inštinkt*, *inštrumentál*, *konštitúcia*, *konštrukcia*, *rešpicient*, *reštaurácia*, *reštaurátor* (ale aj *reškript*). A vo Viestovom Železničnom slovníku (1923) zase slová ako *inšpektor*, *inšpektórát*, *rekonštrukcia*, *štruktúra*, *inštrukcia*.

Ak sa ani Š. Peciarovi nepodarilo formulovať nejaké všeobecné pravidlá, je to predovšetkým preto, že výskyt uvedených spoluhláskových skupín nepodlieha nijakým fonematickým (či fonotaktickým) obmedzeniam. Skupiny s fonémou /s/ i s fonémou /š/ sú rovnako prípustné v domácich i prevzatých slovách, hoci

niektoré rozdiely sú veľmi staré. Už oddávna proti českým slovám ako *skopec*, *skořice*, *skrání*, *skřípec*, *skřítek*, *sporák* sú v slovenčine doložené skupiny s fonémou /š/. E. Pauliny (1963) v tejto súvislosti hovorí o rozmanitých zmenách *s* → *š* v slovách prevzatých z nemčiny medzi 8. a 11. storočím a uvádza domáce slová *škára*, *škrata*, *škriatok*, *škoda* i staré prevzatia (asi zo severnej taliančiny) *škola*, *škandál*, *škatuľa*, *škapuliar* a dodáva, že „príčiny týchto zmien nie sú jasné, preto ich nemožno nejako spoľahlivejšie zaradiť do vývinu“ (s. 183).

V súčasnosti ide o tieto spoluhláskové skupiny: *sk*, *sp*, *st* / *šk*, *šp*, *št*; *skl*, *spl*, *spr* / *škl*, *špl*, *špr*. Vyskytujú sa pravidelne na začiatku slova, ale aj po predponách *de-*, *kon-*, *re-*, *in-*, *per-*, *retro-*. Osobitný prípad tu tvoria slová s predponami *dis-* a *dys-*, kde je vždy zreteľná hranica medzi morfémi, takže vlastne nejde o skupinu typu *spl*. Ide o slová ako *diskreditovať*, *diskriminovať*, *distribúovať*, *diskontinuita*, *dysplázia*. Vnútri slova sú skupiny v prípadoch ako *minister* – *ministri*, *register* – *v registri*, *lustrovať*, *lustrácia*. Tu sa neprejavuje tendencia zmeny *s* → *š* okrem slova *miništvo*, *miništrant*.

Pri hľadaní istej pravidelnosti alebo aspoň istej tendencie sú podnetné také prípady, kde v koreni toho istého pôvodu sa vyskytuje (s rozlišovacou platnosťou) fonéma /s/ i /š/. Ak napr. proti slovám *aspekt*, *konspekt* stoja slová *rešpekt*, *dešpekt*, hoci majú spoločné východisko v slovese *spectare* – *pozerať*, *pozorovať*, treba kritérium hľadať v štylistickej hodnote týchto slov. Kým slová so zachovaním pôvodného /s/ patria do odborného vyjadrovania (možno ich hodnotiť ako knižné), slová s fonémou /š/ patria do hovorovej reči alebo aspoň do menej odborného vyjadrovania. Slová *resty* – *reštanacie* patria síce do nižšej komunikačnej sféry, ale odlišujú sa mierne historicky: slovo *resty* je novšie, slovo *reštanacia* je staršie. Značný štylistický rozptyl je medzi slovami *diskrétny* a *diškrécia*: slovo *diskrétny* je knižné, *diškrécia* sa hodnotí ako hovorové expresívne slovo. Dvojica *dišpenz* – *dispenzár* sa odlišuje najmä tým, že slovo *dispenzár* patrí do vyslovene odbornej oblasti. Proti hovorovému *diškurz* sa kladie novšie používané slovo *diskurz* ako názov jazykového prejavu. Ku klasickým príkladom patria dvojice *ašpirácia* ako úsilie dosiahnuť niečo a *aspirácia* ako spôsob vdychovania.

Ani uvedené štylistické, resp. štýlové rozdiely nie sú však vždy rovnako presvedčivé. Nevieme takto vysvetliť napr. rozdiel medzi slovami *štatistika*, *štatistický* a *statika*, *statický*, medzi podobami *štáb*, *štábny* a *stabilný*.

Dost spoľahlivým kritériom môže byť pôvod slova. V slovách gréckeho pôvodu, napr. *stereoskop*, *speleológia*, *stratégia*, *stochastický*, *schéma*, *skleróza*, *splanchnológia*, sa pevne drží pôvodné *s*. Len v slovách *štadión* a *štádium* je pevné *š*.

V slovách latinského pôvodu zase prevláda fonéma /š/: *štruktúra*, *špirála*, *reštrikcia*, *konštatovať*, *inštalovať*, *rešpicient*, *inšpicient*, *konšpirácia*. Bez zmeny však ostáva pôvodná latinská morféma *skript*: *skriptum*, *skriptá*, *deskriptívny*, *deskripcia*, *preskriptívny*, *konskripcia*, *reskript*, *skriptka* (tu možno aj vplyvom angl. *skript*).

Objektívnejším kritériom však nie je sám pôvod slova, lebo mnohí hovoriaci ho nepoznajú, ale skôr vedomie – viac-menej zastreté – o pôvodnej podobe. Čím je toto vedomie zreteľnejšie, tým väčšia je pravdepodobnosť, že sa zachováva pôvodná podoba. A naopak, čím je toto vedomie zastretejšie, tým väčšia je pravdepodobnosť zmeny *s* na *š*. Možno to doložiť slovami ako *špekulovať*, *špekulant*, *špekulácia*, *dišputa*, *dišputovať*, *konšpirácia*, *konšpiratívny* (kde už vôbec nejde o dýchanie) a napokon aj slovom *špirála*, ktoré je vlastne gréckeho pôvodu (zo slova *speira* – závit).

Toto pozorovanie platí aj o slovách preberaných v súčasnosti z angličtiny. Ku skupine dávnejšie prevzatých a preto viac-menej udomácnených slov typu *šport*, *špurt*, *šprint*, *štart* pribúdajú dnes slová ako *strečing*, *stípliar*, *swap*, *skrečovať*. Z inej oblasti je prídavné meno *instantný*, priveľmi vzdialené od substantíva *inštancia*, lebo má význam „pohotový, pripravený na okamžité použitie“.

Podobný stav je aj v slovách prevzatých z taliančiny, napr. *diskont*, *skonto*, ale *špagety*. Varianty *skartovať*/*škartovať*, *skartácia*/*škartácia* sú odôvodnené tým, že i popri vedomí o talianskom pôvode tu pôsobí domáca tendencia po zmene typu *schola* – *škola*.

Prirodzene, takýmito kritériami nemožno vysvetliť, prečo takáto zmena nenastáva v súčasnej češtine. Treba hľadať aj iné, všeobecnejšie odôvodnenie. Zdá sa, že dosť prijateľné bude zaradenie takýchto slov do istej kultúrnej oblasti, v našom konkrétnom prípade

do stredoeurópskej, resp. ešte užšie do podunajskej oblasti, do ktorej možno zaradiť slovenčinu spolu s maďarčinou a rakúskou nemčinou a možno aj severnou taliančinou. V tejto oblasti stoja proti sebe napr. slová *štruktúra*, maď. *struktúra* (výsl. *štruktúra*), nem. *Struktur* (výsl. *štruktur*). Vylúčiť treba priamy vplyv latinčiny, ktorý sa často predpokladá vzhľadom na dlhotrvajúce fungovanie latinčiny ako jazyka vzdelancov v Uhorsku. Vplyvom latinčiny sa síce v slovenčine udržiava väčší počet pôvodom latinských slov než v češtine (napr. *regulovať*, *dirigovať* proti čes. *řídít*), ale vplyv na zmenu *s* → *š* tu sotva možno pozorovať.

Vcelku teda treba pri úvahách o zmene *s* → *š* v skupinách typu *stát* – *štát*, *struktúra* – *štruktúra* brať do úvahy základnú rolu vedomia o pôvodnej štruktúre prevzatého slova, o zmene jeho štylistickej hodnoty, ale aj jeho zaradenie do podunajskej kultúrnej oblasti.

Literatúra

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Kníhtlačiarsky úč. spolok, Turčiansky Sv. Martin. 1919. 330 s.

DVONČ, L.: *Škartácia*, či *škartácia*. Slovenská reč, 40, 1975, s. 117 – 118.

MACHT, A.: Mluvnica slovenská pre učiteľov, profesorov a štúdium súkromné. Třebechovice pod Orebem, Ant. Dědounek 1938. 410 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963. 358 s.

PECIAR, Š.: Skupiny *št*, *šp*, *šk* – charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, 6, 1972, s. 343 – 347.

VIEST, I.: Železničný slovník. Nákladom vlastným, Turčiansky Sv. Martin 1919 – 1923.

DISKUSIE A ROZHLADY

Jana Wachtarczyková

SPOLOČENSKÉ POZADIE FUNGOVANIA TERMÍNOV **KLIKAŤ, KLIKANIE**

WACHTARCZYKOVÁ, J.: The Social Background of the Functioning of Terms „klikací, klikanie“. Slovenská reč, 63, 1998, No. 5, pp. 284 – 290. (Bratislava)

The article refers to the problems in relation to forming of the Slovak discourse in the area of information technologies, with regard to the extralinguistic background of the discourse development and also to the linguistic factor, taking example of the terms *click, clicking* „klikací, klikanie“ and their function. These terms designate the operations when using the computer mouse. Important is the so called sound-iconic, phono-symbolic (onomatopoeic) nature of the terms thanks to which these can be perceived as linguistic universalia and thus widely applied in speech practice of computer technology users. On the contrary, due to the current preferences of users, potential other terms as *ticking* „tukanie“, *clipping* „cvakanie“ appear to be thematic, unacceptable and unusable for denomination needs of communicants.

Všeobecné prenikanie moderných informačných techník a technológií do spoločenskej praxe sa zvlášť výrazne odráža na vývoji komunikačných potrieb ľudí z radov používateľov osobných počítačov, ktorí vzájomnou výmenou informácií utvárajú tzv. počítačový diskurz. Do veľmi širokého rámca tohto diskurzu patria všetky komunikáty týkajúce sa jednej tematickej oblasti, ktorou je práve výpočtová technika a jej využitie. Rýchle tempo a masovosť jej zavádzania do najrôznejších úradov, inštitúcií, ale už i domácností viedli k prenosu zdroja tohto diskurzu z kedysi uzavretého, relatívne úzkeho kruhu expertov do širokého priestoru laickej verejnosti.

Táto modifikácia sociálnej dimenzie diskurzu je v kvantitatívnom aspekte daná jeho rozšírením o jednotlivcov i celé socioprofesionálne skupiny a v kvalitatívnom aspekte zvýšením heterogenosti účastníkov, čo prispieva k zvyšovaniu variantnosti ich verbálnych prejavov na fonetickej, lexikálnej i štylistickej úrovni a zároveň k rôznym čiastkovým jazykovým špecifikám v rámci

daného diskurzu. Za sprievodný príznak tohto vývoja možno považovať druhotnú problematizáciu pôvodnej podoby jazyka odborníkov vo výpočtovej technike ako vzorového modelu a porovnávacieho jazykového základu jeho postupným prehodnocovaním z pohľadu iných kritérií a priorít ostatných používateľov jazyka. Pre proces spoločenskej verifikácie a širšieho uplatnenia jazykových prvkov z profesionálneho diskurzu z oblasti informačných technológií je charakteristická potreba prísnejšieho zohľadňovania jazykovej správnosti, spisovnosti a kultivovanosti komunikátov. V záujme lepšieho kognitívneho spracovania pojmov sa prejavuje aj potreba používania domácich, motivačne priezračných termínov a opisných pomenovaní výkladového rázu. Demokratizácia diskurzu sa pritom spája aj so značným rozšírením hodnotiacej škály kritérií o emocionálne zložky, ktoré sú súčasťou jazykovopostojových konvencií všetkých nositeľov jazyka. Kým diskurz profesionálnych informatikov je v mnohom výrazom ich účasti na svetovom jazykovom procese s dominanciou angličtiny a následnou preferenciou internacionálnej lexiky, tak zapájaním ostatnej časti jazykového spoločenstva do tohto diskurzu dochádza k jeho demokratizácii a nacionalizácii ako prejavu intuitívnej snahy používateľov domáceho jazyka potvrdiť svoju sebestačnosť pri verbálnom stvárnení nových javov a reálií. Prvky tohto diskurzu sa stávajú nielen predmetom individuálnej reflexie, ale i verejnej diskusie, ktorej výraznou črtou u vnímavých používateľov jazyka je rezervovanosť až odpor voči mechanickému preberaniu termínov dosiaľ fungujúcich v komunikácii informatikov a záujem o možnosti nahrádzania cudzích výrazových prostriedkov domácimi, čo dokumentuje z ich strany intenzívne využívanie poradenstva našej jazykovednej inštitúcie.

V súčasnosti je predmetom takéhoto záujmu klientov jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra množstvo počítačových termínov, na ktorých možno ilustrovať sprievodné znaky prieniku počítačového diskurzu do celospoločenskej komunikácie. Na ukážku širšieho spoločensko-technického pozadia fungovania termínov sme si z frekventovaných otázok volajúcich vybrali výrazy *klik* a *klikať*, ktoré pomenúvajú úkony spojené s využívaním počítačovej myši. Toto ovládacie zariadenie počítača je novšou, ale už samozrejmovou alternatívou klávesnice, ktorou sa stalo po rozší-

rení známých „okien“ čiže programov radu Windows z dielne firmy Microsoft.

Výraz *klik* alebo *kliknutie* označuje stlačenie a uvoľnenie tlačidla myši jedným neprerušeným pohybom, ktorý je sprevádzaný charakteristickým zvukom, prepísaným do angličtiny ako *click* s výslovnosťou [*klik*]. Ide o tzv. fonosymbolické slovo (Saussure, s. 390) so zvukovým denotátom, ktorým je slovesné onomatopoické citoslovce *klik*, príbuzné slovenskému *cvak*, *klep*. Zvláštnosťou tohto výrazu je ikonickosť, daná vzájomnou podobnosťou označujúceho pomenovania (designátora) a ním označovaného zvuku (denotátu). Vďaka tejto vlastnosti objektívnej motivovanosti podľa zvukového denotátu termín *click* nie je ani pre lingvistiku neznámy. Vo fonetickej literatúre sa ním označujú ingresívne hlásky niektorých paleoafrických jazykov, prekladané ako *mľasky* alebo *mľaskavky*. Zvuková podobnosť a priama identifikácia označovaného a označujúceho zrejme podmienili, že sa v anglickej počítačovej terminológii ujal výraz *click*, *clicking* v spojeniach *click on* – *kliknúť na (niečo)*, napríklad *kliknúť na myš* (*click on the mouse*) alebo *kliknúť myšou na niečo*, *kliknúť na ikonu* (*click on the icon*), t. j. na určitý vyznačený bod na obrazovke.

Pre nás je výraz *klik* pozoruhodný aj tým, že má v slovenskej terminológii aj svoj „historický kontext“, pretože otázka o akceptovateľnosti a správnosti výrazu *klik* padla už pred 28 rokmi na stránkach Kultúry slova. Vtedy na ňu odpovedal J. Horecký (1970, s. 31) tak, že výraz *klik* síce možno preložiť ako *mľask* alebo *cvak*, ale je to označenie príliš silného zvuku, o ktorý zrejme nejde, a odporúčal používať prevzatý termín *klik*.

Odpoveď na rovnakú otázku je aj dnes ťažké formulovať inak, ako to vtedy urobil J. Horecký. Je síce stále možné chcieť výraz *klikanie* prekladať ako iné, domáckejšie znejúce pomenovania ako „*cvakanie*“, „*mľaskanie*“, „*ťukanie*“, ale dodnes podobné snahy nenadobudli opodstatnenie. Jednak sa náhradné zvuky stále pociťujú rovnako, teda ako príliš „silné“ vzhľadom na ich výraznú konotatívnosť až expresívnosť, ale hlavne nezodpovedajú „zvukovému denotátu“, ktorý je pre prácu s myšou charakteristický a premieta sa do formy termínu. Rozlišovanie termínov odvodených od onomatopojí na základe ich zvukovej podstaty je potrebné pre zachovanie špecifickosti podobných, ale nie identických výrazov *ťukať*, *ťukanie* (*ticking*) alebo *klepanie* (*clipping*).

V prospech výrazu *klikať* hovorí aj jeho nocionalnosť v porovnaní so spomínanými ekvivalentmi *cvakať* alebo *ťukať*, motivačná priezračnosť, jednoznačná naviazanosť na prácu s jediným predmetom – myšou, vysoká frekventovanosť v profesionálnej komunikácii a internacionálna akceptovateľnosť prejavujúca sa jeho uplatnením aj v lexike iných národných jazykov. Napríklad v nemčine sa používa spojenie *mit der Maus klicken* (*kliknúť myšou*) popri *die Maus drücken* (*stlačiť myš*), vo francúzštine *cliquer la souris*, v maďarčine *egerrel klikkelti*, v srbčine *kliknuti miš* (iba dokonavý vid), v češtine môžu *klikat* aj *kliknout myši*, v poľštine *klikać*, *kliknąć myszą* a takmer s istotou sa dá povedať, že aj v terminológii slovenského počítačového diskurzu naďalej bude mať termín *klikať* svoje miesto.

Nebude to však len tým, že v prípade výrazov *klik* a *klikať* bol prístup jazykovedcov z oddelenia jazykovej kultúry tolerantný podobne ako postoj J. Horeckého pred rokmi, teda že oslovení lingvisti nemajú výhrady voči používaniu tohto termínu. Jazyková situácia v počítačovom diskurze je totiž zložitejšia, pretože ju podmieňujú závažné mimojazykové faktory. Jazykové vedomie a rečovú prax používateľov počítačov utvára predovšetkým odborná i popularizačná počítačová literatúra a jazyk softvéru, s ktorým pracujú. Rozšírenie určitého lexikálneho prvku, jeho frekvencia a obľúbenosť tak do veľkej miery závisí od rozšírenosti a obľúbenosti programov a počítačovej literatúry, ktoré ho obsahujú. Je pochopiteľné, že terminologická nejednotnosť týchto textov sa prejavuje rozkolísanosťou a variantnosťou používania určitých výrazov v rečovej praxi, pričom termíny pomenávajúce prácu s myšou sú jedným z vhodných príkladov.

Rozpaky okolo výrazu *klikať* sa objavili v slovenskom diskurze hlavne potom, čo sa na trh dostali české verzie operačného programu MS Windows 95 a 97, ktoré vo svojich inštrukciách používajú výlučne výraz *klepnout* (*klepněte na hlavní panel*, *klepněte na tlačítko myši*), *poklepat* (*poklepejte na nabídce*, *v níž se má program objevit*) alebo *stisknout* (*stiskněte levé tlačítko myši*). Jazyk spomínaného softvéru tak inicioval „sekundárnu problematizáciu“ českého a následne i slovenského počítačového diskurzu, keď namiesto zaužívaných termínov *klikat*, *klikání*, resp. *klikať*, *klikanie* zaviedol iné. O tom, že toto riešenie nebolo vyhovujúce, resp. akceptovateľné pre slovenské jazykové prostredie,

svedčí aj fakt, že neskôr vyhotovené slovenské lokalizácie niektorých programov (Word a Excel) z balíka MS Office 97 pre Windows 97 výrazy *klikať*, *kliknutie* v inštrukciách obsahujú a bežne nimi operujú.

Vysvetlenie spomínaného úkazu sa viaže na taký dôležitý mimojazykový vplyv, akým sa stáva politika nadnárodných softvérových spoločností. V ich záujme je maximálne priblíženie predávaného produktu domácemu používateľovi, rešpektovanie národných zvyklostí, spoločenských i jazykových špecifik danej lokality a snaha vyhnúť sa akejkol'vek cudzorodosti, ktorá by mohla negatívne ovplyvniť predávanosť ich produktu. Hoci proces lokalizácie prebieha veľmi profesionálne a zväčša za účasti jazykovedcov, každá lokalizovaná verzia odráža prvky jazykového vedomia a postojov prekladateľov i jazykových redaktorov, ktorí sa na nej podieľajú a prezentujú „svoju normu“. Predpokladáme, že aj v tejto situácii ide o obdobu javu, aký spozoroval J. Kraus (1996, s. 4) u reprezentantov médií, redaktorov, hlásateľov, ktorí, riadiac sa internými pokynmi, vytvárajú a šíria „sekundárnu kodifikáciu“, pričom mieru jej vplyvu na rečovú prax používateľov jazyka určujú spomínané faktory reprezentatívnosti a rozšírenosti produktu, ktorý ju obsahuje. Pretože český trh výpočtovej techniky je väčší ako slovenský, do češtiny býva lokalizovaná prevažná časť programov, ktoré sú tak oproti slovenským verziám početnejšie, rozšírenejšie a v dôsledku toho aj používanéjšie. Situácia v slovenskom počítačovom diskurze sa tak dodatočne rozrastá aj o „susedský rozmer“, o množstvo českých pomenovaní tých istých javov, ktoré konkurujú anglickým a slovenským variantom. Nie je to iba prípad výrazov *klikať*, *kliknúť*, *kliknutie*, ktorých používanie sa problematizuje českými tvarmi *poklepat*, *klepnutí*, *poklepání* a tiež hovorovým tvarom *ťukat*, ale napríklad aj termínov ako v slov. *klávesová skratka* oproti čes. *zástupce*, angl. *short cut* či množstva rôznych pomenovaní základnej pomôcky pre užívateľov programu v čase núdze, tzv. *help*, *nápověda*, *informácie*, *šepkár*.

Rovnako dôležitú úlohu pri formovaní jazykového správania používateľov má tlačенá počítačová literatúra – používateľské príručky k programom, časopisy (napr. PC revue, Internet, Level, Score), noviny (Softwarové noviny, Computer World), vychádzajúce v českom i slovenskom jazyku. Jazyk týchto publikácií je bližší spontánnej rečovej praxi autorov, profesionálnych používateľov,

pretože na rozdiel od softvérových lokalizácií väčšmi odráža ich autentické jazykové vedomie a pomenovacie potreby ako jazykovú stratégiu. Navyše anticipuje vývoj odbornej terminológie pred jej inštitucionálnou jazykovednou i širšou spoločenskou verifikáciou a zavedením do príslušných noriem, slovníkov a príručiek.

Pri pohľade na tento druh literatúry predávanej na Slovensku je zrejmé, že je jazykovo jednotnejšia ako lokalizované národné verzie programov, a vidieť to aj na zhode v používaní termínu *klikať*. Deväť z desiatich preskúmaných počítačových príručiek akceptovalo termín *klikať* a ostatné deriváty bez ohľadu na jazykovú reprezentatívnu lokalizácie softvéru, na ktorý sa vzťahovali.

Dominantný vplyv a autorita počítačovej literatúry spolu s jazykom softvéru sú skutočne podmienené tým, že ani novovydané slovníky či jazykové príručky nereflektujú aktuálnu a problematickú terminológiu. Výraz *klik*, *klikať* sa nevyskytuje ani v počítačovej báze textových dát JÚLŠ. Z dostupných slovníkov uvedených v bibliografii sme výraz *klik* a *kliknutie* našli iba v dvoch. Z toho v Anglicko-slovenskom a slovensko-anglickom slovníku výpočtovej techniky z r. 1994 iba v anglickej časti v heslách *click* – preloženého ako *kliknúť*, *kliknutie*, *clicking* – *kliknutie* a *click on* – ako vybranie a aktivovanie položky stlačením tlačidla myši. A paradoxne heslá *kliknúť* (*the click*) a *kliknutie* (*clicking*) sme našli ešte v Slovensko-anglickom vedecko-technickom slovníku A. Caforia z r. 1996. Túto anticipáciu používania daného výrazu možno odôvodniť nezaujatým postojom cudzinca k jazyku a multilingválnym vedomím, absenciu výrazu v ostatných slovníkoch zas vysvetľuje rýchle tempo a živelnosť vzniku nových termínov.

Z podobných dôvodov zaostáva jazykovedná preskripčná i poradenská činnosť za aktuálnou jazykovou praxou účastníkov počítačového diskurzu. Podľa našich zistení doteraz tematizované termíny *klik*, *klikať*, *kliknutie* sú vo väčšine odbornej literatúry a podobne aj v prevažnej časti ústnej komunikácie profesionálnej i laickej používateľskej verejnosti plne akceptované. Adaptácia týchto termínov však už vkročila do ďalšej fázy, ktorou je tvorba derivátov a štruktúrovanie čiastkového slovotvorného hniezda od koreňového výrazu *klik*. S inováciou technického i programového vybavenia počítačov, so zdokonalením samotnej počítačovej myši a sprievodného softvéru sa objavila potreba nájsť vhodný termín

pre dvojité stlačenie tlačidla myši, pre anglický termín *double click*. Stretávame sa preto už aj s termínmi *dvojité kliknutie*, v češtine *dvojí kliknutí*, v poľštine napríklad *kliknięcie podwójne* a v slovenčine aj s úsporným univerbom *dvojklik*. Systémovosť výrazu *dvojklik* v počítačovej terminológii zvyrazňuje fakt existencie analogického náprotivku, ktorý bol vytvorený na pomenovanie úkonov pri práci s klávesnicou, a to tzv. *dvojhmat* a *trojhmat*, resp. *dvojkľaves* a *trojkľaves*. Tie označujú súčasné stlačenie dvoch (Alt+K) alebo troch klávesov (Ctrl+O+C) spúšťajúcich jednu funkciu počítača (Sobota, s. 38).

Zavádzanie stále vyspelejšieho a užívateľsky komfortnejšieho softvéru si vyžiadalo prevzatie, resp. utvorenie ďalších termínov, súvisiacich nielen s prácou pomocou myši, ale aj so zlepšenými funkciami tohto zariadenia vďaka novým programom. K triede nomina instrumenti označujúcej softvérové nariadenie pribudol názov programu *Kliker* (*Clicker*), ktorý umožňuje špeciálne funkcie myši, radiac sa k názvom softvérového nariadenia typu *mailer*, *browser*, *speller*, *screen saver*, *Norton Commander*. Existencia interaktívnych miest na internete, ktoré sa aktivizujú kliknutím myši, tzv. *clicable map*, si podmienila vznik termínov *klikacia mapa*, *klikateľná mapa*, v češtine *klikací mapa*, v spisovnej poľštine *mapa dotykowa* alebo v hovorovej poľštine *mapa klikalna*, ktoré predstavujú rozšírenie slovotvorného hniezda o adjektívum.

V dôsledku vysokej frekvencie uvedených názvov a trvajúcich pomenovacích potrieb spojených s používaním myši prirodzene vznikajú hybridné zloženiny základu *klik-* s domácimi prefixami, napríklad *preklikať sa*, v češtine *proklikat se* (*Nejlepší je klikací mapa světa, pomocí níž se proklikáte až do země svých snů*. Cosmopolitan, 1998, č. 5, s. 42), *rozklikať ikony*, t. j. opakovane a postupne klikať na súhrnné položky, v poľštine je možné *zakliknąć ikonę, lub pole w formularzu*, čo znamená aktivovať ikonu alebo určité pole v dokumente kliknutím.

Slovotvorné hniezdo od výrazu *klik* v súčasnom slovenskom počítačovom diskurze obsahuje nielen najfrekventovanejšie slovesá *klikať*, *kliknúť*, ale aj príznakové tvary *rozklikať* (*niečo*), *preklikať sa* (*niečím*, *niekam*), adjektíva *klikateľný* a *klikací*, vlastné meno instrumentu *Kliker*, univerbizované substantívum *dvojklik* a slovesné podstatné meno *klikanie*. Z výpočtu je zrejmé, že už nejde o izolované lexikálne jednotky, ale o mikroparadigm,

ktorá sa stále rozvíja a obohacuje o nové prvky nielen vďaka technickému vývoju, ktorý jazykový pohyb motivuje, ale aj vďaka používateľom jazyka, ktorí tieto pomenovania akceptujú. Do budúcnosti, pochopiteľne, ostáva otvorená otázka, ktoré zo spomínaných termínov (a v akej podobe) budú spracované v lexikografii, ktoré rýchlo zastarajú spolu so svojím softvérovo--hardvérovým vybavením alebo sa pevne zafixujú do vedomia používateľov jazyka a stanú sa centrálnymi termínmi počítačového diskurzu. Výrazy *klikať*, *klikanie* v súčasnosti takými profesionalizmami sú.

Literatúra

- Benko, V. – Rajčanová, A.: Lokalizácia softvérových produktov (jazykovedný pohľad). Pripravované do zborníka *Varia VII*.
Dolník, J.: Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 193 – 202.
Horecký, J.: *Klík*. *Kultúra slova*, 4, 1970, s. 31.
Kraus, J.: Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. *Naše řeč*, 79, 1996, s. 1 – 9.
Saussure, F. de: *Kurs obecní lingvistiky*. Praha, Academia 1989.

Pramene

- Anglicko-český slovník výpočetní techniky. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1987.
Anglicko-slovenský počítačový slovník. Bratislava, Alfa 1992.
Anglický výkladový slovník so slovenskými ekvivalentmi. Bratislava, SPN 1996.
Barland, R.: *Microsoft Exchange v praxi*. Praha, Computer Press Praha 1997.
Brož, M.: *Microsoft Word 97. Příručka pro každý den*. Praha, Computer Press 1997.
Burger, I.: *Ako sa používa Word 6.0 a Excel 5.0*. Bratislava 1995.
Claus, V. – Schwill, A.: *Lexikon informatiky*. Bratislava, SPN 1991.
Hahner, M.: *Der Schnelleinstieg WordPerfect für Windows*. Düsseldorf, Data Becker 1991.
Krátky slovník slovenského jazyka. 3., dopln. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková a M. Považaj. Bratislava, Veda 1997.
Novák, J.: *Windows 95 Help. Tvorba nápovědy ve Windows 95*. Praha, Computer Press 1996.
Pecínovský, J. – Pecínovský, R.: *Word 7 pro Windows 95*. Praha, Grada 1996.
Ragan, J. – Beláková, M.: *Anglicko-slovenský počítačový slovník*. Bratislava, Alfa 1992.

Slovensko-anglický slovník výpočtovej techniky. Bratislava, Kniha – spoločník 1994.
Slovensko-anglický vedecko-technický slovník. Bratislava, SPN 1996.
Sobota, B.: ABC o PC 96. Košice, Ibis 1996.
Stwora, V.: Pane, pojdte si hrát s Windows 95. Ostrava, Comped Mirago 1997.
Šimek, T.: Outlook 97. Praha, Computer Press 1998.
Štefl, J.: Corel Draw! 3.0. Praha, Grada 1993.
Velký anglicko-český slovník. Zv. 1 (A – E). Academia, Praha 1991.
Velký frekvenční slovník počítačů. Ostrava, Montanex 1996.
WinTab 602 – tabulkový procesor 3.0. Příručka uživatele. Software 602 s. r. o. 1992.

Ladislav Dvonč

RYTMICKÉ KRÁTENIE V SPISOVNEJ SLOVENČINE*

DVONČ, L.: Rhythmic Shortening in the Slovak Literary Language. Slovenská reč, 63, 1998, No. 5, pp. 291 – 299. (Bratislava)

The paper is a form of reply to the paper of J. Kačala „Smerovanie rytmického zákona“ (Slovenská reč, 63, 1998, No. 4, pp. 230 – 237) in which J. Kačala does not agree with L. Dvonč opinion of character and trend of the law of quantity shortening after preceding quantity (the law of the rhythmic shortening) in the literary Slovak language.

V spisovnej slovenčine sa uplatňuje krátenie dlhých slabík po predchádzajúcich dlhých slabikách. V tejto súvislosti sa hovorí o rytmickom zákone, rytmickom krátení alebo o pravidle o rytmickom krátení. Toto pravidlo sa uplatňuje iba v istých prípadoch, ktoré sa v jazykových príručkách (napr. aj v najnovších Pravidlách

* Redakcia Slovenskej reči publikuje odpoveď L. Dvonča J. Kačalovi. Predpokladá, že sa k tejto problematike vyjadria aj ďalší jazykovedci, ktorí by mohli priniesť relevantné argumenty (napr. z morfológie).

slovenského pravopisu z r. 1998; ďalej PSP) taxatívne vypočítavajú. V niektorých prípadoch, tradične označovaných ako výnimky, sa toto krátenie neuplatňuje (aj tieto prípady sa v príručkách alebo výkladoch o tomto jave vypočítavajú). Vo vývine spisovnej slovenčiny od čias Ľ. Štúra, ktorý kodifikoval súčasnú spisovnú slovenčinu, nastávali viaceré zmeny pri určovaní prípadov s krátením dĺžky po predchádzajúcej dĺžke a prípadov s neskracovaním takejto dĺžky. Postupne vo vývine spisovnej slovenčiny pribúdali výnimky, niektoré boli zavedené, ale neskôr boli zrušené (Dvonč, 1955, s. 202 – 206 s prehľadom od Ľ. Štúra po Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953; novšie zmeny ešte v Pravidlách z r. 1991 a v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 1997).

K zmenám, ktoré sa uvádzajú v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ), som sa vyjadril v osobitnom príspevku (Dvonč, 1997, s. 218 – 226). Ukázal som v ňom, že v niektorých prípadoch nejde o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke (podľa pravidla o rytmickom krátení), ale o striedanie dlhej a krátkej samohlásky, napr. *vták – vtačí* podľa kodifikácie 3. vydania KSSJ, ktoré sa neuskutočňuje po predchádzajúcej dĺžke. V príspevku som ďalej vyslovil nesúhlas s niektorými zmenami a vyslovil som sa aj širšie k otázke uplatňovania alebo neuplatňovania pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke. Na tento môj príspevok reagoval J. Kačala, jeden z trojice autorov tohto diela, ktorá pripravila 3. vydanie (Kačala, 1998, s. 230 – 237). V tomto príspevku si chcem všimnúť jeho výklady.

Podľa J. Kačalu rytmický zákon predstavuje významný regulátor kvantity slov v spisovnej slovenčine. Je prejavom tendencie po miernej kvantite v spisovnej slovenčine. Zasahuje veľmi širokú oblasť systému a jeho fungovania v spisovnej slovenčine, predstavuje jeden z najtypickejších zákonov a jeden z jej najcharakteristickejších znakov. Preto podľa jeho mienky sa netreba vyhýbať klasickému a tradičnému termínu a netreba ho hanblivo nahrádzať termínom rytmické krátenie, ktorý v sebe neobsahuje „tvrdý“ prvok zákona. Je to hláskoslovný zákon, ktorý však v jazykovom systéme nie je sám. Pôsobnosť hláskoslovného zákona o krátení príponovej dĺžky obmedzuje podľa J. Kačalu zákon z morfolologickej roviny systému jazyka, t. j. zákon tvaroslovnej analógie, ktorý spôsobuje vyrovnávanie tvarových prípon, ako aj pravidlá platné pri tvorení nových slov, ktoré práve z hľadiska fungovania

kvantita vonkoncom nie sú ľubovoľné (autor ich však bližšie neurčuje). Autor nielen tu, ale aj v ďalšom výklade rád hovorí o systéme a o systémových zmenách, čo je príznačné pre súčasnú slovenskú jazykovedu alebo pre jej prevažnú väčšinu, v mene systému sa však odmieta akýkoľvek pohyb v jazyku. Niektorým autorom aj pojem norma často splýva s kodifikáciou (porov. Slovenský jazyk, 1988, s. 110 – 111) a v konečnom dôsledku sa potom kodifikácia alebo istá kodifikácia vyhlasuje za systém alebo normu a tento systém sa nesmie meniť. Čo sa týka vzťahu rytmického zákona ako hláskoslovného zákona a morfológického zákona alebo morfológických zákonov (ak aj tvorenie slov chápeme ako súčasť morfológie), vývin v celom období fungovania súčasnej spisovnej slovenčiny ukazuje vlastne na ústup tohto hláskoslovného zákona, na jeho obmedzovanie. Podľa najnovších PSP (1998, s. 117 – 119) pravidlo o rytmickom krátení (Pravidlá používajú tento termín) sa uplatňuje v šiestich prípadoch. Zatým sa vypočítavajú výnimky z tohto pravidla, ktorých je tu dvanásť. Tento počet nie je úplný, lebo výnimkou je aj podoba *mliečnik*, ktorá sa v týchto Pravidlách spomína popri podobe *mliečňak* (s. 256), k výnimkám patria aj slová *orientácia*, *orientálec*, *orientálny* s dvojhláskou *ie* a dlhým *á* po tejto dvojhláske (Kráľ, 1984, s. 409), *preorientovať* (ibid., s. 455). Ak sa nejaký zákon dodržiava v menšom počte prípadov, ako je počet prípadov, v ktorých sa nedodržiava, je takýto zákon sotva zákonom. Ja sám som používal „klasický a tradičný“ termín rytmický zákon, no vhodnejšie bude hovoriť o rytmickom krátení, ako sa o ňom hovorí aj v najnovších PSP. Najsprávnejšie by však bolo vyjadrenie „krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke“, čím by sa odstránilo nesprávne chápanie vokalických alternácií typu dlhý nositeľ slabičnosti/krátky nositeľ slabičnosti ako prípadov krátenia podľa rytmického zákona, napr. *rúbať* – *rubár*, ale aj *rúbať* – *rubáč*.

Zákon s takým postavením v systéme jazyka, aké má podľa J. Kačalu rytmický zákon, by mal podľa neho nájsť primeraný ohlas. Podľa autora osudy rytmického zákona bez ohľadu na skutočný stav v živej reči, najmä v jej najvlastnejšej hovorenej podobe, sa často odvíjali od vedecky presvedčivo alebo menej presvedčivo zdôvodneného osobného postoja jazykovedca slovakistu, ktorý mohol ovplyvňovať kodifikáciu, možno povedať aj od jeho priazne či nepriazne, podmienenej aj mierou jeho stredoslovenského povedomia. Autor bližšie nevysvetľuje, aký je podľa jeho mienky

skutočný stav v živej reči, najmä v jej najvlastnejšej hovorenej podobe. Čo sa týka miery stredoslovenského jazykového povedomia, ktorá môže zavážiť pri rozhodovaní o pravidle o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, musím konštatovať, že väčšina používateľov slovenského spisovného jazyka nie je stredoslovenského pôvodu, čo platí aj o jazykovedcoch slovakistoch. To má potom zaiste dosah na osudy slovenského spisovného jazyka ako spoločného dorozumievacieho prostriedku všetkých príslušníkov slovenského národa. Je to jednoducho sociolingvistický fakt, ktorý musíme brať na vedomie a s ktorým musíme vždy počítať pri úvahách o kodifikácii spisovnej slovenčiny, najmä pri úvahách o kvantite, keď berieme do úvahy skutočnosť, že Slovensko sa delí v podstate na tri oblasti, a to západné s dvoma dĺžkami za sebou, stredné Slovensko s obmedzením dĺžky po predchádzajúcej dĺžke a východné Slovensko bez kvantity.

Ďalej J. Kačala hovorí o tom, že kodifikačná práca najmä v ostatnom desaťročí si kládla za cieľ podporovať systémové zákonitosti a osobitne tie znaky spisovnej slovenčiny, ktoré sú pre ňu z typologického hľadiska najcharakteristickejšie, čo sa podľa neho špeciálne týka rozširovania pôsobnosti rytmického zákona a odstraňovania výnimiek z neho, ako aj rozširovania dvojhlások ako charakteristického prvku slovenského fonologického systému. Ako sme videli, sám autor hovorí o tom, že popri rytmickom zákone ako hláskoslovnom zákone sa uplatňuje aj morfológický zákon alebo morfológické zákony, ktoré obmedzujú tento hláskoslovný zákon. Ak však budeme jednostranne zdôrazňovať jeden zákon na úkor iného alebo iných zákonov či iných zákonitostí, môže to byť neproduktívna alebo kontraproduktívna práca. Jazykovedec musí pozorne sledovať normu, resp. pohyb v norme a podľa toho robiť závery pre kodifikáciu.

Autor hovorí, že jednou zo zmien prijatých v nových vydaniach PSP a KSSJ bolo aj odstránenie výnimky z rytmického zákona v prípone *-ár*, pred ktorou stojí slabika s dvojhláskou: *mlieko – mliekar, poviedka – poviedkar, mlieko – mliekareň, prezliekať – prezliekareň, viazať – viazareň*. Tu len poznamenávam, že v prípadoch *mliekareň, prezliekareň, viazareň* nejde o príponu *-ár* či *-ar*, ale *-áreň*, resp. *-areň*, ako sa o tom hovorí v našich prácach o tvorení slov. J. Kačala rád zisťuje, že v kultivovanej písomnej praxi sa už táto zmena prijala a uplatnila. Autor presnejšie nehovorí, ktorá

písomná prax je kultivovaná. Ja sám v tlači, teda v denníkoch, týždenníkoch, mesačníkoch, ale aj iných časopisoch a tlačových produktoch (reklamné materiály, oznamy a pod.), zisťujem, že aj teraz sa veľmi často používajú staršie podoby *mliekár*, *mliekáreň* atď. Zdá sa, že u autora o kultivovanú písomnú prax ide vtedy, keď sa používajú podoby *mliekar*, *mliekareň* atď. podľa najnovšej kodifikácie, teda keď sa bez výhrad rešpektuje platná kodifikácia; inak asi ide o nekultivovanú písomnú prax. Musím konštatovať, že niekedy dokonca v tom istom písomnom a či tlačenom jazykovom prejave sa stretávame s používaním jednej aj druhej podoby, teda podoby *mliekar* aj *mliekár*, *mliekareň* alebo *mliekáreň*. Terajšia prax je značne rozkolísaná, vec nevyzerá tak jednoducho, ako to predkladá J. Kačala. Príčinu vidím v tom, že v spisovnej slovenčine sa začína silno presadzovať tendencia neskracovať dĺžku po predchádzajúcej dvojhláske, o čom som už viac ráz písal. Autor sa zmieňuje aj o tom, že zmena podôb *mliekár*, *mliekáreň* na *mliekar*, *mliekareň* značila systémové dotiahnutie zmeny prijatej v PSP z r. 1991, ktorá nebola plne systémová a vyplynula z potreby dosiahnuť v autorskom kolektíve kompromis. Ja sám som bol za skracovanie prípon *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke už od vydania mojej práce z r. 1955, bol som však za používanie podôb *mliekár*, *mliekáreň*. Opieral som sa pritom o skúsenosť, že v čase platnosti podôb *obrázkar*, *bájkár*, *bárkar* a pod. a podôb *mliekár*, *pamiatkar* a podobne aj podôb *ohýbareň*, *mliekáreň* atď. sa v jazykovej praxi spontánne uplatňovalo skracovanie *-ár* a *-áreň* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke, napr. *obrázkar*, *ohýbareň*, ale prípony *-ár* a *-áreň* sa po predchádzajúcej dvojhláske neskracovali, napr. *mliekár*, *mliekáreň*. Autor nevhodne spomína aj príklad *chlebíčkáreň*. Pri odvodzovaní od slov na *-ík*, *-íček* je bežné skracovanie *í/i*, teda je tu striedanie či alternácia, napr. *denník* – *dennikár*, *voziček* – *vozičkar*; jedinou odchýlkou je tu *psíček* – *psíčkar*, o čom som písal v osobitnom príspevku (Dvonč, 1996). Podľa toho je aj *chlebíček* – *chlebičkáreň*. Autor sa zmieňuje, že riešenie v PSP z r. 1991, totiž skracovanie podôb *bábka* – *bábkar*, ale neskracovanie podôb *mlieko* – *mliekár*, podobne *ohýbareň*, ale *mliekáreň*, vyplynulo z potreby dosiahnuť v autorskom kolektíve kompromis. Nevieť o tom, že by bolo šlo o nejaký kompromis, takto táto vec nebola vtedy výslovne formulovaná alebo akceptovaná. Podľa J. Kačalu nesystémovosť (vždy len

system, systémový, nesystémový atď.) v prípade podoby *bájkar*, ale *mliekár* atď. v PSP z r. 1991 pripomenuli všetci vedeckí recenzenti týchto Pravidiel. Autori týchto recenzií síce vyslovili pripomienku k riešeniu v PSP z r. 1991, sami sa však otázkou uplatňovania pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke v nejakých štúdiách alebo iných príspevkoch nikdy nezaoberali, takže ide iba o vyslovenie mienky bez nejakej hlbšej alebo hlbkej argumentácie a zdôvodnenia stanoviska. Keď sme pri príponách *-ár* a *-áreň*, treba ešte pripomenúť, že ich varianty *-iar* a *-iareň* sa nikdy po predchádzajúcej dĺžke nekráti, napr. *míliar*, *múčiar*, *rýchliareň*, *triediareň*, o čom sa hovorí v PSP z r. 1991 a tieto tvary rešpektuje aj 3. vydanie KSSJ a najnovšie PSP z r. 1998. Ide tu o prípony s dvojhĺskami, napr. podoba *triediareň* je rovnako ako napr. podoby *triedia*, *triediaca*, *triediaca*. J. Kačala k týmto prípadom nezaujíma stanovisko.

J. Kačala pripomína, že od prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny Ľ. Štúra sa všeobecne prijíma téza, že dvojhĺsky platia ako dlhé nositele slabičnosti a krátenie príponovej dĺžky sa uplatňuje aj po nich. Dvojhĺsky platia ako dlhé nositele slabičnosti, ale iba v istých prípadoch; v početných prípadoch sa po dvojhĺskach vyskytujú dlhé slabiky, napr. *riadia*, *riadiaca*, *riadiaci*, *diviačí*, *diviačieho*, *diviačiemu*, *diviačie*, *diviačiu*, *niečí*, *niečia*, *niečie* atď., *vyliavší*, *vyliavšia*, *vyliavšie* atď., *bieliareň*, *triediareň*, *siatie*, *siatia* atď. Celú vec však môžeme brať aj inak. Jednoduché dlhé samohĺsky *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú* a slabičné spoluhĺsky *í*, *í* sú zaiste vždy dlhé, z toho však nevyplyva záver, že sa po nich vždy uplatňuje krátenie. Teda aj dvojhĺsky sa berú ako dlhé nositele slabičnosti, z čoho však nevyplyva záver, že po nich musí byť vždy krátenie, ako to vychádza J. Kačalovi.

Potom autor prechádza k mojej mienke, že je zásadný rozdiel medzi krátením príponovej dĺžky po jednoduchej dĺžke (*rozprávkar*) a po dvojhĺskovej dĺžke (*poviedkár*). Ako píše ďalej, hovorím o dvoch protichodných tendenciách vo vývine rytmického krátenia, že totiž nejde vždy alebo zväčša o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, ale skôr iba o krátenie jednoduchej dĺžky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke; jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej dvojhĺske sa čoraz viac nekráti. Pokúsi sa ukázať, ako výslovne hovorí, že poznávací hodnota tejto mojej teórie je veľmi nízka a že je to takmer všetko naopak. Nevie, ako je to „takmer

všetko naopak“, azda len nie tak, že po jednoduchej dĺžke sa ďalšia jednoduchá dĺžka nekráti a jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej dvojhláske sa čoraz viac kráti? O nízkej poznávacej hodnote mojej teórie alebo môjho názoru je presvedčený iba on, ale napríklad autor výkladov o morfolologickej rovine v súčasnej spisovnej slovenčine v publikácii *Slovenský jazyk* (1998, s. 78) berie moje výklady o rytmickom krátení veľmi vážne (ale napr. aj moje výklady o dlhých príponách *-ám, -ách* po predchádzajúcom *j*). Nemyslím preto, že by poznávacia hodnota mojej teórie bola taká nízka, ako to tvrdí J. Kačala. Vraj som úplne obišiel celý rozvinutý systém (zase systém) uplatňovania rytmického zákona po dvojhláskovej kvantite pri skloňovaní podstatných mien, prídavných mien, časovaní slovíes. Keď napr. uvádzam na podporu svojej mienky niektoré prípady ako napr. *drôtiak, teréniak*, ide vraj skôr o kurióznosti ako o vážne a presvedčivé príklady. Autor jednoducho to, čo mu nepasuje do jeho výkladu, odmietne ako kuriozitu a je sám so sebou spokojný. Rád by som vedel, kedy ide o vážne a presvedčivé príklady, a nie iba o kuriozity. Vraj neprizerám na systémové prípady (zase systémové) z iného okruhu, totiž prípady prevzatých slov, v ktorých sa postupom času uplatnilo pravidlo o krátení, napr. *pietny, maniacky, patientsky, klientsky, klientok, maniačok*. Slová *pietny, maniacky, patientsky, klientsky* nie sú prevzaté slová, sú to deriváty prevzatých slov, slová utvorené v slovenčine. Inak mám veľké pochybnosti o tom, že v slove *klient* je dvojhláska *ie*, bežne totiž počujem v rozhlase alebo televízii vyslovovať v slove *klient* písané *ie* dvojslabične. K podobe *drôtiak* autor nevie zaujať stanovisko, lebo nepozná denotát. Ja slovo *drôtiak* tiež nepoznám, už v práci z r. 1955 som citoval podobu *drôtiak* z publikácie, ktorú poslovenčil V. Hečko (Dvonč, 1955, s. 44), a uvádzam tu aj doklady na slová *ulievák, pancierák, vytierák*. Ja som uviedol príklady na slová, ktoré sa predtým nespomínali, odbaviť však takéto prípady s tým, že ide iba o kuriozity, nie je podľa mojej mienky správne alebo vhodné, veď napr. slovo *drôtiak* sa použilo v preklade odbornej publikácie. Pre mňa je v tejto súvislosti dôležité, že je tu tvar *drôtiak* s príponou *-iak*, teda s porušovaním pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, nie napr. *droták* (porov. *drôt – drotár*) ani *drotiak* alebo *drôťak*. Autor pripomína, že jestvuje aj živý typ *ôsmy – ôsmak*, ten však podľa neho neberiem do úvahy, lebo mi do mojej jednostrannej schémy nepa-

suje. Ja som už v citovanej publikácii z r. 1955 (s. 43) spomenul slovo *piatak*, resp. tvar *piataci* v názve knihy F. Gabaja Moji piataci. Nevieť, prečo by mi to do mojej jednostrannej schémy nepasovalo. Nikdy som netvrdil, že každá prípona *-ák* sa po predchádzajúcej dĺžke neskracuje, ja som iba ukazoval, že niekedy (a to je rozdiel) sa neskracuje, rovnako ako sa niekedy neskracuje ani prípona *-iak*. Pritom som popri tvare *drôtiak* citoval aj príklad *biedňak* so skracovaním. V čase, keď som písal publikáciu o rytmickom zákone, o slovách na *-ák* a *-iak* sa v kodifikácii nič nehovorilo, mohol som hovoriť iba o stave v jazykovej praxi. Čo sa týka skracovania *-ák* na *-ak*, býva tam, kde ide o súvislosť s radovými číslovkami: *piaty* – *piatak*, *šiesty* – *šiestak* atď. (podrobnejšie o týchto prípadoch písal V. Uhlár, 1955). Keď sme pri slove *piatak*, treba uviesť, že Slovník slovenského jazyka (SSJ) síce uvádza podobu *piatak*, ale popri podobe *ôsmak* má aj podobu *osmák* a popri podobe *siedmak* aj podobu *siedmák*, teda s dĺžkou po predchádzajúcej dvojhláske. J. Kačala hovorí, že pri názvoch *piatak*, *šiestak* atď. ide presne o ten istý model ako pri tvorení podstatného mena *mliečňak*, ktoré je utvorené od prídavného mena *mliečny*. Podľa J. Kačalu podoby *piatak*, *siedmak*, *ôsmak* uvádza J. Horecký už v Slovo tvornej štruktúre slovenčiny z r. 1956 (správne ide o prácu Slovo tvorná sústava slovenčiny z r. 1959). Ja som podobu *piatak* spomínal v r. 1955, teda už pred J. Horeckým. Ja som prípady skracovania nezatajoval ani neobchádzal, ani som sa netváril, že neexistujú, ukázal som však, že sú aj prípady, keď sa krátenie neuskutočňuje, prípadne je kolísanie (skracovanie aj neskracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke). Autor ďalej pripomína, že podoba *mliečňak* je už v 2. zväzku SSJ, ale túto vec ja vo svojom kritickom článku nespomínam, a forma *mliečňak* je navyše aj v známom Kálalovom slovníku z r. 1924. Ak som nespomenul podobu *mliečňak* v SSJ, nestalo sa tak úmyselne, je to moje nedopatrenie. Ja som už vo svojej práci z r. 1955 (s. 44) uvádzal podobu *mliečniak*, ktorú SSJ nebral do úvahy. Čo sa týka Kálalovho slovníka, tento slovník nepredstavuje kodifikačnú príručku, aj keď inak nijako nepodceňujem jeho význam a hodnotu. Pokiaľ ide o Kačalov výklad, že pri názvoch *piatak* a *mliečňak* ide o ten istý model, možno takto hovoriť iba z toho hľadiska, že v jednom aj druhom prípade ide o tvorenie od prídavného mena, jednako sa ukazujú rozdiel medzi slovami na *-ák* a slovami na *-iak*. Všimnime

si situáciu pri tvorení slov na *-ár* a *-iar*. Od prídavných mien na *-ný* bývajú deriváty na *-iar*, napr. *národný* – *národniar*, *východný* – *východniar*. Podobne aj od prídavného mena *mliečny* s príponou *-ný* (*-ny*) sa uplatňuje tvorenie príponou *a* či variantom *-iak*, teda *mliečnik*. Slová na *-iak* sa prikláňajú k slovám na *-iar* a *-iareň*, v ktorých nenastáva skracovanie (*míliar*, *rýchliareň*, *bieliareň*, *triediareň*). Najnovšie PSP z r. 1998 popri podobe *mliečnik* uvádzajú už aj podobu *mliečnik*. Pretože pri slovách na *-iar* a *-iareň* podoby s krátkymi príponami *-ar* a *-areň* neexistujú (nie je „míliar“, „rýchliareň“, „bieliareň“, „triediareň“ atď.), nevidím dôvod na uvádzanie podoby *mliečnik* popri *mliečnik*, resp. dôvod na uvádzanie podoby *mliečnik* na prvom mieste a až za ňou podoby *mliečnik*. J. Kačala sa zmieňuje aj o tom, že v tejto chvíli môžeme len predpokladať, čou zásluhou sa do 1. a 2. vydania KSSJ dostala podoba *mliečnik*. Z môjho hľadiska je dôležité, že aj v KSSJ bola podoba *mliečnik*. Autor azda mohol bližšie osvetliť svoj predpoklad. Ja naozaj neviem, kto mal na tom „zásluhu“. Táto konštatácia je inak zaujímavá preto, lebo práve J. Kačala bol redaktorom alebo spoluredaktorom KSSJ, takže podoba *mliečnik* je v diele, ktoré práve on redigoval.

Autor sa ďalej dotýka slov *žiadúci/žiaduci* a *nežiadúci/nežiaduci*. Spomína, že podľa mojej mienky sa kvantita týchto slov nemala meniť, mali ostať podoby *žiadúci*, *nežiadúci*. Tento svoj zámer vraj neodôvodňujem, ale je jasné, že ich zaradujem medzi tie prípady, v ktorých sa dlhá samohláska nasledujúca po dvojhláske v duchu tendencie, ktorú som odhalil, nemá meniť. Ani tu som vraj nenapísal pravdu, lebo jazykovedcovi je jasné, že slová *žiaduci*, *nežiaduci* nie sú slovesné tvary, lež prídavné mená utvorené zo slovotvorného hľadiska nepriezračne. Nezvyčajné je tvrdenie, že tieto slová sú utvorené nepriezračne. Azda by sme mali skôr hovoriť o tom, že ich slovotvorná štruktúra je už dnes nepriezračná alebo málo priezračná. Inak som nepochyboval, že ide o prídavné mená. J. Kačala mi vyčíta, že formálnu súvislosť prídavných mien *žiaduci*, *nežiaduci* a činných prítomných prídavných typu *viažuci* nespomínam a predmetom kritiky robím iba kodifikáciu slov *žiaduci* a *nežiaduci*. Činné prítomné prídavné, ktoré majú v základe dvojhlásku, zapadajú podľa neho do mojej teórie, že po dvojhláskovej dĺžke sa príponová slabika neskracuje. V takomto prípade by som bol riskoval kvantitatívne rozpadnutie toho istého

tvary na základe dvojhlaskej kvantity a kvantity s jednoduchou dĺžkou v koreni, teda napr. *striehnúci*, ale *vládnuci*. Ako je známe, Pravidlá z r. 1940 zaviedli podoby *píšúci*, *tiahnúci* (ale *píšu*, *tiahnu*, *píšuc*, *tiahnuc*). V návrhu Pravidiel z r. 1952 bolo *píšuci*, *tiahnuci* (ale pritom iba *žiadúci*, *nežiadúci*), tvary *píšúci*, *tiahnúci* boli nakoniec aj v Pravidlách z r. 1953. Tvary *píšúci*, *tiahnúci* boli predmetom veľkej kritiky. Sám som bol za podoby *píšuci*, *tiahnuci*, lebo som si uvedomoval súvislosť s tvarmi *píšu*, *píšuc*, *tiahnu*, *tiahnuc*, ktoré sú kodifikované. Išlo mi predovšetkým o odstránenie tvarov typu *píšúci* s jednoduchou dĺžkou po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. Viem však, že popri tvaroch *viažúci*, *tiahnúci*, ktoré boli v minulosti kodifikované a v ktorých ide o jednoduchú dĺžku po predchádzajúcej dvojhlaske, sa v bežnej jazykovej praxi v minulosti aj dnes vyskytovali a aj vyskytujú podoby *viažú*, *viažúc*, *tiahnú*, *tiahnúc* atď. Ja teda predpokladám alebo vidím (nič neriskujem) kvantitatívne rozpadnutie toho istého tvaru (ako bolo v Pravidlách z r. 1991 *bábkar*, ale *mliekár*, *prevádzkareň*, ale *mliekáraň*). Podobné rozpadnutie sa dnes rysuje aj v iných prípadoch. Napr. popri podobe *papiernictvo* sa často vyskytuje podoba *papierníctvo* (v Bratislave *papiernictvá* bývajú označené ako *papierníctva*), takže je potom *súdnictvo* – *papierníctvo*, často sa nek-ráti prípona *-ávať*, napr. *prehrievávať*, takže je potom *upútávať*, ale *prehrievávať*. Pritom sa nepoužívajú podoby „*súdnictvo*“, „*upútávať*“ atď. Proces rozpadu teda pokračuje a budúca kodifikácia sa bude musieť s ním vyrovnávať.

Keď som písal, že v prípadoch typu *vták* – *vtačí*, *kohút* – *kohutí*, *slimák* – *slimačí*, *chrobák* – *chrobačí* atď. nejde o rytmické krátenie (t. j. v zmysle rytmického zákona), mám podľa J. Kačalu pravdu. Cieľom môjho príspevku bolo naozaj ukázať, že v tomto, ale aj v niektorých iných prípadoch nejde o skracovanie podľa rytmického zákona, ktorý som vždy chápal a chápem ako krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, úsilie vyhnúť sa dvom dĺžkam za sebou skrátením druhej dĺžky. Skracovanie v prípadoch *vták* – *vtačí* (teraz je už zase kodifikovaná podoba *vtáčí*), *chrobák* – *chrobačí*, *kohút* – *kohutí* (teraz zase *kohútí*) atď. predstavuje skracovanie v základe slova, ktoré si nevynucuje dĺžka v predchádzajúcej slabike. Ide o striedania alebo alternácie, ktoré sa priradujú k iným alternáciám. Sú aj striedania, pri ktorých sa strieda krátka samohláska alebo slabikotvorná spoluhláska s dlhou, napr. *sila* –

síl, srdce – srdc, slza – slz, alebo alternácie typu 0//vokál alebo dvojhláska, napr. *sídlo – sídel/sídiel*, alebo alternácie typu vokál/0/, napr. *kopec – kopca*, dvojhláska/0/, napr. *koniec – konca* atď. V našom jazyku sa pritom popri vokalických alternáciách vyskytujú aj konsonantické alternácie, napr. *žiak – žiaci* (alternácia *k/c*), *mních – mnísi* (alternácia *ch/s*) atď. Podľa J. Kačalu prípady typu *vták – vtačí, slimák – slimačí* patria do široko chápaného zákona o slovnej kvantite, ako ho predstavil v osobitnej štúdii. Autor do jedného zákona spája alternácie, pri ktorých ide o skracovanie, ktoré nie je podmienené kvantitou predchádzajúcej slabiky, s rytmickým zákonom, pri ktorom ide o skracovanie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. V spisovnej slovenčine sa však uplatňuje nielen skracovanie, ale ako sme spomenuli, aj predĺžovanie, napr. *sila – síl, srdce – srdc, ulica – ulíc*, teda v spisovnej slovenčine nejde iba o úsilie obmedzovať kvantitu. Okrem toho treba uviesť, že alternácie typu dĺžka/krátkosť sa v súčasnej spisovnej slovenčine obmedzujú, stále viac sa prejavuje vyrovnávanie kvantity, kvantita pribúda, o čom svedčí výskyt podôb bez skracovania, napr. *páv – páví, krokodíl – krokodíli*, namiesto kodifikovaných podôb *brusiareň, kľučiar* prenikajú alebo sa začínajú používať aj podoby *brúsiareň, kľúčiar* (porov. príbuzné slová *klúčový, kľúčny, kľúčenka, kľúčik*, v ktorých sa kvantita zachováva). Keď vezmeme do úvahy, že aj rytmický zákon sa čoraz viac obmedzuje, potom zase pribúda kvantita. Ak autor hovorí, že v zmysle jeho zákona o slovnej kvantite obstojí aj formulácia v 3. vydaní KSSJ, že sa v ňom realizovali niektoré zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia aj tým, že sa odstránilo písanie dvoch dĺžok pri živočíšnych prídavných menách zakončených na *-ík* typu *kamzík* (tam patrí však aj *vták – vtačí*, kde nejde o slovo na *-ík*) uplatnením striedania (alternácie) *i/í* v základovej slabike, nejde podľa nášho názoru o nijaké realizovanie nejakých zmien v oblasti fungovania rytmického zákona. O realizovanie zmeny v oblasti rytmického zákona by išlo iba v prípade, ak by sa namiesto tvarov *vtáčí, krokodíli* atď. používali tvary *vtáči, krokodíli*, podobne *vtáčim, krokodílim* atď. (V minulosti to požadovali viacerí jazykovedci, ktorí sa zaoberali rytmickým zákonom, okrem iných aj ja.)

Na záver konštatujem, že namiesto termínu rytmický zákon bude vhodnejšie hovoriť o rytmickom krátení alebo o pravidle o

rytmickom krátení. Znovu vyjadrujem názor, že po dvojhláskach sa čoraz viac začínajú používať jednoduché dĺžky.

Literatúra

DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 256 s.

DVONČ, L.: *Psíček – psíčkar*. Slovenská reč, 61, 1996, s. 255 – 256.

DVONČ, L.: Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 62, 1997, s. 214 – 226.

KAČALA, J.: Smerovanie rytmického zákona. Slovenská reč, 63, 1998, s. 230 – 237.

KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 3., dopl. a preprac. vyd. 1997. 944 s.

Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 172 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s. – 2. vyd. 1998. 576 s.

UHLÁR, V.: Žiaci ôsmeho, deviatego, desiateho, jedenásteho ročníka: *ôsmaci, deviataci, desiataci, jedenástaci*. Slovenská reč, 20, 1955, s. 53 – 54.

SPRÁVY A RECENZIE

O jazyku rozprávok

Koncom novembra roku 1997 usporiadali v Prešove dve slovenské univerzity (prešovská a nitrianska) konferenciu s medzinárodnou účasťou na tému Žánrové hodnoty ľudovej a autorskej rozprávky. V priebehu troch dní (26. – 28. XI.) sa viac ako 60 literárnych vedcov, jazykovedcov, filozofov, etnografov a sociológov venovalo problematike teórie, histórie, kritiky, prekladu a recepcie ľudovej i autorskej rozprávky.

Jazykovedu reprezentovalo 17 referujúcich. Ako prvý odznel – ešte v plenárnom úvode konferencie – príspevok F. R u š č á k a (Prešov), ktorý sa zaoberal znakovou štruktúrou fantastickej rozprávky ako archetypu rozprávkových textov.

Rokovanie jazykovednej sekcie konferencie otvoril J. S a b o l (Prešov). V svojej prednáške sa zamerail na tematicko-jazykové a štylisticko-kompozičné východiská filozofie prirodzenosti a prirodzenej funkčnosti slovenskej ľudovej rozprávky a skúmal (aj na základe exaktnej analýzy) funkciu tohto žánru a jeho podnetov na rozvoj slovenského jazyka a slovenskej literatúry. J. R u s n á k (Prešov) sa v príspevku venoval komunikačným rituálom v modernej rozprávke, „najfrekvencovanejšom produkte popkultúry“, a zhodnotil ich podiel na „fugovaní“ kultúry. M. S e d l á k o v á (Prešov) sa vo svojej analýze dvoch slovenských ľudových rozprávok usilovala odhaliť, ako sa v recepcii bežného používateľa jazyka prejavuje výnimočnosť zvukového komunikačného kanála v porovnaní s ostatnými kanálmi (najmä zrakovým). D. S l a n č o v á (Prešov) sa na základe analýzy konkrétneho spôsobu využitia rozprávkového žánru na humorné a satirické uchopenie problémov súčasnosti (texty spoločensky korektných rozprávok J. F. Gardnera) vyjadrila k spoločenskej korektnosti ako zaujímavému sociolingvistickému problému.

Na iný spôsob adaptácie rozprávkových motívov upozornil v referáte J. S i p k o (Prešov). Zamerail sa v ňom na súčasnú ruskú publicistiku a podrobil štylistickej analýze jej aktuálne texty využít-

vajúce rozprávkové sužety na štylistické ozvláštnenie. J. Nižníková (Prešov) analyzovala jazyk ľudových rozprávok zapísaných mladými štúrovcami v levočských rukopisných zábavníkoch (Život, Holubica, Považja) a poukázala na ich vplyv na rozvoj modernej slovenskej vety a na štýlovú diferenciaciu mladej štúrovskej slovenčiny. Z. Jastrémská (Lvov) venovala pozornosť frazeologizmom v Dobšinského rozprávkach. Ich analýzou dokázala aktívnu účasť najväčšej sémantickej skupiny frazeologizmov na členení reálií prostredia v rozprávkach. I. Bonová (Prešov) rozobrala zvukové stvárnenie konkrétnych auditívnych reprodukcií Dobšinského ľudových rozprávok s ťažiskom na suprasegmentálny podsystém jazyka.

Problematike prekladu rozprávok z jedného jazyka do druhého sa venovali viacerí autori. A. Valciová (Prešov) predniesla príspevok *Poznámky k špecifike prekladu ľudovej rozprávky*, M. Andričík (Prešov) sa vyslovil k niektorým aspektom prekladu autorskej rozprávky, na rovnakú problematiku sa sústredila E. Preložníková (Nitra). Témou príspevku V. Lášukovej (Minsk) boli obrazno-štylistické osobitosti bieloruských a slovenských rozprávok a problémy ich prekladu. Ľ. Vasílievová (Lvov) sa zaoberala lexikálnymi a frazeologickými aspektmi prekladu Dobšinského rozprávok do ukrajinčiny. M. Čabala (Bratislava) sa vo svojom príspevku zameril na preklady mien rozprávkových hrdinov v ruských prekladoch slovenských ľudových rozprávok. L. Šimon (Prešov) porovnaním zhodnotil úroveň prekladov rozprávok bratov Grimmovcov do slovenčiny.

Problematike vnútrojazykovej adaptácie ľudových rozprávok venoval pozornosť L. Bartko (Prešov). Podporou názorov viacerých jazykovedcov sa vyslovil proti radikálnym jazykovým úpravám (aj nárečových) textov slovenských ľudových rozprávok, poukazujúc na ich širokospektrálne (v neposlednom rade i jazykové) poslanstvo.

Referáty, ktoré odzneli na konferencii, budú uverejnené v zborníku Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

M. Sedláková

Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz

(MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.)

Koncom roka 1997 vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo tretie, upravené vydanie publikácie J. Mistríka Štylistika (1. vydanie vyšlo v roku 1985, 2. v roku 1989). Sám autor v stručnom predhovore vymedzuje svoju prácu ako „komplexný, systematicky usporiadaný opis výrazových prostriedkov a vedecký výklad o výstavbe a štylistických vlastnostiach textu“ (s. 5). Novinkou tohto posledného, upraveného vydania ináč už známej knihy je posledná kapitola venovaná tzv. sekundárnym štýlom (s. 544 – 566), v ktorej je v abecednom poradí zoradených 72 stručných opisov rôznych spôsobov verbálneho či verbálno-neverbálneho komunikovania (porov. napríklad komiksový štýl, reklamný štýl). Hoci text na s. 4 – 544 obsahuje oproti predošlým dvom vydaniám len minimálne formálne pravopisné úpravy (v duchu Pravidiel z roku 1991), prípadne drobné zámery jednotlivých slov v duchu spoločensko-politických zmien od roku 1993 (napr. namiesto ilustračnej abreviatúry *Kčs* stojí *Sk*, namiesto *ŠBČS* je *NBS* a pod.) a len ojedinele ide o obmeny v rozsahu jednej-dvoch viet, považujeme za potrebné posudzovať danú prácu komplexne v jazykovednom kontexte na konci 20. storočia.

Už úvodná kapitola venovaná dejinám štylistiky (s. 7 – 30) signalizuje, že posudzovaná monografická práca má svoje korene v 50. – 70. rokoch tohto storočia. Prevažne z tohto obdobia sú početné citované publikácie domácej i zahraničnej proveniencie. Autor sa o ne opiera prakticky bez zmeny aj v recenzovanom poslednom vydaní, a tak sa čitateľovi núka otázka, či príspevkom k súčasnej domácej i zahraničnej štylistike za posledných 12 rokov (od prvého vydania tejto knižky) boli len tri konferencie, a to o textike a štylistike (1986), o sociolingvistických a psycholingvistických aspektoch jazykovej komunikácie (1996) a o štylistike neverbálnej komunikácie (1996) – s. 29. Tento skromný doplnok o stave štylistiky v 80. – 90. rokoch čiastočne rozširuje literatúra citovaná v závere knihy, kde sa popri publikáciách z menovaných konferencií uvádza napr. aj bibliografický údaj o Stylistike češtiny (Chloupek a kol., 1990), o Kapitolkách o dialogu od Müllerovej a Hoffmannovej (1994) či o monografii S. Gajdu Przewodnik po

stylistyce polskej (1995). Prirodzene, za zmienku – a to nielen formálnu v podobe doplneného bibliografického údajaja – by iste stáli i ďalšie, najmä domáce lingvistické publikácie a podujatia, ako napr. Praktická stylistika D. Slančovej (1994; 1996), materiály z konferencie o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre konanej v roku 1994 v Budmericiach, zborníky v sérii Sociolinguistica Slovaca redigované S. Ondrejovičom od r. 1995 a tiež polské periodické stylistické zborníky redigované S. Gajdom v Opole od r. 1992. Ako sa ukáže ďalej, v konečnom dôsledku však ani autorom akceptované stylistické či širšie pragmaticko-komunikačné novinky nemali dosah na „upravené“ výklady stylistickej látky v nasledujúcich kapitolách.

V kapitolkách o terminologickom aparáte, predmete a metódach stylistiky (s. 30 – 40) sa sľubne (hoci stručne) načrtáva vzťah stylistiky a pragmatiky, avšak tento náznak pragmatickej orientácie sa v nasledujúcej časti knihy profiluje nanajvýš na výrazovej úrovni textu ako jazykovo-tematickej štruktúry v podobe zohľadňovania koexistencie verbálnych výrazových prostriedkov s inými semiotickými prostriedkami v ústnych i písomných prejavoch (grafika, gestá, farby, vône), pričom sa ignorujú širšie komunikačné súvislosti rečovej produkcie a interakcie hovoriaceho (tvorca textu) a jeho adresáta, ako ich poznáme z teórie rečových aktov (porov. najmä ilokučný akt ako realizáciu tvorcovho zámeru a perlokučný akt ako výsledný efekt). V syntetickej stylistike na konci 20. storočia by sa rozhodne žiadalo reagovať aj na koncepciu konverzačných princípov (najmä kooperácie), ktoré majú dosah na efektívnosť rečovej komunikácie. Sploštené chápanie komunikačného rozmeru stylistiky sa najzreteľnejšie prejavilo v pasážach venovaných hovoreným prejavom v rámci náčrtov jednotlivých funkčných štýlov.

Kapitola o výrazových prostriedkoch (s. 41 – 270) je predimenzovaná svojím rozsahom, hoci vlastnému stylistickému využitiu jazykového materiálu je venovaná len menšia časť výkladov. Uvádzajú sa tu relatívne ucelené výklady o jazykových prostriedkoch jednotlivých systémových rovín, čo považujeme za nepotrebnú duplicitu s jestvujúcimi školskými či vedeckými príručkami venovanými zvukovej, gramatickej či lexikálnej rovine slovenského jazyka. Pritom sa nám javí ako zneprehľadňujúce rozloženie morfologickej problematiky do viacerých kapitol: súčasne do kapi-

toly o lexikálnych prostriedkoch (substanciálna, procesuálna, kvalifikujúca, deiktická a gramatická lexika – s. 45 – 72; osobitne stoja častice a citoslovčia ako súčasť expresívnej lexiky na s. 83 – 85), ako aj do špecifickej kapitoly o gramatických prostriedkoch (výklad o menných a slovesných kategóriách na s. 159 – 177). Zo samotných morfológických výkladov sa dozvieme, že jestvujú napr. inchoatívne imperfektívne slovesá či ingresívne perfektívne slovesá a poučíme sa o klasifikácii slovesných tvarov (s. 46 – 50), ale chýba prepojenie takýchto „akademickomorfológických“ informácií s ich štylistickou aplikovateľnosťou. Nestotožňujeme sa ani so spomenutým zaradením morfológickej kategórie synsématických pomenovaní častíc do kapitoly *Expresívna lexika* jednak preto, že ide o kríženie dvoch systémových rovín jazyka (gramatickej s lexikálnou), jednak z uvedeného výkladu o uvádzacích a vytyčovacích častiach (s. 83 – 84) nám nie je jasné, či sa hovorí skutočne o expresívnosti slov, alebo o expresívnosti výpovedí, v ktorých figurujú častice. Čisto lexikologické kapitoly sa opierajú o lexikologickú literatúru zo 70. rokov, hoci v zozname literatúry pribudla i monografia J. Dolníka *Lexikálna sémantika* z r. 1990, no aj tu nastávajú isté nejasnosti. Patrí k nim diskutabilné vymedzenie hraníc expresívnosti a nespisovnosti, čo má ďalej dosah na charakteristiku niektorých funkčných štýlov, najmä hovoreného (porov. protirečenia na s. 506 – 508 – o tom podrobnejšie ďalej). Otázne je aj zaradenie familiárnych prostriedkov na úroveň nespisovných útvarov národného jazyka (s. 98 – 100), resp. chápanie pojmu familiárnosti v zmysle subštandardnosti, ako sa to ukazuje z výkladu na uvedených stranách, aj keď sám autor s termínom subštandard nepracuje. Problematika expresívnej lexiky sa teda nevyčerpáva v špecifickej rovnomennej kapitole (s. 80 – 86), ale jej stopy čitateľ nachádza i v rámci kapitoliek nazvaných *Nespisovná lexika* a *Detská lexika*. V stručnom lexikologickom (nie štylistickom) náčrte lexiky cudzieho pôvodu (s. 87 – 92) absentujú úvahy o pragmaticko-štylistickom uplatnení cudzojazyčných prostriedkov, resp. o ich širšej sociokomunikačnej dimenzii ako prostriedkov na vyjadrenie snobizmu, gesta, pózy, hry a pod. Výklad vyúsťuje do zovšeobecňujúcich (avšak nepresvedčivých) tvrdení. J. Mistrík sa napríklad domnieva, že internacionalizmy sú nociónálne prostriedky vylučujúce realizáciu „funkcie vyjadrovania subjektívnych vzťahov hovoriaceho k prejavu alebo voči adresátovi“ (s.

90). Výskumy na Slovensku z 90. rokov k problematike bohemizmov či anglicizmov, ale aj galicizmov toto tvrdenie nepotvrdzujú. Rovnako nemožno vo vydaní z r. 1997 bez výhrady prijať tézu, že „slovenčina sa nebráni cudzím vplyvom“ (s. 92). S tým síce v zásade možno súhlasiť z hľadiska bežnej jazykovej praxe, menej jednoznačne však už z pozície jej regulátorov.

V časti venovanej kompozícii textu (s. 271 – 400), ktorá je podobne ako predošlá časť o výrazových prostriedkoch veľmi rozsiahla, chceme poukázať len na jeden diskutabilný jav z oblasti architektiky (makrokompozície) textu, a to na náčrt dialogického slohového postupu, hoci naša úvaha má dosah na celý model slohových postupov na s. 342. Domnievame sa, že nedostatkom štrukturalistickej profilácie dialogického slohového postupu na báze konfigurácie piatich vlastností (inkohéznosť, explikatívnosť, sukcesívnosť, aktualizovanosť, subjektívnosť) v pozadí s ich neutralizovanými opozičnými korelátmi je ignorovanie komunikantov. Uplatnený model totiž neberie na zreteľ, že v dialógu ide o interakciu najmenej dvoch subjektov s individuálnymi komunikačnými stratégiami často diametrálne odlišnými (napr. v dôsledku odlišného veku, vzdelanostnej úrovne, pracovného zaradenia či spoločenskej situovanosti), a tak podľa nás ide skôr o kombináciu viacerých samostatných rozprávacích postupov než o jediný špecifický postup.

Za najdôležitejšiu pasáž knihy považujeme časť nazvanú *Klasifikácia štýlov* (s. 419 – 544), presnejšie časť o klasifikácii primárnych funkčných štýlov. V nadväznosti na autorov trojprúdový model triedenia štýlov (s. 423) chápanie primárnosti hybridných či autorovou terminológiou povedané, subjektívno-objektívnych štýlov (publicistický, rečnícky, esejistický) je podľa nás neadekvátne, a tak by bolo namieste hierarchizovať ich ako nadstavbovú kategóriu nad štyrmi základnými, resp. čistými – buď subjektívnymi alebo objektívnymi – štýlmi: hovorovým, umeleckým, odborným, administratívnym. Prirodzene, autorom vymedzené sekundárne štýly v novovytvorenej kapitole (s. 544 – 566) by sa potom museli posunúť do terciálnej roviny, no v skutočnosti vzhľadom na ich nerovnorodosť ťažko možno uvažovať o ich spoločnom celoplošnom zaradení na akúkoľvek abstrakčnú, príp. funkčnú úroveň (porov. napr. totálnu komplexnosť vysokého štýlu oproti čistej sim-

plexnosti školáckeho štýlu, resp. nejasnosť či absenciu zámerného funkčného komponentu susedského štýlu).

Medzi objektívnymi štýlmi sa na prvom mieste rozoberá náučný štýl. V úvodných odsekoch sa v ňom nádejne naznačuje vnútorná vertikálna diferenciacia na tzv. vyšší náučný (vedecký) štýl a nižší náučný (popularizačný) štýl, ale okolité znenie výkladu tieto dve línie náučnosti dôsledne nerešpektuje, a tak sa hovorí všeobecne o vlastnostiach aj žánroch štýlu ako celku. V novom „upravenom“ vydaní by sa žiadalo prinajmenšom spomenúť novšie poznatky o popularizačnom štýle či jeho variantoch (praktickom, školskom a vlastnom popularizačnom), ako ich poznáme zo štúdie J. Mlacka *Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl* v zborníku *Studia Academica Slovaca* (25, 1996, s. 134 – 144). Potom by sa azda jasnejšie ukázala ohraničenosť či relatívnosť definovaných znakov náučnosti, ako je napr. pojmosť, presnosť či statickosť v prípade popularizácie. Na margo poučenia o termínoch v súvislosti s presnosťou (s. 430) fakticky poznamenávame, že polysémizácia terminologickej lexiky, resp. determinologizácia je prirodzený dynamický jav v lexike nielen slovenského jazyka a netreba sa pri tomto procese obávať nežiaducich dôsledkov spomínaných na s. 430, teda retardácie komunikačného procesu a oslabovania presnosti vo vyjadrovaní. Zaručuje to práve aktualizácia príslušného významu polysémantu v použitom kontexte. Pomerne detailný štatistický prehľad o distribúcii výrazových prostriedkov a o ich frekvencii (s. 428 – 430), resp. poučenie o nadväznosti častí textu (s. 433 – 434) sa nám javia ako redundantné vsuvky vystrihnuté zo štatistických monografií a nehomogénne včlenené do štylistického výkladu.

V kapitole o administratívnom štýle si autor trochu protirečí. Najskôr uvedený štýl profiluje okrem iného na báze znakov schematickosti a stereotypnosti (s. 450) a už na nasledujúcej strane rozoberá bohaté obmeny syntaktických konštrukcií. Žánre administratívneho štýlu sú klasifikované na základe kritéria „obsahu a jemu adekvátnej formy“ (s. 452) a delia sa do troch skupín: dokumentárne, oznamovacie a heslové žánre. Výhradu máme k formulácii klasifikačného kritéria i k triedeniu žánrov. Podľa nás všetky autorom citované žánre možno rozdeliť len do dvoch skupín, a to buď dokumentárnych žánrov (vrátane „heslových“ žánrov diplom, vysvedčenie, inventár), ktorých primárnou funkciou je fixovať infor-

máciu o istom akte, alebo do skupiny oznamovacích žánrov (vrátane „heslových“ žánrov dodací list, faktúra, dotazník), ktorých primárnou funkciou je zasa informovať konkrétneho adresáta o niečom. Základným kritériom tohto delenia je teda funkcia príslušných administratívnych komunikátov. Z jednotlivostí si zasluhuje zmienku zaradenie žánrov inzerát a telegram do inventára administratívnych žánrov (nečakane nie medzi heslové, ale oznamovacie), kým inzerátu blízky žáner reklama, o ktorom bola stručná zmienka na s. 383 ako o prevažne neverbálnom dorozumievacom útvare s potenciálnou príslušnosťou k publicistickému, prípadne k administratívne štýlu, sa tu (ani v kapitole o publicistickom štýle) nespomína. Podľa nás je reklama síce skutočne žáner založený na paralelnom uplatňovaní nerovnorodých verbálnych i neverbálnych komunikačných prostriedkov, no verbálnu zložku jej vo všeobecnosti nemožno uprieť. V horizontálnom rozložení funkčných štýlov vidíme jej domovské miesto na rozhraní medzi umeleckou a publicistickou sférou, v krajnom prípade i v administratívnej sfére vzhľadom na dokázateľnú klišéovitú či stereotypnú istých skupín sloganov alebo širších syntaktických štruktúr. Svoj názor na reklamu zrejme v poslednej kapitole posledného vydania skorigoval aj J. Mistrík, keď na s. 560 stručne profiluje celý samostatný reklamný štýl, čo je podľa nás rovnako extrémne riešenie ako vylúčenie reklamy z inventára „klasických“ funkčných štýlov.

Výklad o publicistickom štýle vyznieva v istom zmysle neaktuálne či archaicky. Dozvieme sa z neho síce čosi o dejinách štýlu aj médií, menej však už o súčasných osobitostiach komunikátov závislej a nezávislej tlače, komerčných a nekomerčných rozhlasových či televíznych staníc. Základné znaky tohto štýlu, resp. výrazy na ich označenie si vyžadujú isté spresnenia: namiesto písomnosti (s. 460) by bolo azda vzhľadom na vysoké percento ústne realizovaných publicistických textov vhodnejšie použiť výraz pripravenosť. Pri vlastnosti označenej ako informačnosť (s. 461) je zrejme relevantná novosť informácií, preto by bolo motivačne priehľadnejšie pomenovanie aktuálnosť. Znak variabilnosť (s. 461) chápeme širšie než J. Mistrík, t. j. širšie ako jazykovú a tematickú rozmanitosť. Máme na zreteli pragmaticko-komunikačný rozmer publicistických komunikátov či celých médií diferencovaných podľa zámerov tvorcov alebo majiteľov príslušných novín, rozhlasovej či televíznej stanice (porov. napr. stratégiu bulvárnej

tlače oproti serióznej tlači či spôsobu „sebaozvlášťovania“ mladých súkromných rozhlasových a televíznych staníc ako protipól konzervatívnejších štátnych médií). Z celkového podania tejto kapitoly nám nie je celkom jasné, čo spája také vzdialené žánre, ako sú napríklad správa a fejtón, do spoločného funkčného štýlu, resp. čím je tento funkčný štýl špecifický. Azda by nebolo na škodu inšpirovať sa v českej štylistike, kde sa publicistický štýl profiluje na základe získavacej a presvedčacej funkcie (porov. Štylistika súčasnej češtiny, 1997, s. 176 – 200).

V rámci subjektívnych štýlov sa pristavíme pri hovorovom štýle, kde pociťujeme vari najväčšmi dôsledky izolovanosti teórie od súčasnej jazykovej situácie na Slovensku. Ilustrovanie hovorovosti výhradne na ukázkach z umeleckej literatúry, a to aj sto rokov starej (Kukučín), je nenáležitú. Takýto ilustračný materiál, mikovsky povedané, „ikonizovanej“ hovorovosti je nepravý, pretože ide o štylizáciu bežnej spontánnej reči, nie o reálnu spontánnu reč. V kapitole opakovanú narážame aj na posunutú chápanie hraníc spisovnosti a nespisovnosti (familiarizmy) (s. 506 – 508). Pri riešení problematiky hovorenosti (s. 501) by bolo vhodné využiť praktické i teoretické výsledky sociolingvistických výskumov bežnej hovorenej reči na strednom a východnom Slovensku.

Napokon ešte niekoľko poznámok k novej časti knihy venovanej tzv. sekundárnym štýlom (s. 544 – 566). Ako sme už naznačili, uvedený prehľad stručne charakterizovaných „entít“ (bez ilustračných dokladov či iných argumentov) vyznieva ako konglomerát náhodne vygenerovaných spôsobov tvorby prevažne verbálnych prejavov. Nie je v našich silách odhaliť v tomto náčrte akékoľvek náznaky organizovanosti. Stoja tu vedľa seba štýly komplexné i simplexné (porov. vyššie), štýly vydeliteľné horizontálne (didaktický) i vertikálne (vysoký, stredný, nízky), štýly konkurujúce slohovým postupom (rozprávací), žánrom (komiksový, kondolenčný), štýlotvorným činiteľom (sentimentálny, temperamentný), ba aj „primárnym“ štýlom (didaktický, persuzívny). V niektorých prípadoch možno hovoriť azda i o „synonymných“ či skôr duplicitných štýloch – porov. dvojice vulgárny a obscénny štýl či reklamný a billboardový štýl. Načrtnutú záverečnú kapitolu recenzovanej knihy hodnotíme ako vôbec najproblematickejšiu.

Štylistická teória J. Mistríka má svoje nezmazateľné miesto v dejinách slovenskej štylistiky. Na konci 20. storočia ju však prijí-

mame aj ako výzvu do diskusie o stave našej štylistiky a najmä o jej perspektívach na prahu nového tisícročia.

O. Orgoňová

Lexika pivnického nárečia

(HABOVŠTIAK, A.: Krátky slovník nárečia slovenského pivnického. Bratislava, Print-servis 1997. 232 s.)

S veľkým potešením sme brali do rúk slovník pivnického nárečia, ktorý nedávno vyšiel v populárnej edícii Krátkych slovníkov základných nárečí pre milovníkov reči a nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia ako jej 14. diel. Zostavovateľom slovníka je jazykovedec a publicista Anton H a b o v š t i a k. V tejto edícii vychádzajú slovníky základných slovenských nárečí, ktorých zostavovateľmi sú nielen jazykovedci, ale aj spisovatelia a ostatní kultúrni pracovníci. Doteraz vyšli napríklad slovníky modranského, senického nárečia (zost. K. Palkovič), veľkorovnianskeho nárečia (zost. M. Ferko) atď. Zatiaľ posledný a zároveň najvalidnejší v tejto edícii je slovník dolnotrečianskeho nárečia (zost. I. Ripka).

V úvode pivnického slovníka A. Habovštiak hovorí, že s prípravou materiálu začal už v šesťdesiatych rokoch. Pri práci sa opieral o rukopisný lexikálny materiál pivnického rodáka Pavla Žihlavského a excerpoval aj z prác Daniela Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke* (Martin 1972) a Jozefa Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Bratislava 1968). V úvode sa stručne píše i o dejinách obce. Do tejto vojvodinskej dediny prišli prví Slováci r. 1790 z obcí Ďurov, Tordaš, Baračka, Šúr, Veleg a Černa na území dnešného Maďarska. A. Habovštiak sa zmieňuje o charakteristických znakoch nárečia Pivnice z hláskoslovného a tvaroslovného aspektu i z aspektu slovnej zásoby.

Pivnické nárečie patrí medzi západoslovenské nárečia. Nevyskytujú sa v ňom dvojhlásky. Namiesto dvojhlások *ia, ie, ô* sú dlhé samohlásky *á, é, í, ó* (*mesác, ňésť, smích, kón*). To bolo treba mať na zreteli aj v texte ukážky na titulnej strane, ktorý má informatívnu, ako aj pútaciú funkciu: *Nazdali sa chlapci, že vojna je taňec, ver in vistavili Sentamáši šianiec* (sic!). *Ako sa rozprávalo v Pivnici (Báčka)*. V slovníku sa uvádza, že pivnické nárečie nedodržiava

rytmický zákon (*pékél, védél*), neexistuje tu mäkká spoluhláska *l*, ale iba tvrdé *l* a ďalej sa uvádzajú aj ostatné najdôležitejšie hláskoslovné a tvaroslovné charakteristiky tohto nárečia.

Veľkú väčšinu slovnnej zásoby pivnického nárečia tvorí starý slovenský slovný fond, obohatený latinizmami, germanizmami, hungarizmami a srbizmami. Zo slov latinského pôvodu tu nájdeme slová ako napr. *apaťieka* (má byť *apaťéka*), *kaštíl*, *evanjelijum*, *lalijsa*, *cinter*, *móres*, *doktor* a i. Nemeckého pôvodu sú napr. slová *curuk* (nazad), *frištik* (raňajky), *šnajder* (krajčír), *plajbas* (v slovníkovej časti je správny tvar *plajbás* – ceruza) ap. Z maďarčiny pochádzajú slová *ríteša* (maď. *rétes* – závin), *reseluvať* (maď. *reszel* – strúhať), *rondša* (maď. *rongy* – handra) ap. Zo srbčiny sú slová *zádruga* (družstvo), *ulaznica* (vstupenka), *stražár* (strážnik), *vršňák* (vrstovník), *lúdí* (blázon, pomätený), *briga* (starosť), *sigúrno* (istotne) ap.

V opisnej časti nájdeme aj krátky vývin pivnického nárečia, zoznam skratiek použitých v slovníkovej časti a ukážky súvislého prejavu (podľa prameňov z monografií J. Štolca a D. Dudka). Pravda, ťažisko publikácie je v slovníkovej časti. Slová sú zoradené abecedne. Štruktúra hesla je populárna, teda jednoduchá. Na ľavej strane sa uvádza pôvodný nárečový výraz, nasleduje najnevynutnejšia gramatická kvalifikácia (štylistický kvalifikátor sa uvádza iba pri expresívach) a výklad nárečového výrazu. Aj tento slovník svedčí o bohatstve, výrazovej nasýtenosti a plasticosti pivnického nárečia a slovenčiny vôbec.

Zaujali nás aj isté nedôslednosti v slovníku, a to jednak v zápise nárečového výrazu, jednak v jeho výklade. Keďže ide o prvý samostatne publikovaný slovník pivnickej lexiky, uvedieme niekoľko ilustrácií na jeho spresnenie. V zápise nárečového výrazu ide o tieto prípady: *baťina* – má byť *batina* (hrubá palica, kyj), *bolnica* – má byť *bólnica* (nemocnica), *častiť* – má byť *částiť* (hostiť, uctiť si), *gereg* – má byť *gerega* (melón), *habať sa* – má byť bez zvrätneho formantu *sa* (ponáhľať sa), *hambalek* – má byť *hambálek* (súčiastka drevenej konštrukcie na štíte domu), *kakaťka* – má byť *kakatka* (žena, ktorá nevie nič udržať na jazyku), *kaladrma* – má byť *kaldrma* (kamenná cesta), *kazateľňa*, má byť *kazateľňa* (kazateľnica), *keťinka* – má byť *ketinka* (zástera), *lefča* – má byť *léfča* (lievč), *naslov* – má byť *náslov* (vo význame „adresa“), *ňeskaj* – má byť *neskáj* (dnes), *ňevela* – má byť *ňevela* i *ňévela*, *nezavela* – má

byť *ñezavela*, *ňiňi* – má byť *nini* (tvrdá výsl.; vo význame „hľa“), *ňina* – má byť *nína* (teta alebo staršia sestra), *odatkárka* – má byť *odafkárka* (funkcia ženy na svadbe, oddávačka), *odafki* – má byť *odáfki* (aj vo význame „svadba, svadobníci mladej nevesty“, a nie iba vo význame zásnub, ako uvádza zostavovateľ), *okudica* – má byť *oskudica* (núdza, bieda), *oporezovať* – má byť *opórezovať* (zdaňovať, určiť výšku dane), *piskara* – má byť *pískara* (piesočné nánosy po starých tokoch rieky), *popa* – má byť *pópa* (pravoslávny kňaz), *porez* – má byť *pórez* (daň), *poziv* – má byť *póziv* (pozvanie, výzva), *primať* – má byť *prímať* (prijímať), *šaňec* – má byť *šáňec* (1. priekopa, 2. násyp), *šlog* – má byť *šlóg* (porážka, šľak), *ubilstvo* – má byť *ubístvo* (vražda), *upuťení* – má byť *upúťení* (usmerený), *vesti* – má byť *vésti* (zvesti), *zainák* – má byť *zainát* (zostavovateľ uvádza ekvivalenty vzdor, škriepka, ale ide o príslovku s významom „napriek, navzdory“), *žartobliví* – má byť *žartovliví* (žartovný) ap.

V niektorých prípadoch sa nepresne uvádza význam nárečového výrazu: *birka* – druh ovce (v pivnickom nárečí sa týmto výrazom pomenúva ovca vôbec), *bostan* – druh viniča, hrozna (správ. dyňovisko), *búdní* – ľahko zobuditeľný (správ. zobudený, bdely), *dudara* – štepnicca (správ. morušový sad), *kučeračka* – záhradný kvietok so silnou, príjemnou vôňou (je to vlastne druh mäty) ap.

Pivnický slovník v podaní A. Habovštiaka je zaopatrený doslovom ministra Ivana Hudeca, čo mu len pridáva na význame. Tento edičný čin treba pochváliť. Veď Slováci vo Vojvodine sú integrálnou súčasťou slovenského národa a kultúry, a preto je dobre, že sa aj na Slovensku venuje pozornosť tejto najvitalnejšej zahraničnej slovenskej enkláve. Jazyk a reč Slovákov vo Vojvodine tým, že sa viacej ako dve storočia vyvíjali v kontakte s inými jazykmi a kultúrami, ktoré pre Slovákov na Slovensku predsa len boli vzdialenejšie, obohacujú klenotnicu národného ducha a jazyka.

M. Dudok

Malý slovník trnavsko-slovenský

(HORVÁTH, P.: Malý slovník trnavsko-slovenský alebo všeličo

o trnavskom

nárečí zozbierané a napísané v bývalom hlavnom stánku Slovenského

ho

učeného tovaríštva v Trnave. Vydavateľstvo AD, Trnava 1998. 110

s.)

Malý slovník trnavsko-slovenský, ktorý vyšiel pri príležitosti 760. výročia povýšenia Trnavy na slobodné kráľovské mesto, bol vítaný do života ako dlho očakávané a vytúžené dieťa. Dostalo sa mu i honosného krstu v trnavskom divadle za účasti sponzorov a otcov mesta. Informácie o jeho vyjdení prebehli viacerými médiami vrátane televízie, autor poskytol niekoľko rozhovorov. Po takomto uvítaní vzali sme do rúk túto útlu, no nie lacnú knižočku plnú očakávania a nádeje, zvedaví, či obsah bude zodpovedať obalu. Veď grafická stránka je naozaj vydarená.

Knižočka chce byť zaujímavou zmesou spomienok, slovného i kresleného humoru, literárnych zvláštností a jazykovedy. Nie všetky tieto jej časti však možno považovať za úspešne zvládnuté. Keďže v jej názve je aj slovo slovník, očakáva sa od autora istá erudovanosť a úroveň aj z lingvistického – nielen z rodolubského – hľadiska. No práve tu sa ukazujú autorove najväčšie slabiny.

Po *Slove na úvod*, ktoré patrí k literárno-spomienkovej časti knihy, nasleduje opis trnavského nárečia a jeho zvláštností. Chvilami sme nadobúdali dojem, že táto stať, no rovnako aj nasledujúca – *Z histórie reči „trnavskej“...* – patrí k humoristickej časti knihy, len autor na to akosi zabudol upozorniť. Prezentovanie viacerých jazykovedných nezmyslov iste neprispieva k jej hodnote. Patrí medzi ne napr. chápanie trnavčiny ako osobitného jazyka, rovnocenného s ostatnými západoslovenskými jazykmi (to sa napokon prejavuje už v názve, ktorý vyvoláva dojem, že ide o prekladový slovník): „Nemožno presvedčivým spôsobom vylúčiť, že *trnavčina* má ako nárečie svoj pôvod ešte v jazykových koreňoch tzv. praslovančiny. Tým by ju bolo možné zaradiť ako rovnocenný jazyk do okruhu tzv. západoslovenských jazykov medzi veľkoslovenské jazyky okolitých národov“ (s. 13). Asi by bolo vhodné, keby autor objasnil svoje chápanie pojmov jazyk a nárečie. Trnavčina je jedným zo slovenských nárečí napriek všetkej svojej osobi-

tosti, ktorú jej nemienime upierať (rovnako ako ju nemienime upierať ani ďalším slovenským nárečiam); jej chápanie ako samostatného jazyka svedčí o autorovej nezorientovanosti v lingvistickej problematike.

Ďalšou „zaujímavosťou“, ktorá môže len dezorientovať čitateľa, je tvrdenie, že po zániku a vokalizácii jerov Trnavčania prijali iba tvrdé /e/ (porov. s. 13). Bolo by zaujímavé vedieť, na akom základe teda v trnavskom nárečí prebiehala v 13. – 16. storočí asibilácia, teda zmena /t/ na /c/ a /d/ na /dz/, keď podľa autora sa ostatné nárečia a jazyky pomäkčovali, len trnavčina si zachovávala svoj tvrdý ráz. Vidno, že autor sa usiloval preštudovať si jazykovednú literatúru (o tom svedčí používanie termínov vokalizácia, kontrakcia, asibilácia), no jej pochopenie nešlo do hĺbky, a tak s týmito termínmi narába pomerne voľne. Preto nevieme s istotou posúdiť, či v tvrdení: „Často sa spoluhláska *t* mení na *c* (to asi pod vplyvom latinčiny!): *dosci, mlácit, ucerák*“ (s. 10) ide iba o autorov zmysel pre humor, ktorý nedostatočne naznačuje, alebo túto vetu máme brať vážne. Len pri neuvedomovaní si (alebo nedostatočnom pochopení) historických zmien vo vokalizme možno napísať, že „fonémy *a, e, o* sa nevyspytateľne používajú“ (s. 10).

Po kapitolkách venovaných trnavskému nárečiu a jeho historickému vývinu nasledujú *Autentické ukážky vývoja trnavského nárečia*, konkrétne *Artikuly ševcovských tovarišov z roku 1556*. Pravdaže, historický pohľad by mal len prispieť k zaujímavosti a hodnote diela. Aj k výberu tohto textu by sme však mali jednu pripomienku. Na doloženie vplyvu trnavského nárečia a jeho stavu v minulých storočiach by boli vari oveľa vhodnejšie poslúžili testamenty alebo protokolárne zápisy zo súdnych sporov, v ktorých je vplyv trnavčiny oveľa zreteľnejší. Autor upravuje prepis historického materiálu podľa svojho vlastného systému, ktorý však bližšie nevysvetľuje. Pravdepodobne sa mu zdal čitateľsky prijateľnejší. V tomto ponímaní však nie je dôsledný, lebo v ukážke z prvého trojjazyčného školského prekladového slovníka, ktorý vznikol na pôde Trnavskej univerzity v r. 1648, používa presnejší prepis. Nemôžeme si byť istí ani tým, či sa tvar *peniaze* dostal do textu len chybou pri prepisovaní, alebo svedčí o pôvode zapisovateľa. V trnavskom regióne by sme však takúto podobu neočakávali.

Ukážky z veršov Petra Benického a spomienkovej knihy Mikuláša Schneidra--Trnavského (1959) slúžia na úsmev a oddych. No úsmev nám zamrzol na tvári pri *Ukážkach z trnavského nárečia*. Autor uvádza, že texty prepisuje podľa zásady „píš jako očuješ“. Presne na tomto základe sú skutočne vypracované zásady fonetického prepisu aj jeho čitateľské, teda zjednodušené verzie. A je to presne to, čo autor nerobí. Vymyslel si vlastné zásady prepisu trnavského nárečia, ktoré ho svojou tvrdosťou prinútilo písať aj /y/. Fonéma, ktorú označuje tento znak, sa však v trnavskom nárečí nepoužíva. V trnavčine, tak ako vo všetkých slovenských nárečiach s výnimkou sotáckeho, sa vyslovuje iba jedno /i/, ktoré sa aj má označovať jedným znakom. Autorom vypracovaný spôsob prepisovania je čiastočne etymologický, no úprimne povedané, všetky jeho tajomstvá sme sa ani nepokúšali odhaliť. Nemožno tu postrehnúť ani jednotnú snahu evokovať tvrdú výslovnosť *di, ti, ni, li*, pretože ich píše vždy inak: *štondy, pedinérky, tlstý, tí, nygdo, nartúlený, chodníka, nikemu, predávali, lichvací, lýščat sa*. To je z fonetického hľadiska ten najmenší nedostatok. Oveľa závažnejšie je ľubovoľné používanie dĺžňov a chybné zápisy pri zmenách prebiehajúcich na hranici slov. Napr. zápis *až potád pokál* by mal byť správne zachytený ako *aš potát pokál*, lebo tak sa vyslovuje. Takisto zápis *tak ho, tak mal* by mal v plynulom prejave znieť *tag ho, tag mal*.

Rovnako ľubovoľne zaobchádza autor aj s pôvodne korektne zapísaným prevzatým textom J. Nižňanského z Dejín Trnavy (z neznámych dôvodov aj jemu mení meno na Nižňanský). Takýto spôsob preberania materiálu považujeme za nekultúrny. Uvedieme len zopár príkladov na svojvoľné zmeny v zápise textu:

J. Nižňanský	P. Horváth
– <i>na hlavníh ulicáh neboli</i>	– <i>na hlavních ulicách neboli</i>
– <i>pekari</i>	– <i>pekári</i>
– <i>f Potočnéj</i>	– <i>f Potočnej</i>
– <i>Opicárki</i>	– <i>opicáky</i>
– <i>vella</i>	– <i>vedla</i>

Ukážky profesionálneho a kresleného humoru možno v takejto knižke len privítať, a preto je nimi hojne spestrená. No pri ukážkach z frazeológie, pranostík a mestskej frazeológie musíme mať veľmi nepríjemné výhrady. Knižka je zostavená nielen z materiálu z autorovho vlastného výskumu, ale aj z rôznych iných prameňov,

občas aj bez citovania zdroja. Takýto spôsob preberania cudzieho materiálu sa v praxi bežne nazýva vykrádanie. Len ťažko totiž možno považovať za náhodu napr. to, že pranostiky uvádzané v *Slovári* na s. 47 sa zhodujú približne s každou druhou pranostikou uvedenou J. Nižnanským v *Dejinách Trnavy* na s. 418, dokonca aj ich poradie je rovnaké. Snaha autora zmeniť ich výklad často ešte viac poškodila. Pri frazeológii nie je tento jav taký preukazný. Autor dopĺňa aj vlastné vety, no tie zasa nemožno považovať za frazeologizmy: *Ždycky mala extravagantné chuce. – Je ten jejich též taký fuchswild, ked majú vaštág? – Klopfuvala frajcimérka tepichy...* Takéto vety svedčia o tom, že autorovi sa zdá zvláštne a typicky trnavské to, čo je prevzaté z iných jazykov, najmä z nemčiny. S tým, že Trnava – podobne ako Bratislava – bola trojjazyčným mestom, možno len súhlasiť. A to sa muselo odraziť aj v jazyku jej obyvateľov, no preto azda ešte nemusíme považovať prevzatia z týchto jazykov za typicky trnavské (al. „echtová trnafačnu“). Tie, ktoré sú úplne zdomácnené, sa zvyčajne používajú aj v iných regiónoch Slovenska, niekedy, pravdaže, v iných hláskových podobách. Výraz *escajch, escajg* vo význame „príbor“ je známy na strednom a západnom Slovensku, no aj v spišských a šarišských nárečiach, *firhank, firhanok* je celoslovensky známa lexéma, rovnako ako z nemčiny prevzaté pomenovanie žehličky *piglajz, piglajz, biglajz*. Pri niektorých prevzatiach svedčí o tom, že nie sú trnavské, ale skôr citátové, už ich zvuková podoba, výskyt hlások, ktoré nielen trnavačina, ale ani slovenčina nepozná, napr. *körözöt*.

Zachytenie takého veľkého množstva prevzatých slov z nemčiny, maďarčiny, čiastočne aj z iných jazykov, napr. hebrejčiny, svedčí o tom, že autor sa usiloval zachytiť jazyk vyššej trnavskej spoločnosti z prvej polovice tohto storočia, čo treba oceniť. Rovnako by sme ocenili aj ďalšie krásne lexémy zo slovníka, keby sme si mohli byť vždy istí ich vierohodnosťou. Pochválime aspoň niektoré, ktoré dopĺňajú západoslovenský, príp. juhozápadoslovenský areál: *jask* – tunel, *ošmek* – podvodník, *prezbyt* – navyše, *utrova* – strata.

Za najprínosnejšiu časť práce by sme mohli považovať slovník. Aj tu sú však viaceré fonetické a lexikografické „osobitosti“. V slovníku nie sú gramatické kvalifikátory, podobne ako v sérii malých nárečových slovníčkov, ktoré vychádzajú v edícii *Krátkych*

slovníkov najkrajších slovenských nárečí. Neobvyklé sú niektoré podoby heslových slov (*hegny!*, *nějdeš!*, *oclon mi!*, *odpuscite!*, *ludé!*). Občas autor dokonca používa ako heslové slovo nielen imperatív či vokatív, ale aj spojenia predložky so slovom, spojenia viacerých slov či dokonca celé vety (*prescestu*, *bezezbytku*, *aužaj*, *atuhnet*, *do bedinúngu ícit*, *chudák z mašlu*, *nevynde z jedu*, *to máš recht*, *ví man kért...*).

Pri hodnotení *Malého slovára trnavsko-slovenského* berieme do úvahy autorom postulovaný názor, že „nie je poslaním tohto diela odborne analyzovať hláskoslovnú charakteristiku trnavského dialektu“, rovnako aj to, že vyštudoval históriu – geografiu, teda s lingvistickou prácou nemá skúsenosti. Je nám ľúto prebdených nocí a námahy, ktorú musel pri príprave tejto práce vynaložiť. Škoda, že autor sa pred publikovaním tejto knižky neobrátil na odborníkov, ktorí by mu boli pomohli vyvarovať sa viacerých chýb, ktoré znižujú kvalitu slovníčka a nútia čitateľa pristupovať k tomuto prameňu veľmi obozretne a opatrne. Naozaj škoda, lebo trnavčina by si bola zaslúžila viac. Takto zostáva *Malý slovár trnavsko-slovenský* iba čítaním na rozptýlenie a pobavenie čitateľa, ale ako prameň môže poslúžiť iba tým, ktorí si vedia, najlepšie z vlastného poznania, overiť presnosť uvedených zápisov.

Žiada sa nám dať bodku za touto recenziou ľudovou múdrosťou, ktorá nám pri čítaní *Malého slovára* prišla na rozum – Šuster, drž sa svojho kopyta! Snaha vrátiť sa ku svojim koreňom aj v jazyku je chvályhodná. A tak sa nám na Slovensku vyrojili nárečové slovníčky ako huby po daždi. Škoda však, že nie sú vždy jedlé.

L. Dvornická-Trnavská

KRONIKA

Zabudnutý Dr. Jozef Koreň (1887 – 1969)

Onedlho uplynie už 111 rokov od narodenia a 40 rokov od smrti Jozefa K o r e ň a, významného slovenského kultúrneho pracovníka, pedagóga, ale aj filozofa, filológa a prekladateľa. Hoci jednou z hlavných zložiek jeho činnosti bola práca v odbore jazykovednej slovakistiky, ba i filozofie jazyka, slovenská jazykoveda ho takpovediac neeviduje. Meno J. Koreňa sa neobjavuje ani v podrobných biobibliografických publikáciách L. Dvonča. A pritom je to autor viacerých kníh a učebníc venovaných slovenskému jazyku. Okrem toho je to však aj autor všeobecnojazykovedne zameranej publikácie *Základné otázky jazykovedy* (1940) i rozsiahlej (hoci nepublikovanej) práce z oblasti filozofie jazyka *Myslenie a reč* (1946 – 1953). Spomedzi jazykovedcov mu zmienku venoval iba E. Jóna, ktorý v nekrológu za J. Koreňom (1970) stručne, no výstižne zhodnotil jeho jazykovedné dielo. To však určite nemožno považovať za postačujúce.

Pripomeňme základné údaje z Koreňovho životopisu. Narodil sa 7. decembra 1887 v (už zaniknutej) Liptovskej Mare. Nižšie vzdelanie získal v Liptovskej Teplej a v Ružomberku, kde v r. 1908 na gymnáziu aj zmaturoval. V Bratislave potom na Evanjelickej teologickej akadémii vyštudoval filozofiu a teológiu. V r. 1911 a 1912 absolvoval ako štipendista pobyt v Edinburghu, ktorý jemu – ako aj ďalším piatim poslucháčom protestantskej teológie (Martinovi Rázusovi, Vladimírovi Royovi, Fedorovi Ruppeldtovi, Ľudovítovi Šenšelovi a Jánovi Halašovi) – financoval R. W. Seton-Watson. Tento priateľ Slovákov, ako je známe z našich kultúrnych dejín, venoval na to svoj honorár za české vydanie knihy *Národnostní otázka v Uhrách*.

Po ukončení štúdií (v r. 1913) sa J. Koreň ocitá v Budapešti, kde sa angažuje vo vtedajšom Spolku Slovákov a kde neskôršie vydáva svoju prvú učebnicu *Szlovák nyelvten* [Slovenská gramatika] (Budapešť 1919). V r. 1914 nastupuje na (taliansky) front, z ktorého sa však vracia už na Slovensko. Po krátkom pôsobení v centrálnych úradoch v Bratislave (napr. ako tajomník Hoovero-

vej misie) prechádza v r. 1919 do Prešova za riaditeľa Evanjelického kolegiálneho učiteľského ústavu. Po jeho zániku sa dostáva na krátky čas na Priemyselnú školu chemickú do Banskej Štiavnice, odkiaľ sa znovu vracia do Prešova, tentoraz na Priemyselnú školu stavebnú. V r. 1923 – 24 a 1926 – 27 vykonáva funkciu správcu na kolegiálnom gymnáziu v Prešove, kde istý čas pôsobí aj ako profesor. Zomrel v Prešove 15. júla 1969 vo veku 82 rokov.

Ako vidieť zo súpisu Koreňových bibliografických prác, ktorý zostavil a ako osobitnú publikáciu pod názvom *Jozef Koreň. Personálna bibliografia* vydal J. Repčák (1967), J. Koreň sa od začiatku priam programovo usiloval zaplniť učebnicovou literatúrou prázdny priestor, ktorý náhle vznikol po konštituovaní 1. ČSR, keď zrazu začal veľmi narastať dopyt po slovenských školských príručkách. Podľa Repčákovej bibliografie J. Koreň vydal ako autor, spoluautor a upravovateľ v slovenskom i maďarskom jazyku spolu približne 50 kníh (ak rátame aj ich reedície). Z toho je najviac, pravdaže, učebnicovej a cvičebnicovej literatúry z oblasti slovenského jazyka (vrátane šlabikárov), ale aj z oblasti slovenskej literatúry a jej dejín (porov. napr. *Ilustrované dejiny slovenskej literatúry*, 1921, 1928), z dejepisu (písaných aj po maďarsky), národopisu, vlastivedy, „domovedy“ a zemepisu. J. Koreň sa s tým však neuspokojil, lebo ako absolvent štúdia filozofie mal aj vyššie odborné ambície. Napísal napr. dvojdielnu prácu *Logika* (1923), ktorej sa dostalo pozitívneho hodnotenia aj v odborných kruhoch (Červenka 1940, s. 136). Z oblasti jazykovedy pripravil príručku *Veta a vetný rozbor* (1937) a neskôršie aj spomínané *Základné otázky jazykovedy* (1940). Túto Koreňovu všeobecnojazykovednú prácu recenzoval v zborníku Matice slovenskej (1941) E. Dolinka, ktorý sa k nej postavil značne kriticky. Vyčítal jej mladogramatický, historizujúci a psychologizujúci pohľad, poukazujúc na podobosť zamerania tejto knihy s Úvodom do jazykozpytu A. Oberpfalzera. Dosť príkra, no v mnohom oprávnená kritika E. Dolinku bola vystupňovaná najmä tým, že bola vedená z veľmi striktného štrukturalistického stanoviska. V paľbe kritiky z týchto pozícií mohla Koreňova kniha naozaj len veľmi ťažko obstáť.

E. Dolinka nášmu autorovi vo svojej kritike nakoniec radí, aby pracoval – vzhľadom na to, že lingvistické fakty podriaďuje psychológii a logike – skôr na poli filozofie jazyka. Bez ohľadu na to, ako to E. Dolinka myslel, J. Koreň vypočul svojho kritika. Začal po-

stupne pripravovať svoje chef d'oeuvre *Myslenie a reč*, ktoré možno považovať za najvýznamnejšiu časť jeho lingvistického diela. Práca J. Koreňa s týmto názvom bola podľa všetkého pripravená do tlače viackrát. Naposledy v r. 1972 a potom ešte 1974, keď už mohla vyjsť len ako posmrtné vydanie. Toto dielo však nikdy nevyšlo. Originál rukopisu práce *Myslenie a reč* s podtitulom *Rozprava historická a teoretická* a s rokmi vročenia (či vznikania?) 1946 – 1953 je dodnes uložený vo fonde Literárnohistorického archívu Matice slovenskej v Martine. Priložený je vymenovací list, v ktorom sa za redaktora tohto diela vymenúva J. Bodnár, a nechýba tu ani odporúčací posudok B. Valehracha. Dnes už nie je ľahké zistiť, prečo napokon dielo v danom čase nevyšlo. V každom prípade však určite nie je nezaujímavé zreprodukovať aspoň základné témy tejto rozsiahlej práce, majúcej až 406 strán.

V prvej časti sa spracúvaná téma *Myslenie a reč* (teda nie *Myslenie a jazyk!*), ktorá má podľa autora zreteľnú filozofickú a lingvistickú dimenziu, podáva v jej historickej perspektíve. Po prehľade prác venovaných tejto téme od antických čias po novovek autor vyčleňuje v rámci „našej doby“ sedem „smerov“, sedem rôznych riešení: a) romantický smer, b) esteticko-umelecký smer (H. Comte, B. Croce, K. Vossler), c) skeptický smer (Descartes, F. Mathner), d) empiricko-psychologický smer (F. Brentano, A. Marty), e) smer zakladajúci vedu o symbolizme (C. K. Ogden, J. A. Richards), f) biologický (!) smer (I. P. Pavlov, V. I. Lenin) a g) matematicko-logický smer.

Z dnešného pohľadu niet pochýb, že rozhodnutie nevydať túto knihu nebolo šťastné. V slovenskej vedeckej literatúre (lingvistickej ani filozofickej) doteraz totiž nemáme (ani po 30 – 40 rokoch) taký podrobný výklad učenia viacerých z analyzovaných autorov, aký nachádzame v práci J. Koreňa. Ako príklad sa dá spomenúť výklad koncepcie W. von Humboldta, hoci nemožno poprieť, že J. Koreň toto učenie v niektorých bodoch zjednodušuje. Nachádzame tu aj pomerne kritický výklad učenia I. P. Pavlova, čo je najmä vzhľadom na čas vznikania Koreňovej práce aj dosť odvážne. Podľa paginácie je pritom evidentné, že autor postupom času dielo upravoval a určité časti vkladal dodatočne. Z teoretickej časti, ktorá predstavuje druhú polovicu Koreňovho diela, je zrejmé, že pri riešení uvedenej antinómie (*myslenie a reč*) vo veľkej miere staval – trochu nečakane – najmä na behaviorizme, na

empirizme anglosaského typu a že uveril predovšetkým C. K. Ogdenovi a J. A. Richardsovi a ich riešeniu, ktoré, ako je známe, je koncentrovane podané v ich spoločnej štúdii z r. 1946 *The Meaning of Meaning* (Význam významu).

Téma jazyk a reč predstavuje problematiku, v ktorej J. Koreň nemal veľa priestoru na nové objavy, čo je celkom zrejme najmä z jeho zhrnujúcich záverov. Ale aj tak možno naozaj len ľutovať, že toto dielo neuzrelo svetlo sveta. I napriek istej opisnosti bolo by nesporne prínosom pre poznanie svetových dejín filozofie jazyka, pričom pri výkladoch učenia viacerých autorov (od starovekých filozofov až po R. Carnapa a B. Russela) nechýbajú bystré postrehy. Výstižné sú slová posudzovateľa J. Valehracha, ktorý o práci J. Koreňa hovorí, že hoci v nej ide predovšetkým o „súhrn kriticky usporiadaných referátov k starej a významnej literatúre k danej téme“, „keby práca vyšla v čase svojho vzniku, bol by to v našich pomeroch významný vedecký čin“.

J. Koreň, a na to sme chceli v tomto príspevku upriamiť pozornosť predovšetkým, má svoje miesto nielen v dejinách slovenskej kultúry, ale aj slovenskej (jazyko)vedy a mal by sa dostať do biografických a encyklopedických príručiek našej jazykovedy, aj keby sme ho v prvom rade vyzdvihovali najmä ako jej didaktika a popularizátora. Pôsobil v období, keď nebolo veľa autorov schopných zastúpiť ho ako tvorcu školských príručiek. A J. Koreň sa pri svojom založení nemohol nevložiť do tejto práce naplno. Možno tento čas mu potom v neskoršom období trochu chýbal pre vlastný výskumný program, ktorý si vytýčil, možno práve preto bol o krok späť za špičkami súdobej jazykovedy. Pochopil, že jeho parketou môže byť predovšetkým systematizácia a popularizácia. Čas strávený prácou na jednom i druhom poli (didaktickom i popularizátorskom) však určite nebol časom strateným. Nie je už jeho vinou, že o úrodu, ktorú on sám nestačil pozbierať, sa nepostarali iní.

Literatúra

ČERVENKA, J.: Prešovské evanjelické kolégium v dejinách filozofie. In: Sborník prác profesorov ev. kolégia slovenského gymnázia v Prešove 1940. Prešov 1940, s. 97 – 138.

DOLINKA, A.: Jozef Koreň: Základné otázky jazykovedy (Prešov 1940). In: Sborník Matice slovenskej pre históriu, literárnu históriu a pre jazykovedu. 19. 1941, s. 462 – 468.

JÓNA, E.: Jozef Koreň (1888 [!] – 1969). Slovenská reč, 35, 1970, s. 58.

KOREŇ, J.: Szlovák nyelvten. Budapest, Lapok és könyvek 1919. 108 s.

KOREŇ, J.: Ilustrované dejiny slovenskej literatúry. Prešov, Štehtovo kníhkupectvo 1921. 2. vyd. 1928. 143 s.

KOREŇ, J.: Logika I, II. Prešov, Štehtovo kníhkupectvo 1923. 141 s.

KOREŇ, J.: Veta a vetný rozbor. Prírúčka ku skúškam učiteľskej dospelosti a spôsobilosti s ukázkami vetného rozboru. Praha – Prešov, Čs. grafická únia 1937. 66 s.

KOREŇ, J.: Základné otázky jazykovedy. Prešov, Nabik a spol. 1940. 148 s.

KOREŇ, J.: Myslenie a reč. Rozprava historická a teoretická. Prešov 1946 – 1953. 406 s. (rukopis).

KOREŇ, J.: Začiatky slovenského školstva v Prešove. In: Pamätnica prešovského Kolégia. 1667 – 1967. Prešov, Mestský národný výbor 1967, s. 107 – 111.

REPČÁK, J.: Jozef Koreň. Personálna bibliografia. Prešov, Štátna vedecká knižnica v Prešove 1967.

ROZLIČNOSTI

Linz – linzský a Linec – linecký. – Názvy geografických objektov, ktoré sa nachádzajú na území Slovenskej republiky, použijeme v slovenskej spisovnej jazykovej a pravopisnej podobe, napr. *Bratislava, Vysoké Tatry, Nízke Tatry, Zemplínska šírava, Kysuca, Kysuce, Kriváň*. Trochu iná situácia je pri používaní názvov geografických objektov, ktoré sa nachádzajú mimo územia Slovenskej republiky. Ako sa o tom hovorí v Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) v kapitole Písanie slov cudzieho pôvodu (prevzatých slov a cudzích vlastných mien), názvy veľkých a známych kultúrnych stredísk, najmä názvy niektorých hlavných miest európskych štátov a názvy kultúrnych stredísk v krajinách susediacich so Slovenskom, ako aj názvy niektorých veľkých riek majú popri pôvodnej cudzej podobe aj vžitú slovenskú podobu, napr. *Wien – Viedeň, Berlin – Berlín, München – Mníchov, Leipzig – Lipsko, Dresden – Drážďany, Roma – Rím, Venezia – Benátky, Debrecen – Debrecín, London – Londýn, Rhein – Rýn, Seine – Seina, Loire – Loira, Rhône – Rhôna, Wisła – Visla*. Ako ukazujú jednotlivé prípady, ide o rôzny stupeň alebo mieru zdomácnenia. Niekedy ide iba o pravopisnú úpravu, o uvádzanie cudzieho názvu v slovenskej pravopisnej podobe, napr. *Warszawa – Varšava, Poznań – Poznaň*, niekedy o pravopisnú a hláskovú úpravu, napr. *Berlin – Berlín, Habana – Havana*, prípadne o väčšiu hláskovú úpravu s dôsledkom v pravopise, napr. *München – Mníchov*. Niekedy ide aj o zmenu, ktorá už patrí do tvorenia slov, napr. *Leipzig – Lipsko* so zmenou základu a zároveň s pripájaním domácej slovotvornej prípony *-sko*, podobne *Dresden – Drážďany* so zmenou základu a s pripájaním domácej slovotvornej prípony *-any*, *Szeged – Segedín* so zachovaním maďarského základu, ale s jeho pravopisnou zmenou a zároveň s pripájaním domácej prípony *-ín*. Existujú však aj krajné prípady s maximálnym rozdielom medzi cudzou a vžitou slovenskou podobou, napr. *Firenze – Florencia, Venezia – Benátky*. V Pravidlách sa zároveň pripomína, že v kartografických dielach (na mapách, v atlasoch a iných príručkách), rovnako v zemepisných dielach (v odborných prácach, encyklope-

dických dielach a pod.) sa na prvom mieste uvádza pôvodný názov, popri ňom (v zátvorkách, menším typom písma a pod.) vžitá slovenská podoba. Pôvodné podoby sa záväzne používajú aj v adresách do cudziny, napr. *Zürich (Schweiz alebo Suisse – Švajčiarsko)*, *Stockholm (Sverige – Švédsko)*, *Roma (Italia – Taliansko)*, *Wien (Österreich – Rakúsko)*.

Veľmi dôležitá je ďalšia konštatácia PSP, že viaceré vžité slovenské podoby cudzích zemepisných názvov sa už v súčasnej spisovnej slovenčine bežne nepoužívajú, napr. *Solňohrad – Salzburg*, *Mohuč – Mainz*, *Rezno – Regensburg*, *Celovec – Klagenfurt*, *Päťkostolie – Pécs*, *Zhorelec – Görlitz*. Sú to podľa Pravidiel už historické názvy. Takéto historické názvy sa využívajú zväčša iba v textoch, ktoré sa týkajú starších dejín, napr. *Solňohrad* v prácach z dejín Veľkomoravskej ríše, podobne názvy *Mohuč*, *Rezno* a ďalšie. Konštatuje sa tiež, že v súčasnej spisovnej slovenčine ustupujú ďalšie vžité podoby, napr. *Pasov – Passau*, *Carihrad – Istanbul*. Iba zriedkavo sa doterajšie vžité slovenské podoby nahrádzajú novšími vžitými podobami, ktoré sú z hľadiska výslovnosti bližšie k výslovnosti v pôvodnom jazyku, napr. *Szeged – Segedín*, novšie *Seged*, *Miskolc – Miškovec*, novšie *Miškolc*. Ako vidíme, aj v oblasti vžitých slovenských podôb cudzích zemepisných názvov prebieha alebo sa uplatňuje istá dynamika; je to proces, ktorý vedie k zmene v počte vžitých slovenských názvov.

K názvom geografických objektov bežne tvoríme aj jednotlivé odvodené slová, deriváty, napr. k názvu *Bratislava* prídavné meno *bratislavský* so slovotvornou príponou *-ský* a obyvateľské meno *Bratislavčan* s príponou *-čan* a ďalej od názvu *Bratislavčan* prechýlenú ženskú podobu *Bratislavčanka*, od názvu *Dunaj* prídavné meno *dunajský*. Čo sa týka názvov geografických objektov, ktoré sú mimo územia Slovenska, odvodené slová sa v prípade existencie cudzej a vžitej slovenskej podoby tvoria iba od vžitých podôb, napr. *Paris, Paríž – Parížan, Parížanka, parížsky*; *Wien, Viedeň – Viedenčan, Viedenčanka, viedenský*; *Rhein, Rýn – rýnsky*; *Wisła, Visla – visliansky*. Túto formuláciu Pravidiel treba spresniť alebo doplniť v tom zmysle, že v prípade koexistencie alebo používania cudzieho názvu a vžitej podoby, ktorá sa stala historickou, používame odvodené slová od cudzieho názvu alebo od historického názvu podobne ako cudzie a vžité názvy. Napr. k názvu *Salzburg* používame deriváty *Salzburčan, Salzburčanka, salzburský*, k his-

torickému názvu *Solňohrad* používame deriváty *Solňohradčan*, *Solňohradčanka*, *solňohradský*, podobne k názvu *Regensburg* deriváty *Regensburčan*, *Regensburčanka*, *regensburský*, k historickému názvu *Rezno* deriváty *Rezňan*, *Reznianka*, *rezniansky*. Podľa toho hovoríme napr. v historických prácach o *solňohradskom arcibiskupstve* alebo o *reznianskom sneme*, ak však ide o súčasnosť, hovoríme o *salzburskom hudobnom festivale*, o dnešných *regensburských uliciach* a podobne. V tomto zmysle bude potrebné upraviť výklad v Pravidlách slovenského pravopisu.

Chceme ďalej upozorniť na to, že v niektorých prípadoch síce už bežne používame pôvodnú cudziu podobu zemepisného názvu, resp. pôvodný cudzí názov, a k nemu používame aj príslušné deriváty, ale zároveň v istých prípadoch, ktoré sa dajú presne vymedziť alebo vypočítať, používame deriváty od vžitých slovenských podôb. Ide o používanie prídavných mien utvorených od vžitých podôb. K názvu *Linz* [výsl. *linc*] sa predtým bežne používala vžitá slovenská podoba *Linec* so slovotvornou príponou *-ec* podľa domácich zemepisných názvov na *-ec*, čo predstavuje silnejší stupeň zdomácnenia. V súčasnosti podoba *Linec* je už historická, bežne používame pôvodnú podobu *Linz* a k nej odvodené slová *Linzan*, *Linzanka* a *linzský*. V 6. diele Slovníka slovenského jazyka (SSJ, 1968) sa síce zaznamenáva ešte názov *Linec* s derivátmi *Linčan*, *Linčanka* a *linecký* (s. 280), ale tento stav je už prekonaný novším vývinom, na čo ukazuje bežné používanie názvu *Linz* v našej dennej tlači a v časopisoch. Zato v známom ustálenom spojení *linecké cesto*, ktoré má už vlastne povahu termínu z oblasti kuchárstva, sa pevne používa prídavné meno *linecké*, nie *linzské*. V 2. diele Slovníka slovenského jazyka (1960, s. 48) sa v osobitnom hesle zaznamenáva prídavné meno *linecký* a so skratkou *kuch.* sa tu uvádza spojenie alebo pomenovanie *linecké cesto* s výkladom „druh jemného cesta na zákusky“. Ďalším podobným prípadom je prídavné meno *segedínsky* k vžitej podobe *Segedín*, ktorá, ako sme spomenuli, v súčasnej spisovnej slovenčine už ustupuje. V 4. diele SSJ (1964, s. 49) sa uvádza v osobitnom hesle prídavné meno *segedínsky*, pričom sa tu podobne ako v predchádzajúcom prípade spomína so skratkou *kuch.* združené pomenovanie *segedínsky guláš* ako „dusené bravčové mäso s kyslou kapustou a so smotanou“. Podobne ako v SSJ sú spracované pomenovania *linec*-

ké cesto a *segedínsky guláš* aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987 a ďalšie vydania).

Na záver môžeme konštatovať, že prídavné mená odvodené od starších alebo ustupujúcich vžitých slovenských podôb cudzích zemepisných názvov naďalej používame v niektorých združených pomenovaniach, ktoré majú povahu termínov, napr. prídavné meno *linecký* v spojení *linecké cesto*, podobne napr. prídavné meno *segedínsky* v pomenovaní *segedínsky guláš* (prípadne *segedínsky guláš*, lebo popri podobe *guláš* sa teraz používa aj podoba *guláš s l*). Zároveň sa ukazuje, že vývin v oblasti používania cudzích vlastných mien a ich vžitých slovenských podôb, ako aj v oblasti používania ich derivátov nie je úplne jednoduchý a priamočiary, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad, ale je diferencovaný a sú tu niektoré osobitosti, ktoré samusia v kodifikácii rešpektovať.

L. Dvonč

In-line hokej a ľadový hokej. – Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu (Bratislava, Obzor 1982, s. 409) registruje ľadový hokej ako kolektívnu športovú hru s pukom (vznikla v Kanade), pri ktorej sa hráči na korčuliach usilujú hokejkou streliť gól do súperovej bránky. Na s. 345 sa uvádza hra hokej na kolieskach (kolieskových korčuliach - *roller hockey, hockey pista*) spočívajúca v tom, že hráči jazdia na kolieskových korčuliach v topánkach a drevenými hokejkami s plnou gumovou loptou sa snažia streliť súperovi gól. V športových rubrikách denníka Sme/Smena sme zaregistrovali športovú hru s názvom *in-line hokej: Ťažšie sa brzdí, ale inak in-line hokej* nemá chybu (16. 7. 1998, s. 19). – *Tréner Lukscheider verí, že zajtra bude finále v B-kategorii MS vin-line hokeji Slovensko – ČR. – Po včerajšom dni volňa turnaj B-kategorie majstrovstiev sveta vin-line hokeji dnes a zajtra vrcholí* (18. 7. 1998, s. 15). – *SR získala na MS B-kategorie bronz vin-line hokeji... Prvá polovica stretnutia sa podobala viac na ľadový hokej ako na in-line.* – *Ešte nikdy som nevidel hrať takýto dôležitý zápas vin-line hokeji v podobných podmienkach... – ...naše mužstvo možno taktiež zaradiť medzi vyspelý svet in-line hokeja* (20. 7. 1998, s. 3). V rozhlasových a televíznych reláciách sme viackrát zachytili športovú hru *in-line hokej*. Z denníka Korzár (18. 7. 1998, s. 15) uvádzame doklad na názov *in-line hokej: Slovenskí hokejoví reprezentanti vin-line hokeji...*

V príručkách spisovnej slovenčiny sa športový výraz *in-line hokej* neuvádza. Veľký slovník cudzích slov (S. Šaling – M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková. Bratislava – Veľký Šariš 1997, s. 712) registruje slovo *line* [*lajn*] ako nesklonné substantívum ženského rodu s významom „jednotka britskej dĺžkovej miery, čiarka (2,54 mm)“. Na s. 712 sa uvádza slovo *lina* [*lajna*] ako športový výraz – čiara na ihrisku. Na s. 539 sa uvádza slovo *in* ako anglická predložka *v*, obyčajne v bibliografickom uvádzaní citovanej literatúry. Slovník cudzích slov (upravený preklad Akademického slovníka cizích slov. Bratislava, SPN 1997, s. 554) zachytáva slovo *line* [*lajn*] ako nesklonné substantívum ženského rodu s významom „stará jednotka dĺžky vo Veľkej Británii a v USA (2,5 mm)“. Na s. 538 sa uvádza slovo *lajna* s kvalifikátorom slangové slovo (čiara najmä na športovom ihrisku). Športová hra hokej na kolieskových korčuliach (*in-line hokej*) je novšia športová hra a dostala sa

k nám z USA. Kolieska sú umiestnené na topánke v línii, čiare (in line), nie po bokoch topánky.

V športovej rubrike denníka Korzár sme zaregistrovali aj slovo *in-linista*: „*I n - l i n i s t o m*“ *ukradli budúce majstrovstvá sveta* (18. 7. 1998, s. 15). Slovtvorný typ podstatné meno + prípona *-ista* je v slovenčine veľmi produktívny a tvoria sa podľa neho názvy osôb podľa predmetu, ku ktorému majú nejaký vzťah. Osobitnú skupinu tvoria názvy z oblasti telovýchovy a športu: *futbalista*, *hokejista*, *basketbalista*, *volejbalista*, *šachista* a pod. Takto je utvorené aj slovo *in-linista*, ktorým sa nazýva športovec, ktorý hrá hokej na kolieskach, in-line hokej.

In-line hokej je novšia kolektívna športová hra na kolieskových korčuliach. Kolieska sú upevnené v línii, v rade, čiare (in-line) topánky. Od názvu *in-line* je príponou *-ista* utvorené podstatné meno *in-linista* ako pomenovanie toho, kto tento šport pestuje, hrá.

J. Jacko

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 63, 1998. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 1998

